

Ville Kivikoski

TILINTARKASTUKSEN MERKITYS OSAKEYHTIÖSSÄ

EDILEX

Pro gradu -tutkielma
Maaliskuu 2011
Arvosana: laudatur

Turun yliopisto
Oikeustieteellinen tiedekunta; kauppaoikeus

Julkaistu Edilexissä 10.2.2012
<http://www.edilex.fi/lakikirjasto/8621>

Sisällys

Lähteet	4
Kirjallisuus	4
Virallislähteet	9
Oikeustapaukset.....	10
Lyhenteet	11
1 Johdanto	13
1.1 Tutkielman aihe ja lähtökohdat	13
1.2 Tutkimustehtävä ja aiheen rajaus	14
1.3 Käytetyt menetit	16
1.4 Keskeiset käsitteet	17
1.5 Tutkielman rakenne	17
2 Teoreettisia lähtökohtia	18
2.1 Tilintarkastuksen ideologinen perusta	18
2.1.1 Tilintarkastuksen yhteiskunnalliset postulaatit	20
2.1.2 Tilintarkastustyön postulaatit	23
2.2 Osakeyhtiön ideologinen perusta	25
2.2.1 Neoklassinen malli yrityksestä	26
2.2.2 Neoinstitutionaalinen malli yrityksestä	27
2.2.3 Sopimusverkkoajattelu ja päämies–agenttitematiikka	29
3 Tilintarkastusinstituutio osakeyhtiössä	33
3.1 Tilintarkastuksen käsite	33
3.2 Valvonnan käsite ja tavoite	34
3.3 Näkökulmia tilintarkastukseen	35
3.3.1 Agenttiteoria	36
3.3.2 Informaatiohypoteesi	37
3.3.3 Vakuuttamishypoteesi	38
3.4 Päämies–agenttiteoria tilintarkastustutkimuksessa	41
3.4.1 Tilintarkastus agentuurikustannusten hillitsijänä	41
3.4.2 Tilintarkastaja agenttina	42
3.5 Tilintarkastus ja corporate governance.....	46
3.6 Tilintarkastajan osakeyhtiöoikeudellinen asema	50
4 Osakeyhtiön tilintarkastuksen tavoite	51
4.1 Velvollisuus toimituttaa tilintarkastus	51
4.2 Tilintarkastuksen tavoite	53
4.2.1 Tilintarkastusta koskevan sääntelyn viimeaikainen kehitys.....	53
4.2.2 Sääntelyn tarkoitus ja tavoite	55

4.3	Tilintarkastuksen kohde	57
4.3.1	Kirjanpito.....	58
4.3.2	Tilinpäätös	59
4.3.3	Toimintakertomus	60
4.3.4	Hallinto	62
4.4	Hyvä tilintarkastustapa	64
4.4.1	Suhde kansainvälisiin tilintarkastusstandardeihin.....	65
4.4.2	Suhde ammattieettisiin periaatteisiin.....	66
4.4.3	Suhde hyvään kirjanpitotapaan	67
4.5	Arviointia – oikea ja riittävä kuva.....	68
4.5.1	Käsitteen tausta ja ulottuvuus.....	68
4.5.2	Kansainväliset tilinpäätösstandardit ja oikea kuva.....	70
4.5.3	Oikea ja riittävä kuva tilintarkastuksessa	72
4.5.4	Johdon vahvistuskirje	76
5	Tilintarkastuskertomuksen asema.....	78
5.1	Tilintarkastuskertomuksen sisältö	78
5.1.1	Tilintarkastuskertomuksen lausunnot.....	80
5.1.2	Tilintarkastuskertomuksesta pois jätetyt lausunnot.....	82
5.1.3	Lisätieto ja huomautus.....	86
5.2	Informaation merkitys	87
5.2.1	Arvopaperimarkkinalain mukainen tiedonantovelvollisuus.....	88
5.2.2	Informaation ja arvopaperimarkkinoiden suhde.....	90
5.2.3	Tilintarkastuskertomus osana odotuskuiluproblematiikkaa	91
5.3	Yritysten yhteiskuntavastuu	94
5.3.1	Lakisääteinen yhteiskuntavastuuraportointi	96
5.3.2	Vapaaehtoinen yhteiskuntavastuuraportointi	97
5.3.3	Varmentaminen	99
6	Loppupäätelmiä.....	101
	Liite 1. Corporate governance and the audit process – pre- and post-Sarbanes-Oxley Act.....	106
	Liite 2. Konsernin (IFRS) ja emoyhtiön (FAS) tilintarkastuskertomus.....	108

Lähteet

Kirjallisuus

- Aarnio, Aulis (1997)*. Oikeussäännösten systematisointi ja tulkinta. Teoksessa: *Häyhä, Juha (toim.)*. Minun metodini, s. 35–56. WSLT. Porvoo.
- Aho, Tuomas – Vänskä, Hannu (1996)*. Tilintarkastuslaki ja hyvä tilintarkastustapa. Toinen, uudistettu painos. Lakimiesliiton Kustannus. Jyväskylä.
- Aikavuori, Erja (2009)*. Tilintarkastuslaissa tulkinnanvaraisuutta. *Tilisanomat*, Vol. 30, No. 3, s. 22–25.
- Airaksinen, Manne – Jauhiainen, Jyrki (1997)*. Osakeyhtiölaki. WSOY. Porvoo.
- Alakare, Sanna – Koskinen, Hannu T. – Reinikainen, Mikko – Sedig, Riitta – Simola, Anna-Maija (2008)*. Uusi tilintarkastuslaki – säännöksistä käytäntöön. KHT-Media Oy. Keuruu. (Alakare ym. 2008)
- Alchian, Armen A. – Demsetz, Harold (1972)*. Production, Information Costs, and Economic Organization. *The American Economic Review*, Vol. 62, No. 5, s. 777–795.
- Andersson, Edward (2010)*. Tilintarkastajajärjestelmän uudistaminen – Selvitysmiehen raportti. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja, kilpailukyky 1/2010. [Saatavilla: http://www.tem.fi/files/26196/Raportti_TEM_1_2010.pdf (viittauspäivä 11.3.2011)]
- Annala, Vesa Antero (2005)*. Informaatio, sisäpiiri, markkinat. Arvopaperimarkkinaoikeudellinen tutkimus informaatioepätasapainosta arvopaperikaupassa. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Yksityisoikeuden sarja, A:114. Vaasa.
- Antle, Rick (1982)*. The Auditor as an Economic Agent. *Journal of Accounting Research*, Vol. 20, No. 2, s. 503–527.
- Ballwieser, Wolfgang (1987)*. Auditing in an Agency Setting. Teoksessa: *Bamberg, Günter – Spremann, Klaus (toim.)*. Agency Theory, Information, and Incentives, s. 327–346. Springer-Verlag. Heidelberg.
- Baker, Richard C. – Owsen, Dwight M. (2002)*. Increasing the Role of Auditing in Corporate Governance. *Critical Perspectives on Accounting*, Vol. 13, s. 783–795.
- Berle, Adolf A. – Means, Gardiner C. (1967)*. The Modern Corporation and Private Property. Revised edition. Harcourt, Brace & World. New York.
- Black, Bernard – Kraakman, Reinier (1996)*. A Self-Enforcing Model of Corporate Law. *Harvard Law Review*, Vol. 109, No. 8, s. 1911–1982.
- Blummé, Nils (2008)*. Osakeyhtiön tilintarkastus. Talentum. Helsinki. (Blummé 2008a)
- Blummé, Nils (2008)*. Osakeyhtiön uusi tilintarkastuskertomusmalli. *Tilintarkastus-Revision*, Vol. 52, No. 1, s. 12–17. (Blummé 2008b)
- Byrd, John – Parrino, Robert – Pritsch, Gunnar (1998)*. Stockholder–Manager Conflicts and Firm Value. *Financial Analysts Journal*, Vol. 54, No. 3, s. 14–30. (Byrd et al. 1998)
- Cederberg, Lauri (1938)*. Tilintarkastuksesta Suomen osakeyhtiölain mukaan. Turun Sanomalehti ja Kirjapaino Osakeyhtiö. Turku.

Chow, Chee W. (1982). The Demand for External Auditing: Size, Debt and Ownership Influences. *The Accounting Review*, Vol. 57, No. 2, s. 272–291.

Coase, Ronald (1937). The Nature of the Firm. *Economica*, New Series, Vol. 4, No. 16, s. 386–405. [Saatavilla: <http://www.sonoma.edu/users/e/eyler/426/coase1.pdf> (viittauspäivä 27.9.2010)]

Cohen, Jeffrey R. – Krishnamoorthy, Ganesh – Wright, Arnold M. (2008). Form Versus Substance: The Implications for Auditing Practice and Research of Alternative Perspectives on Corporate Governance. *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, Vol. 27, No. 2, s. 181–198. (Cohen et al. 2008)

Cohen, Jeffrey – Krishnamoorthy, Ganesh – Wright, Arnie (2010). Corporate Governance in the Post-Sarbanes-Oxley Era: Auditors' Experiences. *Contemporary Accounting Research*, Vol. 27, No. 3, s. 751–786. (Cohen et al. 2010)

Diamant, Adam (2004). Revisors oberoende. Om den svenska oberoenderegleringens utveckling, dess funktion och konstruktion. Iustus Förlag AB. Göteborg.

Ekholm, Bo-Göran – Troberg, Pontus (1995). Oikeat ja riittävät tiedot -käsité määriteltynä. *Tilintarkastus-Revision*, Vol. 39, No. 5, s. 343–346.

Evans, Lisa (2003). The true and fair view and the 'fair presentation' override of IAS 1. *Accounting and Business Research*, Vol. 33, No. 4, s. 311–325.

Fama, Eugene F. – Jensen, Michael C. (1983). Separation of Ownership and Control. *Journal of Law and Economics*, Vol. 26, No. 2, s. 301–325.

Flint, David (1988). Philosophy and Principles of Auditing. An Introduction. The Macmillan Press Ltd. Chippenham.

Garner, Bryan A. – Jackson, Tiger – Newman, Jeff (2004). Black's Law Dictionary, 8th Edition. West, a Thomson business. St. Paul. (Black's Law Dictionary)

Hansmann, Henry – Kraakman, Reinier (2000). The End of History for Corporate Law. Discussion Paper No. 280, 3/2000. Harvard Law School. Cambridge. [Saatavilla: http://www.law.harvard.edu/programs/olin_center/corporate_governance/papers/No280.00.Hansmann-Kraakman.pdf (viittauspäivä 31.1.2011)]

Hart, Oliver (1995). Firms, Contracts and Financial Structure. Clarendon Press. Oxford. [Saatavilla: <http://www.oxfordscholarship.com/oso/public/content/economicsfinance/9780198288817/toc.html> (viittauspäivä 24.9.2010)]

Hayes, Arthur A. (2006). Huddle, Huddle, Toil and Trouble: A Time to Re-Examine the Curse of the Expectation Gap. *Journal of Government Financial Management*, Vol.55, No. 4, s. 68–70.

Heikkonen, Jaakko – Koskinen, Hannu (1985). Tilintarkastus ja valvonta yhteisöissä. WSOY. Juva.

Heikkonen, Jaakko (1992). Yrityksen johdon ja henkilöstön sekä poliittisten päättäjien ja virkamiesten etiikasta. *Tilintarkastus-Revision*, Vol. 36, No. 5, s. 424–428.

Helenius, Antti (1993). True and fair view. *Tilintarkastus-Revision*, Vol. 37, No. 5, s. 391–393.

Helminen, Sakari (2006). Osakeyhtiön yhtiöjärjestys. Talentum Media Oy. Hämeenlinna.

Horsmanheimo, Pasi – Kaisanlahti, Timo – Steiner, Maj-Lis (2007). Tilintarkastuslaki – kommentaari. WSOYpro. Juva. (Horsmanheimo ym. 2007)

Horsmanheimo, Pasi (2008). Uudensisältöinen tilintarkastuskertomus. Tilisanomat, Vol. 29, No. 4, s. 36–40.

Hulle, Karel Van (1997). The true and fair view override in the European Accounting Directives. The European Accounting Review, Vol. 6, No. 4, s. 711–720.

Humphrey, Christopher – Moizer, Peter – Turley, Stuart (1992). The Audit Expectations Gap – plus ça change, plus c’est la même chose? Critical Perspectives on Accounting, Vol. 3, No. 2, s. 137–161. (Humphrey et al. 1992)

Ikkala, Olli (1958). Tilintarkastuksesta. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja B-sarja, N:o 89. WSOY. Porvoo.

Ittonen, Kim (2009). Audit Reports and Stock Markets. Acta Wasaensia, No. 200. Vaasan yliopisto. Vaasa.

Jensen, Michael C. (2010). Value Maximization, Stakeholder Theory, and the Corporate Objective Function. Journal of Applied Corporate Finance, Vol. 22, Issue. 1, s. 32–42.

Jensen, Michael C. – Meckling, William H. (1976). Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure. Journal of Financial Economics, Vol. 3, Issue 4, s. 305–360.

Kaisanlahti, Timo (1999). Sidosryhmät ja riski pörssiyrityksissä. Edita. Helsinki.

Kaisanlahti, Timo – Timonen, Pekka (2006). Tilintarkastajan vahingonkorvausvastuu – kehitystarpeet de lege ferenda. KTM Julkaisuja 39/2006. [Saatavilla: [http://julkaisurekisteri.ktm.fi/ktm_jur/ktmjur.nsf/All/23CE98544CC0A2E2C2257248002B615F/\\$file/jul39elo_2006_netti.pdf](http://julkaisurekisteri.ktm.fi/ktm_jur/ktmjur.nsf/All/23CE98544CC0A2E2C2257248002B615F/$file/jul39elo_2006_netti.pdf) (viittauspäivä 22.10.2010)]

Kanniainen, Vesa (1996). Yritysjohdon kannustinpalkkaus ja päämies–agenttiteoria. Teoksessa: *Kanniainen, Vesa – Määttä, Kalle (toim.)*. Näkökulmia oikeustaloustieteeseen, s. 97–113. Gaudeamus. Tampere.

Karjalainen, Jarkko – Laurila, Olli – Parkkonen, Jarmo (2008). Arvopaperimarkkinlaki. Talentum Media Oy. Helsinki. (Karjalainen ym. 2008)

KHT-yhdistys – Föreningen CGR ry (2008). Yhteiskuntavastuuraportointi – vaatimuksia ja erityiskysymyksiä. KHT-Media Oy.

KHT-yhdistys – Föreningen CGR (2009). Tilintarkastusalan standardit ja suositukset 2009. KHT-Media Oy.

KHT-yhdistys – Föreningen CGR ry (2010). Tilintarkastusalan kertomukset ja lausunnot 2010. KHT-Media Oy. (KHT-yhdistys 2010a)

KHT-yhdistys – Föreningen CGR ry (2010). Kansainväliset tilintarkastus- ja laadunvalvontastandardit 2009. KHT-Media Oy. (KHT-yhdistys 2010b)

Kosonen, Leena (2005). Vaarinpidosta virtuaali-aikaan. Sata vuotta suomalaista tilintarkastusta. Acta Universitatis Lappeenrantaensis 210. Lappeenrannan teknillinen yliopisto. Lappeenranta. [Saatavilla: <https://oa.doria.fi/bitstream/handle/10024/31147/TMP.objres.90.pdf?sequence=1> (viittauspäivä 17.9.2010)]

Kraakman, Reinier – Armour, John – Davies, Paul – Enriques, Luca – Hansmann, Henry – Hertig, Gerard – Hopt, Klaus – Kanda, Hideki – Rock, Edward (2009). The Anatomy of Corporate Law. A Comparative and Functional Approach. 2nd edition. Oxford University Press. Oxford. (Kraakman et al. 2009)

Kärkkäinen, Hanna (1998). Tilintarkastajien uskottavuus sidosryhmien näkökulmasta. Lapin yliopiston taloustieteellisiä julkaisuja, B6. Rovaniemi.

La Porta, Rafael – Lopez-de-Silanes, Florencio – Shleifer, Andrei (1999). Corporate Ownership Around the World. *The Journal of Finance*, Vol. 54, No. 2, s. 471–517. (La Porta et al. 1999)

Lan, Luh Luh – Heracleous, Loizos (2010). Rethinking Agency Theory: The View from Law. *Academy of Management Review*, Vol. 35, No. 2, s. 294–314.

Leppiniemi, Jarmo (1998). Oikeat ja riittävät tiedot – Oikea ja riittävä kuva. Teoksessa: *Lydman, Kari (toim.)*. Uusi kirjanpitolaki käytännössä, s. 37–57. Tietosanoma Oy.

Leppiniemi, Jarmo (2006). Kirjanpitolaki – kommentaari. WSOYpro. Juva.

Leppiniemi, Jarmo (2008). Oikein on tehtävä vaikka se maksaakin. *Tilisanomat*, Vol. 29, No. 4, s. 34–35.

Leppiniemi, Jarmo (2010). Sisältöpainotteisuus. *Tilisanomat*, Vol. 31, No. 4, s. 36–39.

Mautz, R. K. – Sharaf, Hussein A. (1961). The Philosophy of Auditing. American Accounting Association. Illinois.

Menon, Krishnagopal – Williams, David D. (1994). The Insurance Hypothesis and Market Prices. *The Accounting Review*, Vol. 69, No. 2, s. 327–342.

Mähönen, Jukka (2001). Tulo ja pääoma. Kirjanpidon merkitys osakeyhtiön sääntelyssä. Edita. Helsinki.

Mähönen, Jukka (2008). Tilintarkastaja väärinkäytösten paljastajana. *Defensor Legis*, No. 4, s. 584–605.

Mähönen, Jukka (2009). Osakeyhtiön taloudellinen raportointi ja tilintarkastus. Edita Publishing Oy. Helsinki.

Mähönen, Jukka (2011). VALA:lta uusi kannanotto johdon vahvistuskirjeistä. *Tilintarkastus-Revision*, Vol. 55, No. 1, s. 44–47.

Mähönen, Jukka – Villa, Seppo (2006). Osakeyhtiö I. Yleiset opit. WSOYpro. Porvoo.

Mähönen, Jukka – Villa, Seppo (2010). Osakeyhtiö III. Corporate Governance. 2., uudistettu painos. WSOYpro. Juva.

Määttä, Kalle (1998). Epätäydellinen sopimus. Teoksessa: *Kanniainen, Vesa – Määttä, Kalle (toim.)*. Näkökulmia oikeustaloustieteeseen 2, s. 53–79. Kauppakaari Oyj Lakimiesliiton Kustannus. Helsinki.

Määttä, Kalle (1999). Oikeustaloustieteen aakkoset. Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisut. Helsinki.

Määttä, Kalle (2006). Oikeustaloustieteen perusteet. Edita. Helsinki.

Määttä, Seppo (2000). True and Fair View – Ajatuksia oikeista ja riittävästä tiedoista ja kuvasta erityisesti Suomessa käydyin keskustelun valossa. Keskustelua ja raportteja / 2:2000. Turun kauppakorkeakoulu. Turku.

Porter, Brenda (1993). An Empirical Study of the Audit Expectation-Performance Gap. *Accounting and Business Research*, Vol. 24, No. 93, s. 49–68.

Posner, Richard A. (2007). *Economic Analysis of Law*. 7th edition. Aspen Publishers. New York.

Riistama, Veijo (1996). Oikeat ja riittävät tiedot vai oikea ja riittävä kuva – riittäisikö hyvä kirjanpitolata? *Tilisanomat*, Vol. 17, No. 5, s. 14–19.

Riistama, Veijo (1999). *Tilintarkastuksen teoria ja käytäntö*. 2. painos. WSOY. Porvoo.

Saarikivi, Maj-Lis (2000). Osakeyhtiön tilintarkastajan riippumattomuus. WSLT. Porvoo.

Saarinen, Ossi A. (2005). Tilintarkastaja ja odotuskuilu. *Tilintarkastus-Revision*, Vol. 49, No. 3, s. 4–5.

Sarja, Mikko (1998). Auktorisoidun tilintarkastajan riippumattomuus. Lapin yliopisto. Oikeustieteiden tiedekunta.

Savela, Ari (1999). Hostile Takeovers and Directors. Regulation of takeover defences in Finland, the United Kingdom, the United States and the European Union. Saarijärvi.

Sikka, Prem – Puxty, Anthony – Willmott, Hugh – Cooper, Christine (1998). The Impossibility of Eliminating the Expectations Gap: Some Theory and Evidence. *Critical Perspectives on Accounting*, Vol. 9, No. 3, s. 299–330. (Sikka et al. 1998)

Silvoso, J. A. (1972). Report of the Committee on Basic Auditing Concepts. *The Accounting Review*, Vol. 47, Committee Reports: Supplement to Volume XLVII of the Accounting Review, s. 15–74.

Sjåffjell, Beate (2009). Towards a Sustainable European Company Law. A Normative Analysis of the Objectice of EU Law with the Takeover Directive as a Test Case. Kluwer Law International. Great Britain.

Sundgren, Stefan (1998). Auditor choices and auditor reporting practices: evidence from Finnish small firms. *The European Accounting Review*, Vol. 7, No. 3, s. 441–465.

Sviili, Tarja (2009). Tilintarkastuskertomus on yrityksen ja tilintarkastajan välinen asia. *Tilintarkastus-Revision*, Vol. 53, No. 5, s. 16–19.

Sviili, Tarja (2010). Talousjohtajat tyytyväisiä tilintarkastuksen tasoon. *Tilintarkastus-Revision*, Vol. 54, No. 6, s. 48–49. (Sviili 2010a)

Sviili, Tarja (2010). Yhteiskuntavastuuraportointi 2010 -kilpailu – voitto Wärtsilän kattavalle vastuuraportille. *Tilintarkastus-Revision*, Vol. 54, No. 6, s. 58–59. (Sviili 2010b)

Timonen, Pekka (1997). Määräysvalta, hinta ja markkinavoima. Julkisesti noteeratun yrityksen määräysvallan siirtymisen oikeudellinen sääntely. Kauppakaari Oy Lakimiesliiton Kustannus. Jyväskylä.

Timonen, Pekka (2000). Corporate governance: Instituutiot ja lainsäädännön merkitys. Kauppakaari Oyj Lakimiesliiton Kustannus. Jyväskylä.

Toiviainen Heikki (1997). Kontroll av aktiebolag i Finland – juridik och verklighet. Teoksessa: *Andersen, Paul K. (toim.)*. Selskabers organization – Nye tendenser i skandinavisk selskabsret (2), s. 264–317. Jurist- og Okonomforbundets Forlag. Kobenhavn.

Toiviainen, Heikki (2002). Suomen yhteisöoikeuden arvoperusta. Ajatuksia oikeustaloustieteestä yksityisoikeudellisia yhteisöjä ja säätiöitä koskevassa oikeudessa. Edita. Jyväskylä.

Toiviainen, Heikki (2004). Yrityksen yhteiskuntavastuu ja corporate governance. Näkökulmia suuren yrityksen legitimizeettiin ja kilpailukykyyn 21. vuosisadalla. Teoksessa: *Kolehmainen, Esa (toim.)*. Business Law Forum 2004, s. 389–435. Edita Publishing Oy. Helsinki.

Troberg, Pontus – Viitanen, Janne (1999). The audit expectation gap in Finland in an international perspective. Swedish School of Economics and Business Administration. Helsingfors.

- Tuokko, Timo (2007).* Tilintarkastuslaki muuttuu. *Tilisanomat*, Vol. 28, No. 2, s. 34–37.
- Turri, Niina (2010).* Yritysvastuuraportointia – vapaaehtoisesti vai sääntelyllä? *Tilintarkastus-Revision*, Vol. 54, No. 6, s. 60–63.
- Turtiainen, Matti (2004).* Markkinakuri, sijoittajansuoja ja sijoitusrahastot. Edita. Helsinki.
- Viitanen, Janne (1995).* Odotuskuilu – tilintarkastajien arkipäivää Suomessakin. *Tilintarkastus-Revision*, Vol. 39, No. 2, s. 175–180.
- Viitanen, Janne (2000).* Auditors’ Professional Ethics and Factors Associated with Disciplinary Cases Against Auditors. Swedish School of Economics and Business Administration. *Ekonomi och Samhälle*, Nr. 88. Helsingfors.
- Villa, Seppo (2003).* Velkojan asema osakeyhtiössä. Talentum. Helsinki.
- Wallace, Wanda (1980).* The Economic Role of Audit in Free and Regulated Markets. The Touche Ross and Co. Aid to Education Program. Reprinted in *Auditing Monographs* (New York, Macmillan Publishing Co., 1985).
- Watts, Ross L. – Zimmerman, Jerold, L. (1983).* Agency Problems, Auditing, and the Theory of the Firm: Some Evidence. *Journal of Law and Economics*, Vol. 26, No. 3, s. 613–633.
- Watts, Ross L. – Zimmerman, Jerold, L. (1986).* Positive Accounting Theory. Prentice-Hall Inc. Englewood Cliffs, New Jersey.

Virallislähteet

- Arvopaperimarkkinayhdistys ry. Suomen listayhtiöiden hallinnointikoodi (Corporate Governance) 2010.
- Arvopaperipörssin säännöt. NASDAQ OMX Helsinki.
- European Commission, Brussels, 4 February 2011. Summary of Responses. Green Paper. Audit Policy: Lessons from the Crisis.
- HE 295/1993 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle tilintarkastuslaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.
- HE 173/1997 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle kirjanpitolaiksi sekä laeiksi osakeyhtiölain 11 ja 12 luvun ja osuuskuntalain 79 c §:n muuttamisesta.
- HE 137/2004 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi arvopaperimarkkinalain ja eräiden siihen liittyvien lakien muuttamisesta.
- HE 109/2005 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle uudeksi osakeyhtiölainsäädännöksi.
- HE 194/2006 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle tilintarkastuslaiksi ja siihen liittyväksi lainsäädännöksi.
- HE 27/2008 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi arvopaperimarkkinalain muuttamisesta.
- IASB Framework. Framework for the Preparation and Presentation of Financial Statements. Kirjanpitolautakunnan yleisohje 12.9.2006. Toimintakertomuksen laatiminen.
- Kirjanpitolautakunnan yleisohje 24.10.2006. Ympäristöasioiden kirjaaminen, laskenta ja esittäminen tilinpäätöksessä.

KOM(2001) 366 lopullinen. Vihreä kirja yritysten sosiaalisen vastuun eurooppalaisten puitteiden edistämisestä.

KOM(2002) 347 lopullinen. Komission tiedonanto. Yritysten sosiaalinen vastuu: elinkeinon elämän panos kestävään kehitykseen.

KOM(2006) 136 lopullinen. Komission tiedonanto Euroopan parlamentille, neuvostolle, ja Euroopan talous- ja sosiaalikomitealle. Kasvua ja työllisyyttä edistävän kumppanuuden toteuttaminen: Euroopasta esikuva yritysten yhteiskuntavastuun alalla.

KOM(2010) 284 lopullinen. Vihreä kirja. Rahoituslaitosten hallinto- ja ohjausjärjestelmät sekä palkka- ja palkkiokäytännöt.

KOM(2010) 561 lopullinen. Vihreä kirja. Tilintarkastuspolitiikka: kriisin opetukset.

KTM 8:1996. Kirjanpitolain uudistamistyöryhmä 1995. Kauppa- ja teollisuusministeriön työryhmä- ja toimikuntaraportteja 8/1996.

KTM 8:2004. Tilintarkastuslakityöryhmän raportti – yhteenveto lausunnoista. KTM Julkaisuja 8/2004.

KTM 2:2006. Tilintarkastusvelvollisuuden uudistamisen taloudelliset vaikutukset. KTM Rahoitetut tutkimukset 2/2006.

OECD 2004. Principles of Corporate Governance.

P6_TA (2009)0090. Euroopan parlamentin päätöslauselma 10. maaliskuuta 2009 tilinpäätösten ja konsolidoitujen tilinpäätösten lakisääteisestä tilintarkastuksesta annetun direktiivin 2006/43/EY täytäntöönpanosta.

SEC(2008) 1975 final. Commission Staff Working document. Commission recommendation concerning the limitation of the civil liability of statutory auditors and audit firms – Impact assessment.

SEC(2010) 669 final. Commission Staff Working document. Corporate Governance in Financial Institutions: Lessons to be drawn from the current financial crisis, best practices.

VALA 1/2009. Valtion tilintarkastuslautakunnan kannanotto N:o 1/2009. Tilintarkastuskerhomuksen sisältö.

VALA 2/2009. Valtion tilintarkastuslautakunnan kannanotto N:o 2/2009. Johdon vahvistuskirjeet.

VALA 1/2011. Valtion tilintarkastuslautakunnan kannanotto N:o 1/2011. Johdon vahvistuskirjeet.

2008/473/EY. Komission suositus lakisääteisten tilintarkastajien ja tilintarkastusyhteisöjen siviilioikeudellisen vastuun rajoittamisesta.

Oikeustapaukset

KKO 1997:48

KKO 2008:115

Lyhenteet

AC	Audit Committee
AICPA	American Institute of Certified Public Accountants
AML	arvopaperimarkkinalaki 495/1989
EOYL	vuoden 1978 osakeyhtiölaki 734/1978
ETTL	vuoden 1994 tilintarkastuslaki 936/1994
ETY	Euroopan talousyhteisö
EU	Euroopan unioni
EY	Euroopan yhteisö
FAS	Finnish Accounting Standards
FASB	Financial Accounting Standards Board
GRI	Global Reporting Initiative
HE	hallituksen esitys
HTM	Kauppakamarin hyväksymä tilintarkastaja
IAASB	International Auditing and Assurance Standards Board
IAS	International Accounting Standards
IASB	International Accounting Standards Board
ICAS	Institute of Chartered Accountants of Scotland
IESBA	International Ethics Standards Board for Accountants
IFAC	International Federation of Accountants
IFRS	International Financial Reporting Standards
ISA	International Standards on Auditing
ISAE	International Standard on Assurance Engagement
JHTT	julkishallinnon ja -talouden tilintarkastaja
KHT	Keskuskauppakamarin hyväksymä tilintarkastaja
KILA	Kirjanpitolautakunta
KPA	kirjanpitoasetus 1339/1997
KPL	kirjanpitolaki 1336/1997
KTM	Kauppa- ja teollisuusministeriö
OECD	Organization for Economic Co-operation and Development
OYL	osakeyhtiölaki 624/2006
PCAOB	Public Company Accounting Oversight Board
SAS	Statement on Auditing Standards

SOX	Sarbanes-Oxley Act
SäännA	valtiovarainministeriön asetus arvopaperin liikkeellelaskijan säännöllisestä tiedonantovelvollisuudesta 153/2007
TEM	Työ- ja elinkeinoministeriö
TILA	Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunta
UN GC	United Nation Global Compact
U.S. GAAP	United States Generally Accepted Accounting Principles
TTL	tilintarkastuslaki 459/2007
VALA	Valtion tilintarkastuslautakunta

1 Johdanto

1.1 Tutkielman aihe ja lähtökohdat

Luotettavan taloudellisen informaation saaminen yrityksistä vähentää yksityisen ja julkisen valvonnan tarvetta ja edesauttaa yritystoiminnan rahoituksen kehittymistä. Tilintarkastuksella onkin kiistatta keskeinen merkitys markkinatalousperusteisen vaihdannan toimivuuden ja erityisesti sen luotettavuuden kannalta. Voidaan sanoa, että tilintarkastus on yksi kehittyneen yhteiskunnan vakiintuneista instituutioista¹, joka on saavuttanut laajalti kaikkien yhteiskunnan eri toimijoiden hyväksynnän. Tilintarkastusta voitaneen pitää taloudellisessa toimintaympäristössä itseisarvona, jolta odotetaan tuloksina yhä enemmän. Tässä tutkielmassa tarkastellaan tilintarkastuksen merkitystä osakeyhtiössä.

Yhtiöoikeuden ja tilinpäätöksen sääntelyn voidaan sanoa olevan eräänlaisessa kohtalonyhteydessä keskenään: niiden kehitys on kulkenut käsi kädessä siten, että toinen on aina ollut toisen kehittymisen välttämätön edellytys. Kirjanpito ja sen perusteella laadittu tilinpäätös kuvastavat kulloistakin käsitystä yhtiöstä ja sen eri sidosryhmien välisistä suhteista. Kirjanpidon ja yhtiöoikeuden suhde on tiivistettävissä kolmeen muuttajaan: corporate governancelle asetettuihin vaatimuksiin, yritystoiminnan rahoitusmuotoihin ja tilintarkastukselle asetettuihin vaatimuksiin.²

Tilintarkastus on keskeinen väline tilinpäätösraportoinnin oikeellisuuden ja läpinäkyvyyden varmistamisessa. Tilintarkastajien antamien taloudellisten tietojen uskottavuus on tärkeää sekä julkisen kaupankäynnin kohteena oleville yhtiöille että muille yhteisöille.³ Vuosituhannenvaihteen jälkeisten suurten tilinpäätöskandaalien ja viimeksi vuosina 2007–2009 koetun finanssikriisin seurauksena sijoittajien luottamus pääomamarkkinoiden toimintaa ja samalla myös tilintarkastusinstituutiota kohtaan on kuitenkin heikentynyt. Tilintarkastus on merkittävä osa yhtiöiden hallinnointi- ja ohjausjärjestelmää.

Euroopan unionissa tilintarkastuksen harmonisointiin on pyritty laajalti viimeisen vuosikymmenen aikana.⁴ Viimeisin keskustelunavaus, komission vihreä kirja⁵, joka julkaistiin lokakuussa 2010, on hyvä osoitus aiheen ajankohtaisuudesta. Komissio haluaa nostaa finanssikriisin jälkeisen rahoitusmarkkinoiden sääntelyn uudistamisen yhteydessä sekä tilintarkastuksen merkityksen että laajuuden perusteellisen keskustelun ja tutkimuksen aiheeksi: nykyisen tilintarkastusta koskevan lainsäädännön tarkoituksenmukaisuus ja riittävyys on kyseenalaistettava. Tilintarkastuksen tulisi yhdessä valvonnan sekä yritysten hallinnon ja ohjauksen (corporate governance) kanssa olla yksi tärkeimmistä taloudellisen vakauden edistäjistä, koska sen avulla saadaan varmuus yritysten totuudenmukaisesta taloudellisesta tilasta.⁶

¹ Instituutiolla ymmärretään yleisesti tapaan tai oikeudellisiin säädöksiin perustuvaa poliittisen, sosiaalisen tai uskonnollisen elämän tiettyä muotoa edustavaa pysyvää tarkoitettua organisaatiota. Myös yritys on hahmotettavissa institutionaalisen rakenteena vaihdannan kokonaisympäristössä, joka muodostuu markkinoita ja yrityksen toimintaa määrittävästä sääntelykokonaisuudesta. Ks. tarkemmin kappale 2.2.2. Ks. myös Black – Kraakman 1996, s. 1913.

² Mähönen – Villa 2010, s. 315.

³ HE 194/2006 vp., s. 1.

⁴ Tarkemmin viimeaikaisesta tilintarkastusta koskevasta unionitason sääntelystä ks. luku 4.2.1.

⁵ KOM(2010) 561 lopullinen. Vihreä kirja. Tilintarkastuspolitiikka: kriisin opetukset.

⁶ KOM(2010) 561 lopullinen, s. 3.

Suomessa tilintarkastuksesta säädetään tilintarkastuslailla (459/2007, TTL), joka tilintarkastusta koskevana yleislakina on järjestyksessään toinen laatuaan. Osakeyhtiöiden osalta sen säädöksiä täydentävät osakeyhtiölain (624/2006, OYL) 7 luvun säännökset. Tilintarkastuslain säädöksiä täydentää myös valtioneuvoston asetus tilintarkastuksesta (735/2007). Tilintarkastusta välittömästi koskevia säännöksiä sisältyy lisäksi arvopaperimarkkinalakiin (495/1989, AML), muuhun erityis- ja yhteisölainsäädäntöön, valtiovarainministeriön asetukseen arvopaperin liikkeellelaskijan säännöllisestä tiedonantovelvollisuudesta (153/2007, SäannA) sekä Suomen listayhtiöiden hallinnointikoodiin 2010. Tilintarkastuksen kohteena on kirjanpitolain (1336/1997, KPL) ja muiden kirjanpitoa koskevien säännösten mukaisesti laadittu kirjanpito, tilinpäätös ja toimintakertomus sekä hallinto.

1.2 Tutkimustehtävä ja aiheen rajaus

Tilintarkastussäätelyn perustaa koskeva lainopillinen tutkimus on jäänyt niin Suomessa kuin kansainvälisestikin melko vähäiselle huomiolle. Samalla useita teoksia on kirjoitettu kommentaarimuodossa käytännön käsikirjoiksi tilintarkastustyön toteuttamista silmällä pitäen. Tässä tutkielmassa tarkastellaan ja tulkitaan tilintarkastuksen merkitystä osakeyhtiössä tilintarkastuksen teoreettiseen perustaan tukeutuen. Tutkielmassa pyritään hahmottamaan tilintarkastusinstituution asema osakeyhtiön institutionaalisessa järjestelyssä tilintarkastuksen tavoitteen näkökulmasta.

Keskeisenä tutkimustavoitteena on määrittää osakeyhtiön tilintarkastuksen tavoite ja tarkastella tilintarkastuskertomusta tilintarkastuksen tavoitteen ja informaation välittämisen näkökulmasta. Oikean ja riittävän kuvan vaatimus on perustavanlaatuinen käsite kirjanpito-, tilintarkastus- ja arvopaperimarkkinaoikeudessa, ja käytännössä sen sisältö määrittää tilintarkastustyön tavoitteen. Tilintarkastuskertomuksessaan tilintarkastajan tulee antaa lausunto siitä, antavatko tilinpäätös ja toimintakertomus noudatetun tilinpäätössäännösten mukaisesti oikeat ja riittävät tiedot tarkastuskohteen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta (TTL 15.2 § 1 kohta). Tilintarkastuskertomus on keskeisin osa tilintarkastajan raportointia, ja siihen kohdistuukin ristiriitaisia odotuksia.

Yksityisellä sektorilla erityisesti osakeyhtiöllä on aina ollut niin sanottu tilintekovelvollisuus omistajilleen. Tämä velvollisuus on perustunut joko sopimukseen tai se on lailla tai erilaisilla säännöksillä määritelty valvonnan mahdollistamiseksi. Yritysten kasvaessa tilintekovelvollisuuden merkitys sekä yhteiskunnan rakenteet ovat muuttuneet. Samalla tilintekovelvollisuuteen kohdistuvat odotukset ovat laajentuneet ja monipuolistuneet.⁷ Osakeyhtiön lakisääteisen tilintarkastuksen ulottuvuutta ja sisältöä tarkasteltaessa olennaista on määrittellä, miten tilintarkastuksen tavoite saavutetaan, mitä kuuluu lakisääteisen tilintarkastuksen piiriin, mistä kaikesta tilintarkastajan tulisi hyvän tilintarkastustavan ja ammattieettisten periaatteiden nojalla raportoida, ja milloin tilintarkastaja on hankkinut tarpeellisen määrän asianmukaista tilintarkastusevidenssiä kohtuullisen varmuuden saamiseksi siitä, ettei tilinpäätös kokonaisuutena sisällä olennaista virhettä tai puutetta.

Eräänlaisena punaisena lankana tutkielmassa korostuu varmennetun informaation merkitys osana yritystoimintaa ja sen jatkumista (going concern), joka lienee yksi kirjanpito- ja yhtiöoikeudellisen säätelyn fundamentaaleista lähtökohdista. Tutkielma on tilintarkastusoikeudellinen. Tutkielman painopisteeksi muodostui luonnollisella tavalla osakeyhtiöoikeudellinen katsantokanta tilintarkastukseen, sillä ne ovat aina olleet tiiviissä yhteydessä keskenään. Tutkimuksella on kuitenkin yhteyksiä moniin oikeudenaloihin ja se sijoit-

⁷ Flint 1988, s. 16.

tuu myös kirjanpito-oikeuden ja arvopaperimarkkinaoikeuden aloille. Tilintarkastusoikeuden asema itsenäisenä oikeudenalana on kyseenalainen, sillä se edellyttäisi tuekseen muun muassa keskeisellä periaatetasolla syntynyttä erottelua lähioikeudenaloihin⁸. Perinteisessä oikeudenalajaottelussa tilintarkastusoikeus voidaankin nähdä osana kirjanpito- ja yhtiöoikeutta. Laajemmasta näkökulmasta katsottaessa tutkielma on hahmotettavissa luonteeltaan yritysoikeudellisena⁹.

Tilintarkastuslain soveltamisalan osalta tutkielma rajoittuu koskemaan ainoastaan TTL 1.1 §:n 1 kohdan mukaista kirjanpitovelvollisen yhteisön tai säätiön *tilintarkastusta*. Tilintarkastuksena pidetään myös niiden yhteisöjen tilintarkastusta, jotka TTL 4.2 §:n perusteella ovat vapautettuja lakisääteisestä tilintarkastusvelvollisuudesta, mutta jotka vapaaehtoisesti toimituttavat tilintarkastuksen.¹⁰ Rajaus on perusteltu, sillä ainoastaan niin sanotun lakisääteisen tilintarkastuksen tuloksista tilintarkastajan tulee raportoida määrämuotoiseen tilintarkastuskertomukseen sisältyvin lausunnoin.

Tilintarkastuksesta tulee erottaa *erityinen tarkastus*, josta säädetään OYL 7:7–10:ssä. Tilintarkastuksella tarkoitetaan nimenomaisesti tarkastuskohteen ulkoista valvontaa. Sisäisen tarkastuksen¹¹ järjestäminen on tarkastuskohteen toimivan johdon vastuulla. Konsernin tilintarkastusta ei erikseen käsitellä, mutta siihen liittyvät keskeiset säännökset on esitelty. Vaikka tilintarkastuksen asema on tutkimuksessa korostunut ja kirjanpidon merkitys jää vähäisemmälle huomiolle, on selvää, että kirjanpito ja tilintarkastus liittyvät erottamattomasti toisiinsa, sillä tilintarkastuksessa tarkastetaan tilikauden kirjanpidon ja siihen perustuvan tilinpäätöksen oikeellisuus.

Osakeyhtiöiden osalta tarkastelu on keskittynyt pörssiyhtiöihin ensinnäkin siitä syystä, että ne ovat poikkeuksetta tilintarkastusvelvollisia, ja toiseksi siitä syystä, että pörssiyhtiöitä koskevat arvopaperimarkkinalain ja sen nojalla annettujen säädösten määräykset säännöllisestä tiedonantovelvollisuudesta. Rajaus on perusteltu myös siitä syystä, että johdon ja omistuksen eriytyemisestä aiheutuva informaatioepäsymmetria korostuu juuri pörssiyhtiöissä, joissa omistus on laajasti hajautunutta. Lisäksi pörssiyhtiöiden tilintarkastuksiin kohdistuu suuri joukko erilaisia odotuksia yhtiöiden monipuolisen sidosryhmäkentän sekä julkisen valvonnan johdosta. Tutkielmassa esitetty pätee kuitenkin suurilta osin myös listaamattomien osakeyhtiöiden tilintarkastuksiin. Useat tutkielmassa esitetyt tilintarkastuslain tulkinat soveltuvat osakeyhtiön ohella sellaisenaan myös muiden yhteisömuotojen tai säätiön tilintarkastukseen tilintarkastuslain yleislakiasemasta johtuen.

Lukuisat relevantit erityiskysymykset jäävät aiheen ja rajoitetun tilan vuoksi tutkielman ulkopuolelle. Tutkielmassa ei käsitellä esimerkiksi tilintarkastajien vahingonkorvausvastuuta, eikä julkishallinnon tilintarkastukseen liittyviä erityiskysymyksiä. Myös tilintarkastajien ja tilintarkastusyhteisöjen valvontaan liittyvä tematiikka rajataan tutkielman ulkopuolelle siitä huolimatta, että julkisen valvonnan järjestelmillä on keskeinen asema tilintarkastajien valvonnassa ja transaktiokustannusten minimoinnissa, ja vaikka valvonnalla saavutettavat edut esimerkiksi odotuskuilun kaventamisen suhteen ovat kiistatta tunnistettavissa.

⁸ Annola 2005, s. 44.

⁹ Ks. yritysoikeuden määritelmästä Mähönen 2001, s. 11–14.

¹⁰ Ks. HE 194/2006 vp., s. 32; Horsmanheimo ym. 2007, s. 27.

¹¹ Sisäisellä tarkastuksella tarkoitetaan organisaation sisäisiä, operatiivisen johdon alaisena suoritettavia, luonteeltaan jatkuvia toimintoja, jotka toimivat johdon tukena organisaation sisäisessä taloudellisessa suunnittelussa ja suoritusten arvioinnissa.

1.3 Käytetyt metodit

Tutkielman viitekehys rakentuu tilintarkastusinstituution osista, jotka ovat tilintarkastuksen normit, tilintarkastuksen toimijat ja tilintarkastuksen tehtävät. Tilintarkastajan tehtävänä on toimeksiantonsa mukaisesti tarkastaa tarkastuskohteen laatima tilinpäätösinformaatio ja raportoida sen yhdenmukaisuudesta voimassa olevien säännösten kanssa. Samalla yhteiskunta valvoo tilintarkastajien toimintaa. Talouselämän ja lainsäädännön kehittyessä tilintarkastajiin kohdistuu erilaisia vaatimuksia ja odotuksia, ja tämän seurauksena tilintarkastajien tehtäväkenttä ja työskentelytavat muuttuvat – voidaankin sanoa, että tilintarkastuksen toimintaympäristö ja tilintarkastusinstituutio elävät vuorovaikutussuhteessa.¹² Tilintarkastusinstituution keskeinen tehtävä on varmentaa tarkastuskohteen laatima ja julkaisema tilinpäätösinformaatio.

Tutkielman metodologia on kaksijakoinen perustuen sekä lainoppiin että oikeustaloustieteeseen. Käsiteltäessä osakeyhtiön tilintarkastuksen tavoitetta, kohdetta ja hyvää tilintarkastustapaa sekä tilintarkastuskertomuksen sisältöä ote on *de lege lata* -tutkimukselle tyypillisesti lainopillinen: systematisoiva ja tulkitseva.¹³ Käsitteilyn tarkoituksena on voimassa olevan oikeuden sisällön ja normien välisten suhteiden selvittäminen, mikä mahdollistaa myös muutostarpeen arvioimisen. Vaikka tutkimus kohdistuu voimassa olevan sääntelyn tilaan, merkitystä annetaan myös nykytilaan johtaneelle kehitykselle.

Tutkielman aiheeseen välittömästi liittyvät taloudelliset intressit korostavat luonnollisella tavalla oikeustaloustieteen asemaa tutkimusmenetelmänä. Tilintarkastusinstituutio on syntynyt pääomamarkkinoiden ja -yhtiöiden kehittymisen sekä siihen liittyvän omistuksen ja johdon eriytymisen myötä¹⁴, ja näin ollen osakeyhtiön mallintamiseen yleisesti käytettyjä (oikeus-)taloustieteellisiä malleja on mielekästä soveltaa myös tilintarkastuksen lainopilliseen tutkimukseen. Taloustieteen tuloksia voidaankin tietyin ehdoin hyödyntää oikeustieteessä. Pohjoismaisessa oikeuslähteopissa talousteoreettiset argumentit luetaan sallittuihin oikeuslähteisiin kuuluviksi reaalisiksi eli seuraamusargumenteiksi.¹⁵ Taloustieteen tutkimuksen lähtökohdat ja näkökulmien rajallisuus tulee kuitenkin huomioida, ja ne saattavat edellyttää oikeustutkimuksen omien kysymyksenasettelujen uudelleenarviointia. Otollisin maaperä taloustieteellisten argumenttien käytölle lain tulkinnassa on silloin, kun lain säännökset on kirjoitettu hyvin joustavasti tai silloin, kun asiasta ei ole lainkaan säännelty lain tasolla.¹⁶

Yleisesti taloustiedettä ja sen tutkimustuloksia voidaan hyödyntää oikeustutkimuksessa kahdella tavalla. Oikeustaloustieteen systematiikassa *lainopillinen* lähestymistapa edustaa sisäistä näkökulmaa oikeusjärjestykseen ja oikeustaloustieteeseen. Sille on ominaista käyttää lain tulkinnassa hyväksi talousteoreettista argumentointia ja joskus myös empiirisiä ta-

¹² Kosonen 2005, s. 32–33.

¹³ Tarkemmin oikeussäännösten systematisoinnista ja tulkinnasta ks. Aarnio 1997, s. 35–56: Aarnio on jakanut lainopin eli oikeusdogmatiikan käsitteen teoreettiseen lainoppiin eli oikeussäännösten systematisointiin, sekä käytännölliseen lainoppiin eli oikeusjärjestyksen sisällön selvittämiseen.

Lainopillinen tutkimus voi olla myös *de lege ferenda* -tyyppistä, tulevaan lainsäädäntöön kohdistuvaa tutkimusta, ja vastaavasti regulaatioteoreettinen tutkimus voi olla *de lege lata* -tyyppistä (Määttä 2006, s. 49). Vrt. Timonen 1997, s. 129.

¹⁴ Näin muun muassa Cederberg 1938, s. 9–10; Ikkala 1958, s. 1–2; Heikkinen – Koskinen 1985, s. 8–9; sekä Aho – Vänskä 1996, s. 1. Kattavasti tilintarkastuksen kehityksen vaiheista Suomessa ks. Kosonen 2005. Tilintarkastuksen kehityksestä Englannissa ja Yhdysvalloissa ks. Watts – Zimmermann 1983.

¹⁵ Timonen 1997, s. 22–24, 65–68, 129–130.

¹⁶ Määttä 2006, s. 50–51.

loustieteellisiä tutkimustuloksia. *Regulaatioteoreettinen* lähestymistapa puolestaan edustaa ulkoista näkökulmaa oikeustaloustieteeseen. Normatiiviselle regulaatioteorialle on ominaista sen analysointi, minkälaista oikeudellisen sääntelyn tulisi olla, jotta sen mahdollisimman tarkoituksenmukaisesti täyttäisi sille asetetut tavoitteet.¹⁷ Sisäisen ja ulkoisen näkökulman läheisestä vuorovaikutussuhteesta johtuen tässä tutkielmassa tukeudutaan niistä molempiin tarkemmista erittelyistä lähestymällä oikeustaloustiedettä normatiivisella tutkimusotteella, jolle on ominaista pohdinta erilaisten tulkinta- ja sääntelyvaihtoehtojen välillä. Tutkielman näkökulman voidaan katsoa perustuvan väljästi neoinstitutionaalisen (oikeus-)taloustieteen sekä sopimusverkkoajattelun hyödyntämiseen modernin yrityksen ja tilintarkastuksen mallintamisessa.

1.4 Keskeiset käsitteet

Tutkielman sijoittuu osin sellaisille oikeudenaloille, joille voidaan pitää tyypillisenä melko joustavan, periaateperusteisen sääntelytekniikan käyttöä. Esitysteknisistä ja tarkkuutta parantavista syistä seuraavassa määritellään tutkielman kannalta tärkeimmät käsitteet. Laajemmat käsitteet, kuten oikeat ja riittävät tiedot (oikea ja riittävä kuva), on katsottu tarkoituksenmukaiseksi määritellä tutkielman edetessä.

Tilintarkastuslain systematiikan mukaisesti *tilintarkastajalla* tarkoitetaan tässä tutkielmassa TTL 30 tai 31 §:n mukaisesti hyväksytyä luonnollista henkilöä taikka 33 tai 34 §:n mukaisesti hyväksytyä yhteisöä (TTL 2 §:n 1 kohta). TTL 30 §:ssä säädetään KHT-tilintarkastajasta (Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunnan hyväksymä tilintarkastaja), 31 §:ssä HTM-tilintarkastajasta (kauppakamarin tilintarkastusvaliokunnan hyväksymä tilintarkastaja), 33 §:ssä KHT-yhteisöstä (Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunnan hyväksymä tilintarkastusyhteisö) ja 34 §:ssä HTM-yhteisöstä (kauppakamarin tilintarkastusvaliokunnan hyväksymä tilintarkastusyhteisö). Osakeyhtiön tilintarkastajalla tarkoitetaan OYL 7:1:n viittaussäännöksen mukaisesti edellä määritettyä tilintarkastajaa.

Käsitettä *listayhtiö* käytetään synonyyminä käsitteen *pörssiyhtiö* kanssa. Niillä tarkoitetaan OYL 5:1 a:n mukaisesti osakeyhtiötä, jonka osake on arvopaperimarkkina-alueella tarkoitettuna julkisen kaupankäynnin kohteena Suomessa tai sitä vastaavan kaupankäynnin kohteena muussa Euroopan talousalueeseen kuuluvassa valtiossa.

1.5 Tutkielman rakenne

Tutkielma on jaettu kuuteen päälukuun. *Ensimmäinen* luku koostuu johdannosta, jossa on määritelty tutkielman aihe rajauksineen, työn rakenne sekä esitelty tutkielmassa käytetyt menetöt. Luvussa tuodaan esiin tutkielman keskeiset tavoitteet sekä selvitetään tekijät, joihin tutkielmassa tullaan kiinnittämään erityistä huomiota. Ajatuksellisesti tutkielma koostuu kahdesta osasta: toinen ja kolmas luku muodostavat tutkielman oikeustaloustieteellisen kehyksen, johon neljäs ja viides luku lainopillisena tutkimuksena tukeutuu.

Toisen luvun aluksi käsitellään tilintarkastuksen teoreettisia perusoletuksia, postulaatteja. Tarkoituksena on hahmottaa ja rajata tilintarkastusinstituution keskeiset lähtökohdat ja käsitteellinen sisältö sekä osoittaa, että tilintarkastuksella on yhteiskunnallinen ulottuvuus.

¹⁷ Määttä 1999, s. 9–17. Sisäisen ja ulkoisen näkökulman ohella oikeustaloustieteessä voidaan erottaa kolmantena oikeushistoriallinen näkökulma. Tarkemmin oikeustaloustieteen jaottelusta ja systematiikasta ks. Määttä 2006, s. 1–61.

Lisäksi luvussa käsitellään talusteoreettisia näkökulmia osakeyhtiöön. Luku on luonteeltaan pohjustava eikä siihen sisälly erityisiä tutkimusaiheeseen liittyviä uusia avauksia. Sen tarkoituksena on muodostaa itsetietoinen teoreettinen perusta tutkielmalle. Tutkielman *kolmannessa* luvussa käsitellään tilintarkastuksen asemaa osakeyhtiön institutionaalisessa järjestelyssä erittelemällä näkökulmia tilintarkastuksen kysyntään, rooliin ja tarpeellisuuteen kehittyneillä pääomamarkkinoilla. Luvussa osoitetaan, että tilintarkastusta voidaan mielekkäästi tarkastella päämies-agenttiteorian näkökulmasta, ja että tilintarkastus on olennainen osa kehittyntä corporate governance -järjestelmää.

Neljännessä luvussa määritellään osakeyhtiön tilintarkastuksen tavoite. Tilintarkastusta koskevaan normatiiviseen perustaan nojautuen luvussa eritellään osakeyhtiön lakisääteisen tilintarkastuksen perusta ja kohde. Hyvän tilintarkastustavan avulla pyritään määrittelemään oikean ja riittävän kuvan käsitteen sisältö tilintarkastuksessa. Ajankohtaisena, oikean ja riittävän kuvan määrittelemiseen liittyvänä erityiskysymyksenä luvussa käsitellään kansainvälisiin tilintarkastusstandardeihin perustuvaa johdon vahvistuskirjettä. *Viidennessä* luvussa tarkastellaan tilintarkastuskertomuksen sisältöä ja asemaa keskeisimpänä lakisääteisen tilintarkastusraportoinnin osana. Luvussa käsitellään laajemmin varmennetun informaation merkitystä osakeyhtiön institutionaalisessa järjestelyssä sekä yhteiskuntavastuuraportointia. Luvut 4 ja 5 erottuvat aiemmista luvuista metodiltaan selkeämmin lainopillisena.

Viimeinen, *kuudes* luku kokoaa käsitellyt teemat yhteen. Siinä esitetään keskeiset tutkielman aiheeseen liittyvät havainnot ja kannanotot. Luvussa esitetään myös ehdotus uudenlaisen, tilintarkastuksen kansallisen viitekehyksen käyttöönotosta, jolla voitaisiin vaikuttaa odotuskuilua kaventavasti vakiomuotoista tilintarkastuskertomusta kohtaan tunnettuun tyytymättömyyteen. Lisäksi luvussa on käännetty katse tulevaan kuvaamalla lyhyesti keskeisiä muutospaineita, joiden keskellä tilintarkastusala Suomessa on tällä hetkellä.

2 Teoreettisia lähtökohtia

2.1 Tilintarkastuksen ideologinen perusta

Voidaan sanoa, että tilintarkastus on syntynyt vastauksena käytännön tarpeeseen ilman sen erikoisempia teoreettisia lähtökohtia tai kysymyksenasetteluja. Samalla on vakiintunut yleinen käsitys tilintarkastuksesta hyvin käytännöllisenä toimialana: tilintarkastus on sitä, mitä tilintarkastajat tekevät. Tällainen katsantokanta ei kuitenkaan kestä kriittistä tarkastelua pohdittaessa tarkemmin tilintarkastuksen olemusta. Se ei auta tilintarkastajia, eikä muutaakaan tunnistamaan, mitä tilintarkastukselta voi vaatia ja odottaa. Tilintarkastajan työn kuvaaminen lausunnon antamiseksi, tilinpäätöksen vahvistamiseksi tai sen luotettavuuden lisäämiseksi eivät identifioi tilintarkastuksen laajempaa yhteiskunnallista funktiota, eivätkä sen perimmäistä tarkoitusta. Tilintarkastus tulee hahmottaa kokonaisuutena, josta olennaisen osan muodostaa taloudellisten tunnuslukujen tarkastaminen ja vahvistaminen, mutta johon on ladattu myös laajempia yhteiskunnallisia odotuksia.¹⁸

Tilintarkastuksen painopiste on siirtynyt alkuperäisestä virheellisyyksien ja petoksen tutkimisesta kohti yhä laajempaa tehtäväkenttää, laillisuustarkastusta, jossa tilintarkastuksella ei

¹⁸ Flint 1988, s. 5–6. Flintin käsitys ”yhteiskunnallisesta tilintarkastuksesta” (social audit) on sijoitettavissa kestävä kehityksen aspektien avulla ”corporate social responsibility” -käsitteen alle, joka sisältää taloudellisen ulottuvuuden lisäksi sosiaalisen ja ympäristöllisen elementin. Ks. tarkemmin luku 5.3.

ole enää merkitystä ainoastaan toimeksiantajan ja toimeksiannonsaajan välisessä suhteessa. Tiedolla on yhä kasvava merkitys yhteiskunnassa kokonaisuudessaan, ja muutkin sidosryhmät kuin omistajat tai velkojat tarvitsevat omaa päätöksentekoaan varten oikeita ja riittäviä tietoja yrityksen toiminnasta. Talousjärjestelmässä, joka perustuu olennaisilta osin pääoman käyttöön ja vapaaseen liikkuvuuteen, ja jossa määräysvalta ja kontrolli on pääosin erotettu toisistaan, kirjanpitovelvollisen taloudestaan ja toiminnastaan antaman informaation luotettavuus on keskeinen tekijä koko järjestelmän kannalta. Tämä on osoitus eettisten standardien, sosiaalisten arvojen sekä ympäristöllisten olosuhteiden kanssakäymisestä, jonka seurauksena tilintarkastuksen tarkka sisältö muodostuu yhteiskunnassa kulloinkin vallitsevia arvoarvostelmia vastaavaksi.¹⁹ Tilintarkastus ikään kuin elää dynaamisesti ajassa mukautuen sille asetettuihin odotuksiin ja vaatimuksiin tilintarkastusprofession ja tilinpäätösinformaatiosta kiinnostuneiden tarkastuskohteen sidosryhmien jatkuvan vuoropuhelun tuloksena.²⁰

Tilintarkastuksen yhteiskunnallista luonnetta kuvaa hyvin se, että siitä saatava käytännön hyöty määrittää kokonaan sen arvon. Tilintarkastus on sosiaalisena ilmiönä täysin utilitaristinen: tilintarkastus perustuu siihen, että yksilöt tai ryhmät tarvitsevat taloudellisten intressiensä turvaamiseksi informaatiota, jonka luotettavuudesta he eivät itse syystä tai toisesta pysty riittävällä todennäköisyydellä varmistumaan.²¹ Aina tilintarkastustyön tulokset ja sen käyttäjien odotukset eivät kuitenkaan kohtaa; tällaista tilannetta kuvataan käsitteellä odotuskuilu.²²

Miten tilintarkastajat pystyvät sopeutumaan jatkuvasti muuttuvaan rooliinsa? Tilintarkastajan työhön liittyvät rajoitteet johtuvat paljolti hänen henkilökohtaisesta taloudellisesta vastuustaan.²³ Tilintarkastajat eivät siten turhaan ole varovaisia suhtautuessaan varauksella heidän kannettavakseen asetettaviin uusiin vastuihin ja tehtäviin. *Mautz* on kuvannut riippumattoman tilintarkastajan asemaa muuttuvassa markkinatalousyhteiskunnassa seuraavin sanoin:

”-- society either accepts or rejects the role that a professional group assumes for itself; in time the group either finds a role acceptable to society or the group disappears. As conditions and apparent needs change, society may reject roles formerly considered acceptable so professional groups must continually be alert to the desirability of role modification and revision.”²⁴

Kaiken teorianmuodostuksen tavoitteena on erilaisten ilmiöiden tai tapahtumien ymmärtäminen ja selittäminen. Teoria auttaa myös ennakoimaan, millaisina ja milloin ilmiöt tai tapahtumat konkretisoituvat. Tämän perusteella inhimilliselle toiminnalle voidaan asettaa mielekkäitä tavoitteita. Tilintarkastuksen tavoitteiden, niin käytännöllisiä kuin ne ovatkin, ei kuitenkaan tule olla mielivaltaisia tai ristiriitaisia. Vaikka tilintarkastuksen käsite pysyy muuttumattomana, sen käytännölliseen tulkintaan ja tavoitteiden muotoutumiseen vaikuttavat muun muassa:

¹⁹ Flint 1988, s. 8.

²⁰ Riistama 1999, s. 21–22.

²¹ Flint 1988, s. 14–15.

²² Tarkemmin odotuskuiluproblematiikasta tilintarkastuksessa ks. luku 5.2.3.

²³ TTL 51 §:ssä määritellään tilintarkastajan vahingonkorvausvelvollisuus.

²⁴ *Mautz, Robert K. (1975). The Role of the Independent Auditor in a Market Economy, s. 2. Julkaisematon taustaselvitys AICPA-komissiolle tilintarkastajan velvollisuuksista (Flint 1988, s. 16).*

- vallitseva yhteiskuntajärjestelmä ja kulttuuri, so. yhteiskunnassa vallitsevat eettiset ja moraaliset käsitykset sekä tilintekovelvollisuus, jotka saavat ilmauksensa osittain pakottavina ja osittain sallivina normeina muun muassa lainsäädännössä;
- yhteiskunnan kehittämisen tavoitteet, jotka saavat ilmauksensa poliittisessa ja taloudellisessa päätöksenteossa; sekä
- käytettävissä olevan teknologian taso, joka vaikuttaa tilintarkastuksen aineelliseen sisältöön ja tilintarkastukseen sovellettavaan tekniikkaan.²⁵

Teorian merkitys tilintarkastuksessa on siinä, että se tarjoaa yhtenäisen viitekehyksen tilintarkastukselle instituutiona. Teoria selittää tilintarkastuksen yhteiskunnallisen tarkoituksen ja tavoitteet, luo perusteet ja oikeutuksen tilintarkastuksen käytännöille ja menettelymuodoille sekä selittää tilintarkastuksen aseman ja suhteen yhteiskunnan muihin instituutioihin ja sosiaaliseen, taloudelliseen ja poliittiseen ympäristöön. Tilintarkastuksen teorian muodostamisesta on siten kyse tilintarkastuksen *käsitteellistämisestä*.²⁶

Tilintarkastusta voidaan tarkastella samoin kuin muitakin yhteiskunnallisia ilmiöitä. Kehitetään joukko tilintarkastusta koskevia postulaatteja²⁷, joiden oikeellisuus ja johdonmukaisuus testataan loogisen päättelyn avulla. Postulaatit on tarkoitettu tilintarkastuksen teorianmuodostuksen ja käytännön tilintarkastustyön periaatteiden perustaksi ja viitekehyyksi. Seuraavassa tarkastellaan tilintarkastustyön luonnetta ja asemaa yhteiskunnassa koskevia postulaatteja *David Flintin* esitykseen tukeutuen sekä tilintarkastustyötä ja sen sisältöä koskevia postulaatteja *Mautzin* ja *Sharafin* teoksen pohjalta.

2.1.1 Tilintarkastuksen yhteiskunnalliset postulaatit

Tilintekovelvollisuus. Tilintarkastuksen ensisijainen edellytys on, että

- a) kahden tai useamman osapuolen kesken vallitsee tilintekovelvollisuus siten, että jokin osapuoli on velvollinen toimimaan toisen osapuolen tai muiden osapuolten hyväksymällä tavalla; tai
- b) tilintekovelvolliselle osapuolelle on tarpeen vastattavanaan olevasta toiminnasta antamansa informaation luotettavuuden ja uskottavuuden vahvistaminen, kun tätä informaatiota käyttävät hyväkseen ja siihen luottavat tietty ryhmä tai ryhmät, jonka tai joiden jäseniä ei voi yksilöidä tai jäsenet ovat vaihtuvia, ja näiden välille syntyy tilintekovelvollisuuden käsittävä suhde; tai
- c) jonkin osapuolen toimintaan liittyy sellainen yhteiskunnallinen kiinnostus, joka tekee tästä osapuolesta julkiselle vallalle tilintekovelvollisen; taikka
- d) jonkin osapuolen antaman informaation tai lausuman luotettavuuden vahvistaminen on tarpeen, kun tämä informaatio tai lausuma on tarkoitettu vaikuttamaan tai se todennäköisesti vaikuttaa ennalta määrittelemättömän yleisön tai sen osan toimiin, mikä myös synnyttää julkisen tilintekovelvollisuuden.²⁸

²⁵ Riistama 1999, s. 17.

²⁶ Flint 1988, s. 9; Sarja 1998, s. 13–14.

²⁷ Voidaan puhua myös aksiomista, perusolettamuksista tai selviöistä. Postulaatti-termiä käytetään kuvaamaan sitä, että selviöiden asemasta painotetaan perusasioiden luonnetta edellytyksinä tai vaatimuksina (Riistama 1999, s. 25, av. 18). Mautz ja Sharaf sekä Flint ovat myös käyttäneet postulaatti-nimitystä.

²⁸ Riistama 1999, s. 25–29.

Tilintekovelvollisuus on tilintarkastuksen lähtökohta. Osakeyhtiön johto on esimerkiksi tilintekovelvollinen osakkeenomistajille (yhtiökokoukselle). Tilintekovelvollisuus voi perustua yksityiseen, osapuolten väliseen sopimukseen tai se voi olla lailla tai vastaavilla säännöksillä säännelty. Keskeistä on kuitenkin, että se taho, jolle ollaan tilintekovelvollisia, voi käyttää tilintekovelvolliseen kohdistuvia pakotteita tai sanktioita, jos tämän toiminta ei täytä asetettuja vaatimuksia. Tämä ratkaistaan ensisijaisesti tilintekovelvollisen toiminnastaan antaman informaation avulla, jonka oikeellisuuden vahvistamiseksi tarvitaan riippumattoman tilintarkastajan lausunto.²⁹

Tilintekovelvollisuus on liian etäinen, monimutkainen tai merkittävä, jotta tilintarkastuksen voisi jättää suorittamatta. Tämä postulaatti soveltuu erityisen hyvin suuriin yhtiöihin, kuten listayhtiöihin, joissa johto ja omistus ovat eriytyneet toisistaan, jolloin omistajilla ei juuri ole muuta keinoa saada informaatiota yhtiöstä kuin yhtiön tiedonantovelvollisuuden piiriin kuuluvien tiedotteiden avulla. Yhtiön toimintojen monimutkaisuus aiheuttaa myös sen, ettei tilintekovelvollisuuden sisältö ole tarkastettavissa muutoin kuin ammattimaisen tilintarkastajan toimesta. Lisäksi tilintekovelvollisuuden asianmukainen täyttäminen on yhtiölle itselleen merkittävä asia, sillä julkistettavalla informaatiolla on aina suhteellinen vaikutuksensa yrityksen sidosryhmiin, toimintaympäristöön ja yhteiskuntaan yleensä.³⁰

Tilintarkastus niin sanotussa yhdenyhtiössä ei omistajansa näkökulmasta useinkaan ole tarpeen, koska omistaja-yrittäjä pystyy itse ajantasaisesti valvomaan yrityksensä toiminnoista saatavan informaation oikeellisuutta ja riittävyyttä. Tilintarkastuksen pakollisuutta pienemmissäkin yhtiöissä on meillä perinteisesti perusteltu velkojain suojan tarpeella ja julkisella intressillä. Nykyinen tilintarkastuslaki kuitenkin mahdollistaa tilintarkastuksesta luopumisen tietyin edellytyksin pienimmissä yhteisöissä ja säätiöissä.³¹

Tilintarkastuksen riippumattomuus. Tilintarkastajan riippumattomuus merkitsee ensinnäkin riippumattomuutta tarkastettavana olevasta organisaatiosta ja sen jäsenistä. Toiseksi se merkitsee tilintarkastajan vapautta itse valita tarkastuskohteensa, tarkastuksen laajuuden ja käytettävät tarkastusmenetelmät; tilintarkastajan on voitava toteuttaa tarkastus oman harkintansa perusteella. Kolmanneksi se merkitsee tilintarkastustyön riippumattomuutta tarkastuksen lopputuloksesta.³² Riippumattomuus luo perustan tilintarkastajaa kohtaan yleisesti koetulle luottamukselle ja se on tilintarkastuksen suorittamisen ehdoton edellytys.

Riippumattomuus koostuu tilintarkastajan henkilökohtaisista ominaisuuksista,³³ kuten ammattitaidosta, rehellisyydestä, huolellisuudesta ja objektiivisuudesta, organisatorisista järjestelyistä sekä ympäröivistä olosuhteista. Koska kenenkään asennetta ei voida kuitenkaan mielekkäästi mitata, tulee tilintarkastajan toimia niin, ettei mikään hänen käyttäytymisensä muiden mielestä kyseenalaista hänen riippumattomuuttaan.³⁴ Riippumattomuuden rajoja on tarkemmin määritelty tilintarkastuslain 24 §:ssä sekä esimerkkiluettelonomaisessa 25 §:ssä. Lisäksi tilintarkastajia velvoittavat ammattieettiset periaatteet, hyvä tilintarkastus-

²⁹ Flint 1988, s. 21–25; Riistama 1999, s. 25–29.

³⁰ Flint 1988, s. 26–28; Riistama 1999, s. 29–30.

³¹ Ks. TTL 4.2 §. Euroopan komission vihreässä kirjassa KOM(2010) 561 lopullinen (Tilintarkastuspolitiikka: kriisin opetukset) nostetaan esille ajatus pk-sektorin lakisääteisen tilintarkastuksen supistamisesta tai jopa siitä luopumisesta (KOM(2010) 561 lopullinen, s. 20).

³² Flint 1988, s. 29–30; Riistama 1999, s. 31.

³³ “Independence is a question of mental attitude or state of mind” (Flint 1988, s. 59).

³⁴ On tavanomaista erottaa toisistaan tosiasiallinen riippumattomuus (independence in fact) sekä ulkoinen riippumattomuus (independence in appearance), joista kummankin tulee toteutua tilintarkastustehtävän suorittamisen kaikissa vaiheissa. Tarkemmin tilintarkastajan riippumattomuudesta ks. Saarikivi 2000; Sarja 1998.

tapa³⁵ sekä ammattiyhdistysten säännöt, suositukset ja ohjeistukset. Tarkastusvaliokunnan (Audit Committee) perustaminen on myös yksi keino, jolla voidaan pyrkiä parantamaan tilintarkastajan riippumattomuutta erityisesti tarkastettavan yhtiön toimivasta johdosta. Tarkastusvaliokunnan perustamisesta, sen jäsenistä ja tehtävistä on ohjeistus Suomen listayhtiöiden hallinnointikoodissa.³⁶

Informaation todennettavuus. Tilintarkastus on tilintekovelvollisuuden toteutumisen tausta. Vaikka tilintarkastaja tilinpäätöstä tarkistaessaan joutuu ottamaan kantaa myös tulevaisuuteen suuntautuviin suunnitelmiin ja ennakoiteihin, edellyttää tilintarkastus ensisijaisesti menneisiin ajanjaksoihin ja tapahtumiin kohdistuvaa, *ex post* -tarkastusta, analyysia ja arvottamista. Työtään varten tilintarkastajan on hankittava informaatiota, tilintarkastusevidenssiä, tarkastuksen kohteesta ja tämä informaatio on todennettava.³⁷ Tilintarkastaja ei luonnollisestikaan voi ilmaista käsitystään sellaisista tapahtumista tai havainnoistaan, joita hän ei ole asianmukaisesti todentanut. Todentamistapoja on monia ja ne ulottuvat tositarkastuksesta tilastollisen todennäköisyyden hyväksikäyttöön. Todentamisvaatimus liittyy olennaisesti käytännön tilintarkastustyöhön ja sitä tarkastellaan myös tilintarkastustyön postulaatteja käsiteltäessä.

Tilintekovelvollisen toiminnalle asetettavat kriteerit. Sen tahon, jolla on tilintekovelvollisuus, tulee tietää ja tuntea tarkalleen ne kriteerit, jotka määrittelevät tilintekovelvollisuuden toteutumisen käytännössä, jotta se pystyy osoittamaan toimineensa kyseisten kriteerien mukaisesti ja vastaamaan sille asetettuihin odotuksiin. Erilaiset lait, asetukset, säännökset, määräykset ja suositukset muodostavat ne kriteerit, joiden täyttämiseen tilintarkastajan toimenpiteet ensisijaisesti kohdistuvat. Selkeydestään huolimatta ne sisältävät monia tulkinnanvaraisia kohtia, joissa niin tilinpäätöksen laatijalle kuin tilintarkastajallekin jää harkintavaltaa. Tilintarkastajalta odotetaan tavallisesti kannanottoa muihinkin kuin tilinpäätöksen laatimista koskevien säännösten täyttymiseen.³⁸

On selvää, että tilintekovelvollisen toiminnalle asetettavista kriteereistä täytyy vallita täysi yksimielisyys tilintekovelvollisen ja sen sidosryhmien välillä, jotta ne ovat tilintarkastajalle mielekkäästi mitattavissa. Tilintarkastus on olennainen osa kontrollimekanismia, jolla tilintekovelvollisen toimintaa valvotaan, eikä siihen tule vaikuttaa tilintarkastajan henkilökohtaiset moraaliset standardit. Onkin tärkeää, että tilintarkastaja tunnistaa työnsä keskeltä toimeksiantajansa ja toimii toimeksiannon puitteissa.³⁹ Lisäksi on muistettava, että tilintarkastajalla on tilaisuus tarkastella yrityksen johdon päätöksiä ja toimenpiteitä jälkikäteen, jolloin hänen on huomioitava ne olosuhteet ja se tietämys, joiden varassa johto on toiminut. Tarkastusta suorittaessaan tilintarkastajalla on usein käytettävissään myöhemmin kertynyttä tietoa, jonka valossa johdon tekemät päätökset saattavat näyttää virheellisiltä tai jopa perusteettomilta.⁴⁰

Tilinpäätöstietojen merkitys. Tilintarkastuksen kohteena olevalla informaatiolla on arvoa tarkastamattomassakin muodossa. Tilintarkastuksen tarkoituksena on kuitenkin edelleen lisätä tätä arvoa ilmaisemalla mielipide sen oikeellisuudesta ja luotettavuudesta. Tilintarkastus näin ikään kuin lisää, tai vaihtoehtoisesti vähentää, uskottavuutta tilintekovelvollisen

³⁵ Ks. tarkemmin hyvästä tilintarkastustavasta luku 4.4.

³⁶ Suomen listayhtiöiden hallinnointikoodi (Corporate Governance) 2010, suositukset 24–27.

³⁷ Flint 1988, s. 31–32; Riistama 1999, s. 44. Ks. myös kansainvälinen tilintarkastusstandardi (International Standards on Auditing, ISA) ISA 500 ”Tilintarkastusevidenssi”.

³⁸ Riistama 1999, s. 45. Tarkemmin tilintarkastuskertomuksen lausunnoista ks. luku 5.1.

³⁹ Flint 1988, s. 33–34.

⁴⁰ Riistama 1999, s. 47. Ks. myös ISA 560 ”Tilinpäätöspäivän jälkeiset tapahtumat”.

tuottamalle alkuperäiselle informaatiolle. Jotta tilintarkastaja voi asianmukaisesti suorittaa työnsä, tulee hänen tietää, mikä on tarkastettavan materiaalin tarkoitus, ts. miksi tarkastus suoritetaan, mikä on tarkastuksen merkitys tilintekovelvolliselle, ja muuttuuko tarkastettavan informaation laatu tarkastuksen seurauksena.⁴¹

Tilinpäätöksen laatimista koskevien säännösten ja ohjeiden selkeydestä riippuu, miten täsmällisesti ja selkeästi tilintarkastaja voi ilmaista käsityksensä tilinpäätöksen oikeellisuudesta. Tilintarkastajan tulee luonnollisesti myös itse huolehtia raporttinsa selkeydestä. Vihjailevat sanonnat ja kielellisesti huonot ilmaisut heikentävät tilintarkastajan työn käytökelpoisuutta.⁴² Vaikka tilintarkastajan raportit ovatkin nykyisin lähes poikkeuksetta standardimuotoisia, tulee tilintarkastajien jatkuvasti kiinnittää huomiota tehokkaaseen viestintään, joka mahdollistaa valistuneen päätöksenteon.

Tilintarkastuksen hyödyllisyys. Kuten todettua, tilintarkastuksen lähtökohtana ovat olleet yhteiskunnalliset tarpeet. Tämä postulaatti korostaa kustannustehokkuutta tilintarkastuksen yhteiskunnallisena oikeutuksena: tilintarkastus tyydyttää siihen kohdistetut odotukset ainoastaan, jos siitä seuraava hyöty on suurempi kuin siitä aiheutuvat kustannukset. Toisin kuin tilintarkastuksen aiheuttamat kustannukset, siitä aiheutuva hyöty on vaikeasti yhteismitallisesti mitattavissa ja niinpä se tulee arvioida subjektiivisesti. Eri kulttuureissa tilintarkastuksen yhteiskunnallinen hyödyllisyys nähdäänkin usein eri tavoin.⁴³ Tilintarkastaja ei useinkaan saavuta tarkastustoimenpiteillään täyttä varmuutta tarkastuskohteena olevan informaation virheettömyydestä. Niinpä jossain vaiheessa tulee arvioitavaksi se, onko kohtuullinen varmuus saavutettu, ja millä kustannuksilla varmuutta voidaan tästä parantaa.⁴⁴ *Flint* korostaa tilintarkastuksen yhteiskunnallista intressiä tilintarkastuksen osapuolten intressien ohella toteamalla:

”It is, therefore, a total social benefit against social cost which has to be compared in considering the social justification for audit”.⁴⁵

2.1.2 Tilintarkastustyön postulaatit

Edellä on hahmoteltu tilintarkastuksen yhteiskunnallista ulottuvuutta ja sen perusteella rajattu tilintarkastuksen käsitteellistä sisältöä. Tämän rajauksen puitteissa määritellään tarkemmin käytännön tilintarkastustyön edellytykset. Käytännön tilintarkastus on mahdollista seuraavien kahdeksan perusolettamuksen varassa. Ne eivät ole omavaraisia, eivätkä toisiaan poissulkevia, vaan pikemminkin ne edellyttävät toisiaan.

Todennettavuus. Tilintarkastuksen yhteiskunnallisena postulaattina edellä esitetty todennettavuus on tilintarkastustyön keskeisin postulaatti: jos tilintarkastaja ei voisi todentaa esittämänsä, ei tilintarkastus olisi mahdollista. Todentamisessa on viime kädessä kysymys tietämisen teoriasta: mitä on pidettävä näyttönä (evidence) ja miten se on todennettavissa (verification). *Mautz* ja *Sharafin* mukaan todentamisen menetelmät voidaan ryhmittää empiiriin, auktoritatiivisiin, rationaalisiin sekä pragmaattisiin menetelmiin.⁴⁶

⁴¹ Flint 1988, s. 38.

⁴² Riistama 1999, s. 47–48.

⁴³ Flint 1988, s. 39; Riistama 1999, s. 48–49.

⁴⁴ Mautz – Sharaf 1961, s. 84–86. Tarkemmin kohtuullisen varmuuden käsitteestä ks. luku 4.5.3.

⁴⁵ Flint 1988, s. 40.

⁴⁶ Mautz – Sharaf 1961, s. 42–44. Ks. tarkemmin todennettavuudesta Mautz – Sharaf 1961, s. 68–110. Ks. myös ISA 500 ”Tilintarkastusevidenssi”, ISA 315 ”Olellaisen virheellisuuden riskien tunnistaminen ja arvi-

Etujen ristiriidattomuus. Tilintarkastusta ei ole mahdollista suorittaa kohtuullisin kustannuksin, jollei tilintarkastajalla ole luottamuksellisia suhteita toimeksiantajansa lisäksi yhteisön johtoon. Se on välttämätöntä jo tarpeellisen informaation keräämiseksi puhumattakaan sen todentamisesta. Yhteisön johdon ja tilintarkastajan toiminnan ja tavoitteiden välillä ei voi olla pitkällä aikavälillä ristiriitaa. Päinvastoin johdon ja tilintarkastajan toiminnalla tulee olla olennaisia yhdensuuntaisia päämääriä, jotka takaavat tehokkaan ja menestyksekkään yhteistoiminnan.⁴⁷

Perusteiden saatavuus. Tilintarkastustyön suorittaminen on mahdotonta myös silloin, kun tilintarkastaja ei voi luottaa siihen, että kaikki kirjanpidon tositteet, tilinpäätöksen perusteet ja hallinnon asiakirjat sekä muu aineisto ovat hänen käytettävissään. Tässä yhteydessä puhutaan perusteiden saatavuudesta tilintarkastuksen edellytyksenä. Oletamus perusteiden saatavuudesta ei vapauta tilintarkastajaa huolellisesti tutkimasta, onko hänellä tosiasiaa käytettävissään kaikki tarpeellinen aineisto.⁴⁸

Sisäisen valvonnan merkitys. Tilintarkastustyön laajuus riippuu usein yhteisön sisäisen valvonnan laajuudesta. Sisäisen valvonnan merkitys väärinkäytösten ja sääntöjen vastaisen menettelyn todennäköisen esiintymisen estävänä tekijänä korostaa tilintarkastajan velvollisuutta kohdistaa huomionsa myös yhteisön sisäisten valvonnan järjestelmien toimivuuteen. Hyvä sisäinen tarkkailu estää jo tapahtuneita väärinkäytöksiä toistumasta. Tilintarkastajan tuleekin työssään mahdollisuuksiensa mukaan antaa panoksensa sisäisten valvontajärjestelmien kehittämiseen ja niiden toimivuuden varmistamiseen.⁴⁹

Hyvän kirjanpitotavan riittävyys. Viidennen tilintarkastustyön postulaatin mukaan hyvän kirjanpitotavan⁵⁰ noudattaminen johtaa oikeiden ja riittävien tietojen (oikea ja riittävä kuva)⁵¹ esittämiseen tarkastuskohteen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Näin tilintarkastus ikään kuin lainaa kirjanpitoprofession yleisiä periaatteita omaan käyttöönsä.⁵² Ottaen huomioon toimialojen läheisen suhteen ja yhteisen historian tämä on täysin luontevaa; systemaattisesti kootun tilinpäätösaineiston tarkastaminen tuntematta ko. systematiikkaa ei olisi hedelmällistä. Tilintarkastustyötä ohjaavat lisäksi KPL 3:3 §:ssä määritellyt yleiset tilinpäätösperiaatteet.

Oikeellisuuden pysyvyys. Mikäli ei ole syytä toisin epäillä, tilintarkastajan on voitava luottaa siihen, että aiemmin tarkistettu tieto pitää edelleen paikkaansa. Puhutaan oikeellisuuden pysyvyydestä osana tilintarkastustyötä. Jos tilintarkastaja ei voi luottaa esimerkiksi siihen, että asianmukaisesti tarkastetun alkuvaraston arvo on oikein laskettu varaston arvosta laskettaessa, käy tilintarkastus käytännössä erittäin hankalaksi, jollei mahdottomaksi toteutaa. Tämä postulaatti ulottuu toisaalta myös vähemmän täsmällisiin asioihin: jos tilintarkastaja on aiemmin esimerkiksi todennut kohdeyhtiön johdon toimineen huolellisesti tehden rationaalisesti perusteltuja ja menestyksekkäitä investointipäätöksiä, hän voi tarkas-

oiminen yhteisöstä ja sen toimintaympäristöstä muodostetun käsityksen perusteella”, ISA 520 ”Analyttiset toimenpiteet” sekä ISA 330 ”Tilintarkastajan toimenpiteet arvioituihin riskeihin vastaamiseksi”.

⁴⁷ Mautz – Sharaf 1961, s. 44–46; Riistama 1999, s. 58–59. Ks. myös ISA 260 ”Kommunikointi hallintoelinten kanssa”.

⁴⁸ Mautz – Sharaf 1961, s. 46; Riistama 1999, s. 60. Ks. tarkemmin tilintarkastajan riittävästä huolellisuudesta (due audit care) Mautz – Sharaf 1961, s. 111–157. Vrt. ISA 580 ”Kirjalliset vahvistusilmoitukset”.

⁴⁹ Mautz – Sharaf 1961, s. 47; Riistama 1999, s. 61. Ks. tarkemmin sisäisestä valvonnasta Blummé 2008a, s. 105–132. Ks. myös ISA 315, ISA 330 sekä ISA 610 ”Sisäisten tarkastajien tekemän työn käyttäminen”.

⁵⁰ Tarkemmin hyvästä kirjanpitotavasta ks. luku 4.4.3.

⁵¹ Tarkemmin oikeasta ja riittävästä kuvasta ks. luku 4.5 sekä KPL 3:2 §, AML 2:6.3 § ja TTL 15.2 §.

⁵² Mautz – Sharaf 1961, s. 48; Riistama 1999, s. 61.

tustyössään lähteä siitä, että näin tulee tapahtumaan todennäköisesti myös vastaisuudessa.⁵³ Kyse on ikään kuin toiminnan jatkuvuuden periaatteen (going concern) kontribuutiosta tilintarkastukselle.

Tilintarkastajuuden säilyttäminen. Tilintarkastajan tulee toimia yksinomaan tilintarkastajana suorittaessaan tilintarkastustehtävää. Tilintarkastukseen on sisällytettävä mahdollisuuksien mukaan myös kontribuutiivinen näkökulma, ts. pyrittävä suorittamaan tarkastustyö siten, että siitä on tilintarkastuksen kohteena olevalle yhteisölle muutakin hyötyä kuin pelkästään tietojen oikeellisuudesta ja riittävydestä varmistuminen, mutta tämä ei saa rajoittaa tilintarkastajan riippumattomuutta. Oheispalveluilla on toissijainen asema tilintarkastustehtävään verrattuna.⁵⁴

Ammatillinen velvoittavuus. Ammatillisen velvoittavuuden postulaatti tavallaan seuraa riippumattomuuden ja tilintarkastajuuden säilyttämisen postulaateista. On loogista, että tilintarkastaja sitoutuu noudattamaan ammattiinsa kuuluvia velvoitteita, sillä muulla tavoin hän ei voi kantaa vastuutaan yhteiskuntaa, asiakkaitaan eikä kollegoitaan kohtaan. Tilintarkastusprofession haluaa korostaa omaa ammatillista asemaansa, ennen kaikkea riippumattomuuttaan ja ammattitaitoaan, joihin heitä kohtaan tunnettu yleinen luottamus perustuu. Hyväksymällä itseään sitoviksi tilintarkastusta koskevat julkistetut ja yhteiskunnan hyväksymät säännökset, suositukset, standardit ja ohjeet tilintarkastaja voi säilyttää riippumattomuutensa ja soveltaa ammattitaitoaan puolueettomalla tavalla.⁵⁵

2.2 Osakeyhtiön ideologinen perusta

Modernia yritystä on mallinnettu useiden teorioiden avulla. Yksikään niistä ei ole tyhjentävä kuvaus yrityksen todellisesta, monitahoisesta luonteesta, vaan pikemminkin ne näyttäytyvät suhteellisen kapeanäkökulmaisina teoreettisina konstruktiona, joilla yritystoimintaa pyritään selittämään tietyin työkaluin. Organisaatiomalleja voidaankin käsitellä eräänlaisina apuvälineinä todellisuuden mallintamiseksi teoriatasolla.⁵⁶ Yritystoiminnan monimuotoisuuden seurauksena sitä kuvaavat mallit sivuuttavat väistämättä joitain yrityksen dynamiikkaan liittyviä olennaisia aspekteja.⁵⁷ Mallien lähtökohta on rinnastettavissa taloustieteelliseen *ceteris paribus* -olettaisiin, jossa muut kuin välittömästi tarkasteltavat tekijät pysyvät muuttumattomina.

Yritys on keino järjestää tuotanto kustannustehokkaalla tavalla; osakeyhtiömuoto on keino kerätä yritykseen pääomaa. Seuraavassa pääpiirteittäin esitettävä modernin yrityksen teorian kehityskaari ei tarjoa suoraa vastausta kysymykseen, miksi on niin tavanomaista järjestää taloudellinen toiminta osakeyhtiömuodossa. Vastaus tähän kysymykseen saataneen työvoiman ja pääoman suhteesta tuotannontekijöinä: yritykset, joissa tärkein tuotannontekijä on työvoima, ovat yleensä järjestetty henkilöyhtiömuotoon, ja yritykset, joissa tärkein tuotannontekijä on pääoma, ovat yleensä järjestetty osakeyhtiömuotoon. Osakeyhtiömuodon avulla pyritään ratkaisemaan pääoman keräämiseen liittyvät rahoitus- ja kirjanpito-

⁵³ Mautz – Sharaf 1961, s. 48–49; Riistama 1999, s. 62. Ks. ISA 510 ”Ensimmäistä kertaa suoritettavat tilintarkastustoimeksiannot – alkusaldot” sekä ISA 570 ”Toiminnan jatkuvuus”.

⁵⁴ Mautz – Sharaf 1961, s. 49; Riistama 1999, s. 63. Suorittaessaan tilintarkastuksen hyvän tilintarkastustavan mukaisesti tilintarkastajan voidaan katsoa täyttävän kyseisen postulaatin vaatimukset.

⁵⁵ Mautz – Sharaf 1961, s. 50; Riistama 1999, s. 63–64.

⁵⁶ Villa 2003, s. 7.

⁵⁷ Toiviainen 2002, s. 129–130. Tarkemmin Toiviaisen kriittisestä suhtautumisesta oikeustaloustieteelliseen argumentointiin ja sen hyväksikäyttöön oikeustieteessä ks. Toiviainen 2002, s. 110 ss.

ongelmat.⁵⁸ Eräs tekijä, joka myös osaltaan selittää osakeyhtiömuotoon organisoitumisen suosiota, on osakeyhtiön tarjoamat selkeät institutionaaliset pelisäännöt.⁵⁹

Yleismaailmallisella tasolla voidaan eritellä viisi tekijää, jotka ovat tyypillisiä osakeyhtiömuotoiselle yritykselle: 1) täydellinen oikeushenkilöllisyys⁶⁰, 2) osakkeenomistajien rajoitettu vastuu yhtiön veloista, 3) osakkeenomistajien jako-osuus yhtiön residuaaliin (nettovarallisuuteen), 4) erityisen hallintorakenteen avulla toteutettu johdon ja omistuksen erillisyys sekä 5) osakkeiden vapaa luovutettavuus.⁶¹ Osakeyhtiön peruspiirteet luonnollisesti poikkeavat osittain toisistaan eri yhtiöoikeusjärjestelmissä. Esimerkkeinä Suomen osakeyhtiölain mahdollistamista poikkeuksista mainittakoon OYL 13:9, jonka mukaan pääsääntöisesti osakkeenomistajille kuuluva residuaali on käytävissä tietyin edellytyksin myös muuhun tarkoitukseen, sekä OYL 3 luvun 6–8 §, jotka mahdollistavat tietyin edellytyksin poikkeamisen osakkeiden vapaasta luovutettavuudesta.

Tutkittaessa osakeyhtiötä on otettava kantaa kysymykseen sen tarkoituksesta. Onko osakeyhtiön tarkoitus osakkeenomistajien sijoitusten arvon maksimointi vai onko sillä laajempi yhteiskunnallinen tarkoitus? Kysymys liittyy shareholder–stakeholder-debattiin, eli siihen, tuleeko osakeyhtiötä tarkastella omistaja- vai sidosryhmälähtöisesti, ja kysymykseen yhtiöoikeustieteessä laajalti käytetyn agentuuriteoriaperusteisen sopimusverkkoajattelun sisällöstä sekä aina ajankohtaiseen kysymykseen osakeyhtiöiden yhteiskuntavastuusta.⁶² Yhtiöoikeudellista keskustelua on 1980-luvulta alkaen hallinnut yleinen kriittisyys julkisen vallan sääntelyä kohtaan, ja esillä on korostuneesti ollut osakkeenomistajan erityisasemaa, sopimustoimintaa sekä itsesääntelyä korostava ajattelutapa. Tämä nykyään globaalisti valitseva paradigma perustuu 1970-luvulta lähtien kehitettyyn mikrotaloustieteelliseen⁶³ yrityksen teoriaan, jonka olennainen osa on päämies–agenttiteoria.⁶⁴

2.2.1 Neoklassinen malli yrityksestä

Taloustieteessä yritystä on pidetty ensisijaisesti yksikkönä, joka organisoii tuotannon. Yritys pyrkii hyödyntämään tehokkuusetuja, jotka perustuvat erikoistumiseen. Näiden tehokkuusetujen hyödyntämistavoite on muotoiltu matemaattiseksi malliksi neoklassisessa teoriassa, jossa tarkastelunäkökulma yritykseen on korostuneen ulkoinen. Siinä yritystä kuvataan eräänlaisena mustana laatikkona reaali- ja rahaprosessien rajapinnassa, joka on tarkoitettu kohtaamaan panoksiin ja tuotoksiin liittyvät relevantit reunaehdot ja sitä kautta maksimoimaan tuottoja sekä yrityksen arvoa.⁶⁵ Mallia ei voida pitää yritystä tai yritystoimintaa

⁵⁸ Posner 2007, s. 421 ss. Ks. myös Airaksinen – Jauhiainen 1997, s. 24.

⁵⁹ Villa 2003, s. 5.

⁶⁰ Ts. yhtiön erillisvarallisuus osakkeenomistajien varallisuudesta sekä yhtiön oikeuskelpoisuus.

⁶¹ Kraakman et al. 2009, s. 5–16. Ks. myös Mähönen – Villa 2006, s. 29–38, 278 ss. sekä Airaksinen – Jauhiainen 1997, s. 24 ss.

⁶² Mähönen – Villa 2006, s. 38.

⁶³ Mikrotaloustieteessä tarkastellaan yksityisten talousyksiköiden, lähinnä kuluttajien ja yritysten, käyttäytymistä. Keskeisenä huomion kohteena on se, miten niukat resurssit tulisi allokoida tehokkaasti siten, ettei voimavaroja voida allokoida uudelleen ilman hyvinvoinnin heikkenemistä (niin sanottu paretotehokkuus). Lähtökohtana kuluttajan valinnan kohdalla pidetään hyödyn ja yritysten toiminnan kohdalla voiton maksimointia.

⁶⁴ Hansmann – Kraakman 2000, s. 1–9: osakkeenomistajakeskeisen mallin korostunutta asemaa selittää ennen kaikkea kolme tekijää: muiden mallien epäonnistuminen, kansainvälisen kaupan kilpailuasetelman luomat paineet sekä osakkeenomistajien asema yleisesti yhä vahvempana yrityksen sidosryhmänä.

⁶⁵ Jensen – Meckling 1976, s. 306–307.

selittävänsä itsenäisenä teoriana, vaan se on pikemminkin käsitettävä eräänlaiseksi ideaaliksi markkinapaikaksi, jossa yrityksen etutahot kohtaavat.⁶⁶

Neoklassisen mallin menestys perustuu ensinnäkin matemaattiseen mallinnettavuuteen: malliin perustuvat johtopäätökset voidaan altistaa empiirisellä aineistolla testattaviksi. Malli kertoo muun muassa sen, miten yrityksen tuotantopäätökset muuttuvat ulkoisten tekijöiden vaikutuksesta. Toinen peruste mallin suosiolle on kilpailutilanteen vaikutuksen huomiointi yrityksen tuotantopäätöksissä ja toiminnassa. Neoklassisesta teoriasta voidaan siten tehdä yhteiskunnan hyvinvointia koskevia johtopäätöksiä.⁶⁷

Yrityksen kuvaamista mustan laatikon mallilla on kritisoitu. Olennaisin mallin heikkouksista on sen puutteellisuus tarkastella yrityksen sisäistä toimintaa ja organisaatiota. Toinen puute koskee liityntää eri tuotantotekijöihin; miksi osa tuotantotekijöistä ostetaan yrityksen ulkopuolelta ja osa valmistetaan itse. Teoria ei myöskään vastaa kysymykseen, miksi yritykset kasvavat.⁶⁸ Neoklassisen mallin mukainen yritys on lähinnä vain täydellisen tehokas tuotantokoneisto, jossa organisaatiosta, sen valvonnasta, yhteistoiminnasta tai päätöksenteosta ei aiheudu kustannuksia.⁶⁹ Niinpä vallalla olevassa yhtiöoikeustieteessä onkin pääosin luovuttu neoklassismista pelkistetyimmillään. Kontrasti mallin taustalla olevien neoklassisen taloustieteen keskeisten oletusten⁷⁰ ja markkinoilla toimivan todellisen yrityksen välillä on evidentti, sillä mallissa informaatio ja päätöksenteko oletetaan kustannuksettomiksi. Toisaalta teoreettinen mallintaminen on keskeinen työkalu juuri taloustieteelle, ja sen hyväksikäyttö edellyttää perustavanlaatuisen oletusten asettamista, jotka väistämättä ovat osittain ristiriitaisia reaali maailman asiantilojen kanssa. Mallien käyttökelpoisuus perustuu siihen, kuinka hyvin niiden avulla pystytään ennustamaan talousyksiköiden käyttäytymistä.

2.2.2 Neoinstitutionaalinen malli yrityksestä

Neoklassisen mallin seuraajana voidaan nähdä institutionaalinen koulukunta ja neoinstitutionaalinen taloustiede. Neoinstitutionalistit eivät enää tyytyneet siihen, että taloustutkimuksessa oikeusjärjestelmää ja muita instituutioita käsitellään eksogeenisinä, annettuina muuttujina, vaan heidän mielenkiintonsa kohteina olivat muun muassa kysymykset siitä, miten (oikeus-)instituutiot syntyivät ja kehittyivät markkinoiden puristuksessa sekä miten nämä instituutiot puolestaan vaikuttivat markkinoiden toimintaan.⁷¹ Neoinstitutionalismin huomioi toimijoiden rajoitetun rationaalisuuden, tunnustaa opportunistisen käyttäytymisen mahdollisuuden ja instituutioiden ja organisaatioiden merkityksen sekä kiinnittää huomiota transaktiokustannuksiin.⁷²

Institutionaalisisessa yrityksen ja sen toiminnan kuvauksessa yritys hahmotetaan institutionaalisen rakenteena, jonka ympäristö muodostuu vaihdannan kokonaisympäristöstä. Vaihdannan kokonaisympäristö puolestaan muodostuu markkinoista ja yrityksen toimintaa

⁶⁶ Mähönen 2001, s. 129; Kaisanlahti 1999, s. 53.

⁶⁷ Kaisanlahti 1999, s. 53–54.

⁶⁸ Hart 1995, s. 17.

⁶⁹ Timonen 1997, s. 132 viitteineen.

⁷⁰ Päätöksentekotilanteessa yksilö oletetaan i) täydellisen rationaaliseksi toimijaksi, joka ii) tekee päätökset täydellisen informaatio pohjalta iii) talouden tasapainotilassa (täydelliset markkinat) (Timonen 1997, s. 45).

⁷¹ Määttä 2006, s. 11.

⁷² Timonen 1997, s. 53; Timonen 2000, s. 22–23, 30–31.

määrittävästä sääntelykokonaisuudesta.⁷³ Pekka Timonen näkee vaihdantaympäristön poliittisten, sosiaalisten ja oikeudellisten sääntöjen muodostamana institutionaalisen kokonaisuutena. Tässä ympäristössä institutionaalinen järjestely on taloudellisten toimijoiden välinen järjestely, joka koskee näiden toimijoiden yhteistoimintaa ja kilpailua. Juuri institutionaaliset järjestelyt ovat transaktiokustannusanalyysin⁷⁴ ja siihen pitkälti perustuvan modernin yrityksen teorian keskeinen kohde.⁷⁵

Transaktiokustannusten minimoiminen luonnollisesti edellyttää, että kustannukset ovat havaittavissa. Keskeisiä kustannustekijöitä ovat epävarmuus, riskit, informaation rajallisuus ja valvontaongelmat. Transaktiokustannusanalyysi etsii myös yrityksen kasvun rajoja tuotannon rajakustannusten tarkkailemisen avulla: vaihtoehtoina ovat vaihdannan organisoiminen yrityksen sisälle tai puhdas markkinaehtoinen toiminta.⁷⁶ Tuottaakseen tulosta transaktiokustannusanalyysi on kohdistettava kustannuksiin, jotka syntyvät vaihdannan turvaamisesta, sillä niihin voidaan vaikuttaa kehittämällä instituutioita ja vaikuttamalla yrityksen toimintaympäristöön.⁷⁷

Organisaatiot joutuvat kaikissa tilanteissa sovittamaan toimintansa olemassa oleviin instituutioihin. Koska instituutiot määräävät myös organisaatioiden rakenteen ja toiminnan, yritystoimintaa ja organisaatioita voidaan tarkastella hyödyntämällä instituutioita ja niiden muutosta.⁷⁸ Osakeyhtiö ei näin ole organisaatio, vaan instituutio, väline, jolla yritysorganisaatio täyttää tarkoituksensa.⁷⁹ Osakeyhtiö instituutiona on ymmärrettävissä laaja-alaisena yritystoiminnan hallintajärjestelmänä. Osakeyhtiön institutionaalisisessa järjestelyssä yhteiskunta säätelee yrityksen organisoimiseksi sekä yrityksen ja sen intressitahojen välisen relaatioiden hallitsemiseksi yhteiset pelisäännöt, jotka antavat yrityksen muille etutahoille oikeuden ja mahdollisuuden olettaa osakeyhtiömuotoon organisoidun yrityksen noudattavan kaikessa liiketoiminnassaan osakeyhtiön institutionaalisen viitekehyksen mukaisia yleisiä pelisääntöjä. Pelisäännöt mallintavat organisaatiota ja vähentävät transaktiokustannuksia. Institutionaalinen järjestely määrittää osakeyhtiön ja sen etutahojen oikeussuhteiden normaalisisällön, jota on pidettävä kunkin toimijan aseman ja riskiposition arvioinnin lähtökohtana.⁸⁰

⁷³ Mähönen – Villa 2006, s. 267.

⁷⁴ Coasen introdusoiman teorian mukaan taloudellinen toiminta yritysmuotoon organisoituna, on kustannustehokkaampaa kuin yksittäisten resurssinomistajien itsenäinen toiminta markkinoilla: transaktiokustannuksia voidaan minimoida liittymällä yhteen, mutta niitä ei voida välttää, sillä vaihdannasta aiheutuu aina kustannuksia (Coase 1937, s. 388–392). Transaktiokustannuksilla tarkoitetaan yleisesti ottaen varallisuus oikeuksien siirtämisestä ja niihin perustuvien oikeuksien täytäntöönpanosta syntyviä kustannuksia. Ks. tarkemmin transaktiokustannusten määrittelystä ja jaottelusta Timonen 2000, s. 25–26.

⁷⁵ Timonen 1997, s. 138. Oliver Hart on kritisoinut transaktiokustannusteoriaa muun muassa siitä, ettei se selitä, miksi fuusiot alentavat yritystoiminnan organisoimisesta aiheutuvia kustannuksia. Vastaukseksi tähän ongelmaan Hart konstruoi varallisuus oikeuksien teorian, jonka keskiössä on omistajuus taloudellisen vallan lähteenä ja omistajan residuaalinen määräysvalta (Hart 1995, s. 27–30). Timonen näkee varallisuus oikeuksien teorian pikemminkin transaktiokustannusanalyysin erityistapauksena kuin sen vaihtoehtona (Timonen 1997, s. 146–147).

⁷⁶ Timonen 1997, s. 139.

⁷⁷ Villa 2003, s. 21. Coasen näkemystä transaktiokustannuksista sekä valinnasta markkinamekanismin ja yrityksen välillä ovat kehittäneet edelleen muun muassa Oliver Williamson sekä Douglass C. North.

⁷⁸ Timonen 1997, s. 63–64.

⁷⁹ Mähönen 2001, s. 138.

⁸⁰ Villa 2003, s. 23–24. Jos yrityksen toimintaympäristön instituutiot ovat heikkoja, yrityksen organisaatiota määrittävän yhtiölain on oltava vahva ja defensiivinen estääkseen johdon mahdollisen opportunistin ja sisäpiiririkkomukset sekä määrittääkseen yrityksen toimijoiden väliset riskipositiot (Villa 2003, s. 23; Black –

Informaatiolla on keskeinen merkitys eri osatekijöiden toimivuudelle yrityksen institutionaalisessa toimintaympäristössä, sillä yrityksen valvonta ja markkinoiden toiminta ovat sidoksissa yrityksestä saatavaan luotettavaan informaatioon.⁸¹ Tilintarkastusinstituution toimivuudella ja tehokkuudella on korostunut merkitys, kun julkaistun informaation oikeellisuus ja riittävyys tulevat arvioinnin kohteiksi.

2.2.3 Sopimusverkkoajattelu ja päämies-agenttitematiikka

Oikeustaloustieteessä ja osakeyhtiöoikeudessa korostuneesti esillä olevan modernin yrityksen teorian mukaan yritys koostuu panos- ja tuotosvirtoja sääntelevistä sopimustenomaisista suhteista yrityksen eri eturyhmien välillä. Sopimusverkkoajattelu kytkeytyy taustaltaan *päämies-agenttiteoriaan*⁸², jossa on viime kädessä kysymys siitä, kenellä on määräysvalta yrityksen varallisuuteen, ja se rakentuu neoklassiseen käsitykseen yrityksestä mustana laatikkona. Sopimusverkkomallin kehitykselle olennainen vaihe oli *Jensenin* ja *Mecklingin* artikkeli, jossa he yhdistivät omistuksen ja johdon eriytymistä kokevan debatin⁸³ ja yrityksen teorian kehittelyt varallisuus- ja agenttuurisuhteiden taloustieteeseen mallintamalla yrityksen eturyhmiä yhdistävät suhteet sopimussuhteina hallinnollisten suhteiden sijaan. Yritys on oikeudellinen fiktio, vakiosopimus, jonka osat antavat sopimusverkolle muodon ja mahdollistavat sen käsittelemisen oikeushenkilönä, markkina- paikkana, jossa sopimusverkon osapuolet kohtaavat.⁸⁴

Kraakman 1996, s. 1929–1931). Tarve yhtiöoikeudelliselle sääntelylle puolestaan vähenee, jos yrityksen toimintaympäristön eri osatekijät toimivat tehokkaasti. Tällaisia osatekijöitä ovat esimerkiksi pääoma- ja rahoitusmarkkinat. Tällöin osakeyhtiölaki voi olla salliva, malli- tai vakiosopimus, perustuen laajasti sopimuksenvaraiseen sääntelyyn (Mähönen – Villa 2006, s. 271–272; Black – Kraakman 1996, s. 1923–1924). Osakeyhtiölain säätämisen tavoitteena on ollut joustava ja kilpailukykyinen laki, joka antaa riittävän turvan vähemmistöosakkeenomistajille ja velkojille (HE 109/2005 vp., s. 16).

⁸¹ Black – Kraakman 1996, s. 1920–1921; Mähönen – Villa 2006, s. 270.

⁸² Päämies-agenttiteoriassa päämies-agenttisuhteella tarkoitetaan sopimussuhdetta, jossa toinen osapuoli, päämies, solmii sopimuksen tietyn tehtävän suorittamisesta toisen osapuolen, agentin, kanssa. Osapuolet sopivat sopimuksen tavoitteesta sekä siitä, että sen toteuttamiseksi tarvittavat päätökset jäävät agentin tehtäväksi (Kanniainen 1996, s. 97–102, 106–108; Savela 1999, s. 53–55; Timonen 2000, s. 49–52; Mähönen – Villa 2006, s. 86–92). Osakeyhtiön toimintaympäristössä esiintyy lähtökohtaisesti kolme erilaista agenttisuuhdetta ristiriitoineen, joista ensimmäinen koskee osakkeenomistajien ja johdon välistä suhdetta, toinen enemmistö- ja vähemmistöosakkeenomistajien välistä suhdetta, ja kolmas yhtiön ja sen intressitahojen, kuten velkojien, välistä suhdetta (Kraakman et al. 2009, s. 36).

⁸³ Modernille yhtiölle, erityisesti listayhtiölle, on katsottu olevan tyypillistä omistuksen ja johdon (kontrollin) eriytyneisyys ja tästä lähes väistämättä seuraava ammattijohdon luontainen epälojalisuus ja pyrkimys ensisijaisesti maksimoida yhtiön voitto omaksi hyödykseen osakkeenomistajien ja yhtiön muiden eturyhmien kustannuksella, sekä omistajilta puuttuva kyky, informaatio ja halu kontrolloida yhtiön operatiivista johtoa (Berle – Means 1967, s. 64–65, 112–116). Timonen ei näe ristiriitaa väistämättömänä seurauksena omistuksen ja johdon eriytymiskehitykselle, ja hän korostaa yritystoiminnan institutionaalisen toimintaympäristön merkitystä (Timonen 1997, s. 151). Berlen ja Meansin näkemykset on laajalti kyseenalaistettu: ks. esimerkiksi La Porta et al. 1999.

Osakkeenomistajien kyvyttömyys ja haluttomuus valvoa yrityksen johtoa johtuu siitä, että valvonta on julkishyödyke: yhden tekemä työ koituu kaikkien hyväksi. Tällöin osakkeenomistajilta puuttuu kannustin suorittaa kustannuksia aiheuttavaa valvontaa, ja tästä seuraa niin sanottu vapaamatkustajaongelma. Samanlainen ongelma ilmenee osakkeeseen liitetyn kontrollivallan käytön suhteen (Hart 1995, s. 127, 186).

⁸⁴ Jensen – Meckling 1976, s. 310–311; Mähönen 2001, s. 129–130. Sopimusverkkoajattelu avartaa käsitystä yrityksestä ja sen toimintaympäristöstä olematta kuitenkaan miltään osin tyhjentävä selitysmalli. Se tuleeekin nähdä lähinnä opetuksellisena välineenä, jonka tarkoituksena ei ole introdusoida uutta yrityksen teoriaa tai mallia (Mähönen – Villa 2006, s. 185).

Osakeyhtiöoikeudessa osakeyhtiö on perinteisesti mielletty omistajan, johdon ja rahoittajan välisenä suhteena. Sopimusverkkoajattelun mukainen yritys kuitenkin ymmärretään laajempaan kokonaisuutena. Mallin mukaan yrityksellä, erityisesti osakeyhtiöllä, ei ole lähtökohtaisesti varsinaisia omistajia, vaan osakkeenomistajan tuotantopanoksella on yksi panos muiden sopimusverkon jäsenten, kuten velkojien, työntekijöiden, ja tavarantoimittajien, panosten joukossa. Sopimusverkkoajattelussa yksittäisen toimijan asema on sidoksissa kunkin verkon jäsenen neuvottelukykyyneen saada järjestettyä itselleen oikeuksia ja suoja suhteessa sopimusverkkoon ja sen muihin toimijoihin.⁸⁵

Kaikkien etutahojen asema ei kuitenkaan ole samansisältöinen. Osakkeenomistajat poikkeavat yrityksen muista etutahoista siinä, että heillä on oikeus määrätä yrityksen residuaalivoitosta eli jäännöstuotosta ja samalla he ovat vastaavasti residuaaliriskin kantajia.⁸⁶ Osakkeenomistajien residuaalivaateesta johtuen on viime kädessä juuri heidän intressissään maksimoida yrityksen arvoa (*shareholder value*). Tästä syystä heillä täytyy olla myös viimekätinen päätösvalta eli kontrollioikeus yrityksen asioissa. Tämä kontrollioikeus on toteutettu osakkeeseen liittyvänä äänivaltana ja se konkretisoituu äänioikeutena yhtiökokouksessa. Tässä yhteydessä yrityksen johto on mielletävissä nimenomaan osakkeenomistajien agentiksi⁸⁷, sillä riski siitä, ettei johto toimi yrityksen parhaaksi näyttäytyy residuaaliosuuden haltijoille riskinä siitä, että johto ei kykene maksimoimaan heidän taloudellisia etujaan.⁸⁸ Tähän riskiin liittyvät kustannukset ovat niin sanottuja agentuurikustannuksia⁸⁹. Kiinteää tuottoa saavilla sijoittajilla ei ole vastaavaa riskiä eikä kannustinta maksimoida yrityksen arvoa, ja tästä syystä kontrollioikeuden antaminen kiinteätuottoisille sijoituksille ei ole välttämätöntä, sillä se ei edistä vastaavalla tavalla yrityksen kokonaisuutta.⁹⁰ Heidän etunsa tulee valvotuksi ikään kuin automaattisesti osakkeenomistajien toimesta.

Osakeyhtiölaissa painotettu periaate yhtiön tarkoituksesta tuottaa voittoa osakkeenomistajilleen (OYL 1:5) vaikuttaisi lähtökohtaisesti tukevan ajatusta siitä, että osakeyhtiötä tulee tarkastella osakkeenomistajakeskeisesti. Osakkeenomistajille jaettavissa olevaa voittoa nimittäin syntyy vasta, kun muiden etutahojen vaateet ovat tulleet täytetyiksi, eli kun tilikaudella syntyneet menot on kirjattu tilinpäätökseen kuluiksi tai aktivoitu taseeseen.⁹¹ Hallitus ja toimitusjohtaja ovat velvollisia huolellisesti toimien edistämään yhtiön etua (OYL 1:8),

⁸⁵ Mähönen – Villa 2006, s. 185, 194–196. Transaktiokustannusten ja puutteellisen informaation johdosta ei ole olemassa täydellistä sopimusta, jolla toimintaympäristön toimijat voisivat ratkaista kaikki tilanteet. Avuksi tarvitaan sääntelyä. Sääntely ei kuitenkaan saisi pakottaa osapuolia sopimaan sellaisista seikoista, joista he eivät halua sopia, ja siksi yhtiölain tulisi luonteeltaan olla dispositiivinen, jotta se ei itsessään aiheuttaisi tarpeettomia kustannuksia (Timonen 1997, s. 161; Mähönen – Villa 2006, s. 190–192).

⁸⁶ Jensen – Meckling 1976, s. 339–342. Ks. OYL 20:15.1.

⁸⁷ Jensen – Meckling 1976, s. 309.

⁸⁸ Mähönen 2001, s. 130–131.

⁸⁹ Agentuurikustannukset ovat jaoteltavissa päämiehelle agentin monitoroinnista aiheutuviin *valvontakustannuksiin*, agentille tämän opportunistista käyttäytymistä ehkäisevistä rajoitteista aiheutuviin *sidontakustannuksiin* sekä mahdollisiin *jäännöskustannuksiin*, mikäli johdon päätökset eivät ole valvonnasta ja sitouttamisesta huolimatta päämiehen kannalta optimaalisia (Jensen – Meckling 1976, s. 308–309, 323–325, 338–339; Mähönen 2001, s. 144–145). Jensen ja Meckling painottavat johdosta riippumattoman tilintarkastuksen merkitystä valvontakustannusten minimoinnissa.

⁹⁰ Mähönen – Villa 2006, s. 200–201.

⁹¹ Ks. Mähönen 2001, s. 127–128.

joka käytännössä määritellään yhtiön tarkoituksen kautta. Osakeyhtiössä määräysvalta on jaettu osakkeenomistajien ja johdon kesken.⁹²

Perustava syy siihen, että päämies–agenttiongelman on oikeustieteellisesti relevantti ja yhtiöoikeudellisen sääntelyn kannalta olennainen, on sopimusten epätäydellisyys.⁹³ Päämies–agenttisuhteelle ominainen piirre on epäsymmetrinen informaatio, joka johtuu yhtiöltä niin sanotusta kätketystä informaatiosta; agentilla on käytettävissään tietoa, jota päämiehellä ei ole, ja toisaalta niin sanotusta kätketystä käyttäytymisestä; päämies ei pysty havaitsemaan toimiiko agentti todella hänen intressiensä mukaisesti. Näin agentille aukeaa mahdollisuus ajaa opportunistisesti omia etujaan.⁹⁴

Erilaisilla tiedonantovelvollisuuksilla pyritään tasaamaan päämiehen ja agentin välistä informaatioepäsymmetriaa: kunkin sidosryhmän tiedonsaanti on tehokkaan sopimisen ja kontrollioikeuksien käyttämisen edellytys. Juuri tässä on tilinpäätösinformaatiota ja sen julkaisemista koskevien säännösten perusta ja tästä syystä informaation laadulla on niin suuri merkitys osakeyhtiöoikeudessa. Tilinpäätöstä ja tilintarkastusta koskevat säännökset ovat osa institutionaalista järjestelyä, jolla julkinen valta täydentää osakeyhtiön sidosryhmien välisiä sopimusjärjestelyjä, ja joilla kontrolloidaan informaatioepäsymmetriaa.⁹⁵ Laaja ja runsas informaatioympäristö vaikuttaa myös lieventävästi informaatioepäsymmetriaan sekä rajoittaa johdon mahdollisuuksia toimia opportunistisesti.⁹⁶

Laadukas ja luotettavaksi mielletty informaatio kannustaa sijoittamaan arvopaperimarkkinayhtiöihin, joka puolestaan tehostaa markkinakuria; tehokas sijoittajaviestintä heijastuu pörssikursseihin, ja samalla kilpailu ja sijoittajien menettämisen uhka kannustavat yhtiöitä toimimaan sijoittajien intressien mukaisesti. Tehokas informointi pienentää näin johdon ja määräävien osakkeenomistajien moraalisen uhkapelin mahdollisuuksia, vaikka ”osakkeenomistajan rationaalinen tietämättömyys”⁹⁷ ja siitä johtuva vapaamatkustajatilanne saattaa moraaliseen uhkapeleihin houkutellakin. Markkinoiden toimivuuden kannalta suurin ongelma on kuitenkin negatiivisen valikoitumisen riski: mikäli informaatio ei ole riittävän läpinäkyvää, eivätkä sijoittajat pysty erottelemaan rehellistä johtoa epärehellisestä, epäily moraalisesta uhkapelistä leviää kaikkiin yhtiöihin.⁹⁸

Tilinpäätöstä ja tilintarkastusta koskeva sääntely mahdollistaa johdon ja määräävien osakkeenomistajien valvonnan sekä vähentää siitä aiheutuvia kustannuksia. Intressiristiriidat ilman kunnollisia valvontamekanismeja saattavat heikentää yleisesti sijoittajien luottamusta arvopaperimarkkinoita kohtaan, ja juuri siksi yrityksen teoriassa korostetaan valvonnan sekä riippumattoman tilintarkastuksen merkitystä. Päämies–agenttiteoriassa päämies kykenee hajauttamaan riskinsä sijoitustensa mukaan haluamallaan tavalla ja tällä tavoin kykenee vaikuttamaan riskipositioonsa. Agentti, eli johto, ei kykene samaan: voiton varianssi merkitsee johdolle aitoa riskiä, joka sen on huomioitava omassa työpanoksessaan.⁹⁹ Agenttiteo-

⁹² Ks. yhtiökokouksen toimivallasta OYL 5:2.1, hallituksen yleistoimivallasta OYL 6:2.1 sekä toimitusjohtajan yleistoimivallasta OYL 6:17.1.

⁹³ Timonen 2000, s. 78. Tarkemmin epätäydellisistä sopimuksista ks. Määttä 1998, s. 53–79.

⁹⁴ Turtiainen 2004, s. 27–28.

⁹⁵ Mähönen – Villa 2006, s. 86–88, 182, 267. Ks. tarkemmin AML:n mukaisesta tiedonantovelvollisuudesta luku 5.2.1.

⁹⁶ Ittonen 2009, s. 17–18: informaatioympäristöllä tarkoitetaan tässä sekä laadullista että määrällistä yritystä koskevaa markkinainformaatiota, jota on saatavissa erilaisista lähteistä.

⁹⁷ Ks. Timonen 1997, s. 163–164 viitteineen.

⁹⁸ Mähönen – Villa 2010, s. 315–316; Turtiainen 2004, s. 28.

⁹⁹ Kanniainen 1996, s. 107.

rian pohjalta sekä informaatioepäsymmetrian, negatiivisen valikoitumisen ja moraalikadon näkökulmista tarkasteltuna riippumaton tilintarkastus on tehokkailla markkinoilla johdon omassa intressissä.¹⁰⁰

Sopimusverkkoajattelun kritiikki tiivistyy tavanomaisesti kysymykseksi siitä, kuinka paljon sopimusvapaudelle perustuva malli tarvitsee tuekseen indispositiivista lainsäädäntöä. Pakottavuutta suosivan argumentoinnin taustalla vaikuttaa epäily yksityisluontoisten sopimusten yhteiskunnallisesta optimaalisuudesta. Dispositiivisuuden puolestapuhujat taas luottavat vapaaehtoisen vaihdannan edistävän yhteiskunnan hyvinvointia.¹⁰¹ Verkkomallia voidaan kritisoida myös siitä, että se jättää avoimeksi kysymykset, miksi yrityksen sopimusverkon etutahot valitsevat vakiosopimuksen, mitä osia tähän sopimukseen kuuluu, ja miksi taloudellinen toiminta on niin suuressa määrin järjestetty osakeyhtiön muotoon.¹⁰² Yrityksen ja sen toimintaympäristön eli markkinoiden väliltä puuttuu lisäksi selkeä raja, joka on välttämätön mallin oikeustieteellisen tarkastelun kannalta.¹⁰³

Sopimusverkkoajattelu on vahvasti ristiriidassa yhteisöllisen ajattelutavan kanssa, joka korostaa yhtiön kaikkien panoksenhaltijoiden asemaa yhtiön eturyhminä. Osakkeenomistajamallin historialliset vaihtoehdot ovat saaneet uuden muodon erilaisissa sidosryhmämalleissa (*stakeholder primacy*), jotka ovat tilintarkastuksen yhteiskunnallisen ulottuvuuden määrittelemisen yhteydessä relevantteja. Moderneille sidosryhmämalleille on ominaista päämies-agenttiteoriaan perustuva fidusiaarinen ajattelu, jossa yhtiö nähdään johdon päämiehenä. Malleissa korostuu yhtiön menestys *going concern*, jolloin johdon tulee huomioida kaikkien etutahojen hyvinvointi, jotka ovat osallisia yhtiön menestykseen.¹⁰⁴

Shareholder–stakeholder-keskusteluun liittyy usein kysymys yhtiöiden yhteiskuntavastuusta. Yhteiskuntavastuun käsite on moniselitteinen ja sitä koskevat määritelmät ristiriitaisia.¹⁰⁵ Yhteiskuntavastuun yhteydessä tarkastellaan kestävän yritystoiminnan edellytyksiä ja elementtejä; voiko yrityksellä olla voitontuottamistarkoituksen ohella jokin toinen tarkoitus. Lähtökohtaisesti yhteiskuntavastuussa on kysymys siitä, että yhtiön johdolla on velvollisuuksia yli osakkeenomistajiin kohdistuvien fidusiaaristen velvollisuuksien ja näitä velvollisuuksia täydentävien, lakiin perustuvien yhtiön muihin sidosryhmiin sekä yhtiötä ympäröivään yhteiskuntaan ja ympäristöön kohdistuvien velvollisuuksien.¹⁰⁶

Lan ja *Heracleous* lähestyvät yritystä sidosryhmäkeskeisen fidusiaarisen mallin pohjalta. Siinä moderni yritys hahmotetaan yhteistyöprosessina (team production), joka muodostuu eri sidosryhmien yrityskohtaisesti räätälöidyistä, samanarvoisista tuotantopanoksista. Tässä johtokeskeisessä mallissa (*director primacy*) päämiehenä toimii itse yhtiö, mutta agenttia ei varsinaisesti ole, vaan yhtiön hallituksella on ratkaiseva asema päätöksentekooelimenä, riippumattomana fidusiaarina, joka valvoo yhteistyöprosessiin osallistuvia panoksenhaltijoita, sidosryhmiä. Malli kyseenalaistaa päämies-agenttiteorian ja siihen rakentuvan sopimus-

¹⁰⁰ Watts – Zimmerman 1986, s. 184–186.

¹⁰¹ Ks. Kaisanlahti 1999, s. 65 viitteineen.

¹⁰² Ks. Mähönen – Villa 2006, s. 202–210 viitteineen. Toiviainen näkee sopimusverkkoajattelun yhtenä oikeustaloustieteen merkittävimpänä virheellisenä oikeudellisenä saavutuksena (Toiviainen 2002, s. 129 ss.).

¹⁰³ Timonen 1997, s. 142: Timonen jakaa modernin yrityksen teorian kahteen näkökulmaan: i) sisäiseen näkökulmaan (corporate governance), sekä ii) ulkoiseen näkökulmaan (firm and market).

¹⁰⁴ Mähönen – Villa 2006, s. 79–80. Sopimusverkkoajattelun kannattajien mukaan tällainen käsitys palvelee ainoastaan yhtiön johdon opportunistisia pyrkimyksiä (Alchian – Demsetz 1972, s. 786).

¹⁰⁵ Ks. Toiviainen 2004, s. 408–410. Tarkemmin yhtiöiden yhteiskuntavastuusta ks. luku 5.3.

¹⁰⁶ Mähönen – Villa 2006, s. 80.

verkkoajattelun edustaen eräänlaista vaihtoehtoista modernia sidosryhmämallia. Mallissa hylätään taloustieteellinen, perinteiselle agentuuriteorialle fundamentaali taustaoletus toimijoiden opportunistisista taipumuksista ja agentuurikustannuksista, ja oletetaan toimijoiden, erityisesti johdon, olevan yhteistyökykyisiä ja luotettavia.¹⁰⁷

Osakeyhtiön institutionaalisessa järjestelyssä tilintarkastus voidaan hahmottaa mielekkäästi päämies–agenttiteorian avulla siten, että osakkeenomistajat nähdään tilintarkastajan päämiehinä. Näkökulma on perusteltu, sillä osakkeenomistajat ryhmänä toimivat tilintarkastajan toimeksiantajana. Tilintarkastus instituutina näyttäytyy tällöin yhtiön tavoin osakkeenomistajakeskeisesti (*shareholder primacy*). Tilintarkastuksella on kiistatta kuitenkin osakkeenomistajien etujen valvonnan ohella laajempi yhteiskunnallinen rooli. Normatiivisella tasolla tilintarkastuksen sidosryhmäkeskeinen ulottuvuus perustuu TTL 20 §:ään, jonka mukaan tilintarkastajan tulee toiminnassaan huomioida yleinen etu. Yleisen edun käsitteen määrittäminen on käytännössä jätetty hyvän tilintarkastustavan varaan ja siten tilintarkastajien ammattikunnan tehtäväksi. Tässä mielessä tilintarkastajat toimivat eräänlaisina portinvartijoina yhtiön edun, osakkeenomistajien edun ja yleisen edun rajapinnassa. Sidosryhmäkeskeinen ulottuvuus tilintarkastuksessa tulee kuitenkin hahmottaa tilintarkastuksen tavoitteen näkökulmasta osana corporate governancea, eikä varsinaisena osakkeenomistajakeskeisyyden vaihtoehtona. Osakkeenomistajien asema tilintarkastajan päämiehenä ei ole sivuutettavissa yleisen edun ulottuvuuden tai tilintarkastuksen yhteiskunnallisten postulaattien johdosta.

3 Tilintarkastusinstituutio osakeyhtiössä

3.1 Tilintarkastuksen käsite

Tilintarkastus on määritelty kirjallisuudessa usein eri tavoin.¹⁰⁸ Sen sijaan tilintarkastusdirektiiviin (2006/43/EY), muihin direktiiveihin tai tilintarkastusta koskevaan lainsäädäntöön Suomessa ei sisälly tilintarkastuksen määritelmää. IFAC:n (International Federation of Accountants) mukaan tilintarkastuksen tarkoituksena on lisätä aiottujen käyttäjien luottamusta tilinpäätökseen. Tämä saavutetaan siten, että tilintarkastaja antaa lausunnon siitä, onko tilinpäätös kaikilta olennaisilta osiltaan laadittu sovellettavan tilinpäätösnormiston mukaisesti. Useimpien yleiseen käyttöön tarkoitettua tilinpäätöstä koskevien normistojen kyseessä ollen tämä lausunto koskee sitä, onko tilinpäätös esitetty kaikilta olennaisilta osiltaan oikein tai antaako se kyseisen normiston mukaisesti oikean ja riittävän kuvan.¹⁰⁹

Tilintarkastuksen teorian mukaan tilintarkastus perustuu johdon tilintekovelvollisuuteen yhtiön omistajille. Tilintarkastus kohdistuu tilintekovelvollisuuden täyttämiseen ja sen yhteydessä annettavan informaation luotettavuuden vahvistamiseen. Tilintarkastuksen teoriaa mukaillen, tilintarkastajan riippumattomuutta ja pätevyyttä korostaen, *Aho* ja *Vänskä* määrittelevät tilintarkastuksen tarkastettavan yhteisön taloudellista asemaa ja siihen vaikuttavia

¹⁰⁷ Ks. Lan – Heracleous 2010, s. 294–314 viitteineen.

¹⁰⁸ Ks. esimerkiksi Sarja 1998, s. 14–15 viitteineen; sekä Diamant 2004, s. 85–88 viitteineen. Black’s Law Dictionary (2004) määrittelee tilintarkastuksen (Audit) seuraavasti: ”A formal examination of an individual’s or organization’s accounting records, financial situation, or compliance with some other set of standards”.

¹⁰⁹ Kansainvälinen tilintarkastusstandardi (International Standard on Auditing, ISA) 200.3. IFAC:n toimikuntien julkaisemien standardien systematiikassa tilintarkastus on varmennustoimeksianto, joka suoritetaan tilinpäätöksen tilintarkastusta varten laadittuja ISA-standardeja noudattaen.

seikkoja kuvaavan informaation oikeellisuuden varmistamiseksi ammattitaitoisen ja luotamusta nauttivan ulkopuolisen tarkastajan toimesta.¹¹⁰

Laajassa mielessä tilintarkastuksena voidaan pitää kaikkia niitä tehtäviä, jotka ovat laissa tai asetuksissa asetettu tilintarkastajan tehtäväksi. Käsitteellisesti on tarkoituksenmukaista erottaa toisistaan lakisääteinen tilintarkastus (TTL 1.1 § 1 kohta) ja toimet, jotka muualla laissa tai asetuksessa säädetään tilintarkastajan tehtäväksi tai joiden perusteella tilintarkastaja antaa kirjallisen lausunnon viranomaisen tai tuomioistuimen käyttöön (TTL 1.1 § 2 kohta).

Adam Diamantin mukaan tilintarkastuksella tarkoitetaan jälkikäteen suoritettavia toimenpiteitä, joilla tarkastetaan tarkastuskohteen taloudellisen raportoinnin ja sen tilintekovelvollisten toimijoiden toimia. Tilintarkastuksella pyritään siihen, että tilintarkastaja voi antaa lausunnon siitä, i) kuvastaako tarkastuksen kohteena ollut materiaali sen taustalla olevia todellisia tapahtumia, ja onko materiaali laadittu sitä koskevien lakien ja säännösten mukaisesti; sekä ii) ovatko tarkastuskohteen tilintekovelvolliset henkilöt hoitaneet tehtävänsä niiden sitoumusten mukaisesti, joihin he ovat sitoutuneet. Esittämäänsä tilintarkastuksen määritelmää Diamant pitää hyvänä käytännön määritelmänä, mutta teoreettisesti se ei kykene tarjoamaan riittävästi tilintarkastustutkimukselle. Diamant tukeutuukin tutkimuksessaan edellä esitettyihin Flintin introdusoimiin tilintarkastuksen yhteiskunnallisiin postulaatteihin niiden normatiivisen luonteen johdosta.¹¹¹ Yhteistä erilaisille määritelmille on se, että tilintarkastus nähdään lainmukaisuuden ja oikeellisuuden varmentavana, uskottavuuden takaavana valvontakeinona.

3.2 Valvonnan käsite ja tavoite

Valvonta on olennainen osa kannattavan taloudellisen toiminnan järkipäistä suorittamista. *Fama* ja *Jensen* tulkitsevat taloudellisen toiminnan koostuvan mikrotasolla neljästä eri päätöksenteon askeleesta, jotka ovat suunnittelu, päätöksenteko, toimeenpano sekä valvonta. Näistä päätöksenteon vaiheista tavanomaisesti suunnittelu ja toimeenpano ovat osoitettu samalle taholle ja niistä voidaan käyttää yhteisnimitystä päätöksenteon johtaminen (decision management). Kahta muuta päätöksenteon vaihetta, varsinaista päätöksentekoa ja valvontaa, voidaan puolestaan kutsua yhteisnimellä päätöksenteon valvonta (decision control). Päätöksenteon johtaminen ja valvonta yhdessä muodostavat organisaation päätöksentekoprosessin komponentit, joiden erottamisella kyetään valvomaan suurissa ja kompleksisissa organisaatioissa hajaantunutta päätöksentekoa ja siitä aiheutuvia agenttiongelmia. Tällaisen päätöksentekosysteemin tehokkuutta tukevat erilaiset kannustinstruktuuroinnit, jotka palkitsevat agenteja sekä päätöksenteon johtamisesta että toisten agenttien suorittaman päätöksenteon valvonnasta.¹¹²

Valvontaa lähtökohtaisesti siis edeltävät suunnittelu, päätöksenteko ja toimeenpano; valvonta voi toki olla myös ennakkollista. Näitä kaikkia, kuten myös valvonnan suunnittelua, päätöksentekoa ja toimeenpanoa, valvotaan seuraamalla kyseisten toimintojen tarkoituksenmukaisuutta, päätöksenmukaisuutta sekä laillisuutta. Valvonnan voidaankin määritellä olevan tehdyn tai tekemättä jätetyn toiminnan taikka vallitsevan asiantilan toteamista, se-

¹¹⁰ Aho – Vänskä 1996, s. 1. Vrt. Ikkala 1958, jossa vastaavasti tilintarkastajan riippumattomuutta ja lisäksi hallinnon tarkastusta korostaen määritellään tilintarkastus yrityksen ulkopuolella olevan henkilön suorittamaksi yrityksen hallinnon ja tilien tarkastukseksi (Ikkala 1958, s. 1).

¹¹¹ Diamant 2004, s. 86–88.

¹¹² Fama – Jensen 1983, s. 303–304, 322.

lostamista ja arvostelemista. Lisäksi valvontaan kuuluu häiriöiden, puutteellisuuden, virheiden ja väärinkäytösten esiintuominen ja ehkäisy.¹¹³

Valvonnan tavoitteena on laajasti ymmärrettynä yhtiön hallinnon ja toiminnan lainmukaisuuden, tarkoituksenmukaisuuden, päätöksenmukaisuuden, kannattavuuden ja taloudellisuuden toteaminen sekä tavoitteiden, ohjeiden ja sääntöjen mukaisen toiminnan varmistaminen. Lisäksi valvonnan avulla pyritään turvaamaan toimintaan liittyvän varallisuuden säilyminen, varmistamaan toiminnasta annetun informaation luotettavuus ja korjaamaan mahdollisesti havaitut virheet tai puutteet ennen vahingon syntymistä. Jotta valvonta täyttäisi sille asetetut tavoitteen, ja jotta se voisi johtaa oikaisutoimiin ja parannuksiin, tulee sen olla tosiasioihin perustuvaa, puolueetonta, paljastavaa, tavoitteisiin kannustavaa ja opastavaa. Valvonnan tehokas suorittaminen edellyttää myös, että siihen sisältyy oikeus vaatia ja saada tietoja sekä toimeenpanna tarkastuksia.¹¹⁴

Myös tilintarkastajan asemaa voidaan tarkastella valvonnan tarpeen näkökulmasta. Yhtiön osakkeenomistaja tarvitsee riippumattoman luottamushenkilön suhteessaan yhtiön hallintoa hoitaviin toimielimiin, sillä osakkeenomistajalla on tarve valvoa sijoitustaan, mutta usein hänellä ei ole mahdollisuutta itse toteuttaa tätä valvontatehtävää. Tilintarkastus on alkujaan ollut juuri vapaaehtoinen valvonnan keino, jolla agenttisuhteeseen liittyviä kannustinongelmia on pyritty ratkaisemaan. Osakeyhtiössä valvonnan tarve liittyy välillisesti myös muiden sidosryhmien kuin osakkeenomistajien asemaan, sillä yhtiöstä annettavan taloudellisen tiedon luotettavuus on keskeinen tekijä yleisen edun näkökulmasta.

Eräs tapa tarkastella valvontaa on sen jakaminen sisäiseen ja ulkoiseen valvontaan. Osakeyhtiömuotoisessa toiminnassa sisäinen valvonta käsittää sisäisen tarkkailun ja tarkastuksen¹¹⁵, ja ulkoinen valvonta tilintarkastuksen ja julkisen valvonnan. Valvonnassa on erotettavissa myös välillinen ja välitön muoto: välillinen valvonta tapahtuu erilaisin apuvälinein, kuten raporttien avulla, ja välitön valvonta perustuu valvonnan suorittajan tekemiin havaintoihin.¹¹⁶ Lisäksi valvonta voidaan jakaa käytettävissä olevien valvontakeinojen osalta passiiviseen ja aktiiviseen valvontaan. Passiivisella valvonnalla tarkoitetaan yhtiön tiedonantovelvollisuuksia. Aktiivisella valvonnalla tarkoitetaan yhtäältä toimenpiteitä, joihin osapuoli voi ryhtyä yhtiön rikkoessa tiedonantovelvollisuuksiaan, ja toisaalta osapuolen mahdollisuuksia itse vaikuttaa yhtiön toimintaan.¹¹⁷

3.3 Näkökulmia tilintarkastukseen

Tilintarkastuksen kysynnän voidaan nähdä pohjautuvan neljään tekijään: i) intressiristiriitoihin informaation tuottajan ja käyttäjän välillä; ii) informaation taloudelliseen arvoon;

¹¹³ Heikkonen – Koskinen 1985, s. 1–2. Valvontatehtävän lisäksi tilintarkastajan tehtävänä on neuvoa (neuvontatehtävä), miten kirjanpidon ja tilinpäätöksen sekä hallinnon mahdolliset puutteet ja virheet korjataan sekä kertoa, mihin tarkastuskohteen vastuuhenkilöiden on kiinnitettävä huomiota (Saarikivi 2000, s. 32).

¹¹⁴ Heikkonen – Koskinen 1985, s. 2–5.

¹¹⁵ Sisäisen valvonnan järjestäminen on osakeyhtiön hallituksen vastuulla. OYL 6:2.1:n mukaan hallitus vastaa siitä, että yhtiön kirjanpidon ja varainhoidon valvonta on asianmukaisesti järjestetty. Jos yhtiöllä on toimitusjohtaja, vastuu yhtiön kirjanpidon ja varainhoidon luotettavasta järjestämisestä on toimitusjohtajalla (OYL 6:17.1). Hallitus valvoo, että toimitusjohtaja täyttää tältä osin velvollisuutensa.

¹¹⁶ Heikkonen – Koskinen 1985, s. 3–4.

¹¹⁷ Toiviainen 1997, s. 271–272. Esimerkkeinä aktiivisista kontrolloikeinoista mainittakoon OYL 1:6:n ja 5:1:n mukainen osakkeenomistajien päätösvalta yhtiökokouksessa, OYL 5:25:n mukainen osakkeenomistajan kyse-lyoikeus sekä OYL 8:10:n mukainen yhtiön velvollisuus tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen rekisteröimiseen ja tämän velvollisuuden laiminlyömiseen liittyvä sanktiouhka.

iii) informaation kompleksisuuteen sekä; iv) informaation etäisyyteen, joka estää käyttäjien suoran pääsyn informaatioon. Näiden neljän tekijän keskinäisen vuorovaikutuksen intensiteetin kasvaessa korostuu sekä riippumattoman näkemyksen merkitys tilinpäätösaineiston laadusta ja oikeellisuudesta että tilinpäätösinformaation käyttäjän vaikeudet tulkita itsenäisesti tilinpäätösaineistoa. Yhdessä mainitut neljä tekijää luovat kysynnän riippumattomalle tilintarkastukselle.¹¹⁸

Wanda Wallacen mukaan tilintarkastuksen roolia, kysyntää markkinoilla sekä tarpeellisuutta voidaan selittää kolmen osittain kilpailevan ja toisiaan täydentävän hypoteesin – agenttiteorian (valvontahypoteesi), informaatiohypoteesin ja vakuuttamishypoteesin – pohjalta. Tähän jaotteluun perustuen tilintarkastus tyydyttää kolmea tarvetta: monitorointitarvetta, investointiratkaisuja tukevan tiedon tuottamisen tarvetta sekä vääristyneen tiedon tuottamien tappioiden estämisen tarvetta. Tilintarkastuksen kautta on saavutettavissa kustannussäästöjä esimerkiksi operatiivisen tehokkuuden parantuessa, virheiden vähentyessä ja yritystoiminnan ollessa säännösten mukaista.¹¹⁹

3.3.1 Agenttiteoria

Tilintarkastuksen tarpeellisuutta voidaan taloustieteellisistä teorioista lähtien selittää erityisesti edellä käsitellyn agenttiteorian avulla. Modernin yrityksen teoriassa korostetaan valvonnan merkitystä tehokkaan ja tuloksellisen yritystoiminnan organisoinnissa.¹²⁰ Agenttiteoria käsittelee kannustinongelmia yrityksissä, joissa omistus ja johto ovat eriytyneet. Agenttisuhteissa päämiehen ja agentin välillä vallitsee intressiristiriitoja, jotka aiheutuvat siitä, että sekä päämies että agentti toimivat omaa etuaan tavoitellen. Ilman toimivaa valvontaa on todennäköisempää, että agentti toimii vastoin päämiehen etua, sillä hän ei ole jäännösoikeuksien omistaja.

Päämies voi vaikuttaa agentille tämän työpanoksesta maksettavaan korvaukseen, ja koska päämiehelle agentin valvonnasta syntyvät kustannukset heijastuvat agentille maksettavaan korvaukseen vähennyksinä, on agentin intressissä varmistaa, että valvonta suoritetaan mahdollisimman kustannustehokkaasti¹²¹. Tämä on seurausta taloustieteellisestä rationaalisten odotusten teoriasta¹²², jonka mukaan päämies i) osaa odottaa agentin käyttäytyvän opportunistisesti; ii) osaa arvioida agentin opportunistista aiheutuvat kustannukset; ja iii) huomio etukäteen syntyvät tästä agentuurikustannukset sovittaessa agentin työstään saamasta korvauksesta. Tästä johtuen vaatimus tilintarkastuksen suorittamiseen tulee pikemminkin johdolta kuin osakkeenomistajilta, jotka siis pystyvät vyöryttämään valvontakustannukset johdon kannettaviksi palkanalennusten muodossa.¹²³

Intressiristiriitojen ja sitä kautta agentuurikustannusten realisoitumistodennäköisyyttä voidaan pienentää valvonnan ohella monilla muillakin keinoilla, kuten erilaisten johdon palkit-

¹¹⁸ Silviso 1972, s. 25–27.

¹¹⁹ Wallace 1980, II. The Market Evidence; KTM 2:2006, s. 15–16.

¹²⁰ Ks. esimerkiksi Alchian – Demsetz 1972; Jensen – Meckling 1976; Watts – Zimmerman 1983.

¹²¹ Toisin sanoen siten, että valvonnasta agentille aiheutuva hyöty ylittää siitä aiheutuvat kustannukset.

¹²² Teoriaa on kehittänyt ja soveltanut erityisesti Robert, E. Lucas Jr., jolle myönnettiin taloustieteen Nobelpalkinto vuonna 1995 työstään rationaalisten odotusten hypoteesin kehittämisessä.

¹²³ Wallace 1980, III. Agency Theory: The Stewardship (Monitoring) Hypothesis. Vastaavasti ratkaistakseen agenttiongelman velkoja voi ottaa valvontakustannukset huomioon velan hinnassa sekä kiinnittää samalla huomiota tilintarkastajan riippumattomuuteen.

semisjärjestelmien avulla.¹²⁴ Informaatiovelvollisuuksia koskevien säännösten ohella luonnollisesti myös muilla säännöksillä, ennen kaikkea johdon huolellisuus- ja lojaliteettivelvollisuuksilla sekä velvollisuudella säilyttää yhtiön maksukyky, joita tehostaa vahingonkorvausvelvollisuus, voidaan pyrkiä kannustamaan johtoa toimimaan osakkeenomistajien eduksi.¹²⁵

Tilintarkastus on kontrollimekanismi, joka helpottaa ulkopuolisten investointien tekemistä. Jotta tilintarkastus yleensäkin voisi vaikuttaa agentuurikustannuksia vähentävästi ja päätöksentekotilanteessa varmuutta lisäävästi, osakkeenomistajan on voitava luottaa siihen, että tilintarkastaja on tarkastuskohteen johdosta riippumaton.¹²⁶ Tilintarkastuksen arvovalta ja hyväksyntä perustuvat keskeisesti tilintarkastuksen riippumattomuuteen.¹²⁷

3.3.2 Informaatiohypoteesi

Tilintarkastetun tilinpäätösaineiston puolesta puhuu argumentti vahvistetun informaation merkityksestä sijoituspäätösten tekemisen taustalla. Investointipäätöksenteon mallit rahoitusalan kirjallisuudessa laskevat yrityksille nettonykyarvoja diskonttaamalla tulevaisuuden kassavirtoja, jotka korreloivat vahvasti julkaistun tilinpäätösinformaation kanssa. Tämän johdosta sijoittavat kokevat tilintarkastuksen parantavat olennaisesti yrityksestä saatavien tilinpäätöstietojen laatua. Informaatiohypoteesi eroaa edellä käsitellystä agenttiteoriasta (valvontahypoteesi) siinä, että informaatiohypoteesissa korostuu jatkuva tiedon tarve markkina-arvojen määrittämisessä rationaalisten sijoituspäätösten taustalla ilman eksplisiittistä agenttisopimusta informaatiovelvoitteineen.¹²⁸

Fama ja *Laffer* erottavat kolme merkittävää informaatiosta saatavissa olevaa hyötyä: i) riskin pieneneminen; ii) päätöksenteon laadun paraneminen; sekä iii) lisääntyneet kaupankäynnin tuotot. Tilintarkastetut tilinpäätöstiedot voivat liittyä jokaiseen mainittuun hyötynäkökulmaan. Sijoittajilla on tapana välttää riskiä, jolloin he vaativat korkeampaa tuottoa sijoitukselle, jolla on korkeampi riski, tai vaihtoehtoisesti he maksavat korkeampaa hintaa sijoituksesta riskipreemion muodossa vähentääkseen sijoitukseen sisältyvää riskiä saamansa informaation muodossa.¹²⁹ Oletetaan, että yksittäisen sijoittajan maksama riskipreemio edustaa tämän henkilökohtaista arviota siitä, kuinka paljon tilintarkastus vähentäisi yhtiön tilinpäätösaineistoon sisältyvää riskiä. Jos jokaisen sijoittajan riskipreemio-osuudet kyseisessä yhtiössä laskettaisiin yhteen ja näin saatu kokonaiskustannus ylittäisi yhtiölle tilintarkastuksesta aiheutuvan kustannuksen, kaikki osapuolet hyötyisivät siitä, että yhtiössä suoritettaisiin riippumattoman tilintarkastajan toimesta tilintarkastus, jonka tulokset julkistettaisiin.¹³⁰

Tilintarkastusta arvostetaan lisäksi, koska se parantaa yrityksen omassa päätöksenteossa käytettävän taloudellisen informaation laatua. Tilintarkastaja voi kohentaa yrityksen sisäistä

¹²⁴ Tarkemmin erilaisista agenttiongelmista ja agentuurikustannusten kontrollimekanismeista ks. Byrd et al. 1998, joiden mukaan agenttuurikustannuksia voidaan hallita muun muassa johdon yleisten työllisyysnäkymien, yritysvaltauksien uhan, yhtiön hallituksen kokoonpanon sekä velkaantuneisuuden ja osingonjaon kautta.

¹²⁵ Mähönen – Villa 2006, s. 91–92: suuremmissa yhtiöissä vahingonkorvausvastuu on lähinnä teoreettinen uhka, jonka avulla puututaan käytännössä ainoastaan räikeimpiin väärinkäytöksiin.

¹²⁶ Watts – Zimmerman 1983, s. 615.

¹²⁷ Flint 1988, s. 29.

¹²⁸ Wallace 1980, IV. The Information Hypothesis.

¹²⁹ Fama – Laffer 1971, s. 290.

¹³⁰ Wallace 1980, IV. The Information Hypothesis.

tiedon tuottamista ja hyväksikäyttöä esimerkiksi paikantamalla virheitä tai kiinnittämällä yrityksen työntekijöiden huomion seikkoihin, joissa on saavutettavissa tehokkuusetuja. Yksityiskohtaisempi informaatio parantaa yhtiön sisäistä päätöksentekoa, ja vastaavasti tällaisen tiedon ulkoinen käyttäminen esimerkiksi sijoitusanalyysien tai rekrytointien yhteydessä helpottaa ja edistää yhtiön johtajien omaa työsuoritusta.¹³¹

Kolmas informaatiosta saatava hyöty on kasvaneet sijoitustoiminnan tuotot. Tehokkaiden markkinoiden hypoteesista seuraa, että arvopapereiden hintoihin heijastuu kaikki julkisesta saatavilla oleva relevantti informaatio, eikä poikkeavia tuottoja ole saavutettavissa käytettäessä julkisesti saatavilla olevaa informaatiota. Poikkeavat tuotot ovat ainoastaan niiden sijoittajien ulottuvilla, jotka ensimmäisinä saavat tietoonsa uutta, vielä julkaisematonta, arvopaperimarkkinoiden kannalta relevanttia tietoa ja onnistuvat ennen kyseisen tiedon julkistamista käymään kauppaa arvopapereilla, joiden kurssikehitykseen tiedolla on potentiaalisia vaikutuksia. Kaupankäynnin seurauksena uusi informaatio siirtyy kurssiin, eikä ole enää muiden sijoittajien realisoitavissa. Arvopaperimarkkinat reagoivat yhtiön tilintarkastetun osavuositarkastuksen tai tilinpäätöksen julkaisun yhteydessä ilmenneeseen uuteen informaatioon. Voi toki olla, ettei julkaistulla informaatiolla ole vaikutusta arvopaperimarkkinoihin, jos yhtiön ulkopuoliset tahot, lähinnä analyytikot ja sijoittajat, olivat etukäteen arvioineet yhtiön markkinatilanteen julkaistua informaatiota vastaavaksi. Tällöin tilintarkastus ikään kuin vahvistaa markkinoiden odotukset oikeiksi. Tilintarkastusta ja sen hyödyllisyyttä voidaan näin arvioida sijoitustoiminnan tuottojen näkökulmasta.¹³²

Tilintarkastusinformaatio on julkinen hyödyke siinä mielessä, että yhden henkilön informaation käyttö ei estä tai vähennä toisten mahdollisuutta käyttää saama informaatiota. Myös muut kuin osakkeenomistajat saavat tilintarkastustiedot käyttöönsä ilmaiseksi. Tätä sivullisten asemaa on tilintarkastuskirjallisuudessa kuvattu vapaamatkustajakäsitteellä; vapaamatkustajia ovat esimerkiksi niin sanottu suuri yleisö sekä viranomaiset. Vapaamatkustajat eivät osallistu tilintarkastuksen kustannuksiin, mikä ilman lainsäädäntöä on omiaan johtamaan informaation alituotantoon. Laissa säädettyjen tilintarkastusvelvollisuuden ja tiedonantovelvollisuuden onkin nähty olevan tarpeen, jotta vapaamatkustajuudesta johtuva informaation alituotanto estyisi. Lainsäädännön ohella informaation alituotanto voitaisiin estää esimerkiksi sopimuksin määrittelemällä muille kuin osakkeenomistajille markkinaperusteinen hinta informaatiolle. Lainsäädännön tarpeellisuutta on perusteltu kuitenkin sillä, että alituotannon estävää oikeaa hintaa informaatiolle on vaikea määritellä.¹³³ Sopimisesta aiheutuisi lisäksi transaktiokustannuksia.

3.3.3 Vakuuttamishypoteesi

Kolmas hypoteesi, jonka avulla Wallace selittää tilintarkastuksen kysynnän positiivista kehittymistä, on vakuuttamishypoteesi. Vakuuttamishypoteesissa on kyse siitä, että tilintarkastuksen kautta tarkastuskohteen johto sekä muut sidosryhmät pystyvät ikään kuin siirtämään osan vahingonkorvausvastuustaan tilintarkastajalle tämän implisiittisesti antaman vakuutuksen muodossa. Yhdysvaltain arvopaperimarkkinalakien¹³⁴ mukaan tilintarkastaja ja tarkastettava ovat yhteisvastuullisesti velvollisia korvaamaan kolmannelle osa-

¹³¹ Wallace 1980, IV. The Information Hypothesis.

¹³² Wallace 1980, IV. The Information Hypothesis.

¹³³ Wallace 1980, IV. The Information Hypothesis; KTM 2:2006, s. 19.

¹³⁴ The Securities Act 1933, joka koskee arvopaperin liikkeellelaskijan tiedonantovelvollisuuksia eli ensimarkkinoita, sekä the Securities Exchange Act 1934, joka koskee markkinoille liikkeelle laskettuihin arvopapereihin liittyviä tiedonantovelvollisuuksia eli jälkimarkkinoita.

puolelle taloudellisesta menetyksestä aiheutuneen vahingon, joka johtuu tilinpäätöksestä olleesta virheestä. Mahdollisuus siirtää korvausvastuuta julkistetun ja tarkastetun taloudellisen informaation oikeellisuudesta tilintarkastajalle laskee ennakoituja oikeudenkäynti- ja sovintoratkaisukuluja, jotka ilman tilintarkastusta allokoituisivat yksin yhtiölle ja sen johdolle.¹³⁵

Mikäli tilintarkastus on suoritettu virheellisesti siten, että se aiheuttaa vahinkoa yrityksen ulkopuolisille sidosryhmille, lähinnä rahoittajille, rahoittajat voivat hakea vahingonkorvausta täysimääräisesti yksin tilintarkastajalta. Mitä enemmän taloudellisia resursseja tai mitä paremmat vastuuvakuutukset tilintarkastajalla on, sitä enemmän tilintarkastajalta voidaan saada korvausta ja sitä suuremman vakuutuksen tilintarkastaja antaa sitoutuessaan toimeksiantoon. Vakuuttamishypoteesin mukaan tilintarkastuksen arvo rahoittajille on sidoksissa tilintarkastajan vakuutuksen määrään, ts. tilintarkastajan kokoon ja hyvämäineisuuteen markkinoilla.¹³⁶

Menon ja *Williams* ovat tutkineet vakuuttamishypoteesia käytännössä tarkastelemalla vuonna 1990 konkurssiin hakeutuneen Yhdysvaltojen seitsemänneksi suurimman tilintarkastusyhteisön *Laventhol & Horwathin*¹³⁷ silloisten asiakkaiden pörssikursseja hetkellä, jolloin tieto konkurssista tuli julki, ja vertailemalle kurssikehitystä hetkeen, jolloin asiakasyhteisö ilmoitti uuden tilintarkastajan valinnasta *Laventhol & Horwathin* tilalle. Tutkimuksen mukaan tiedolla konkurssista oli negatiivinen vaikutus asiakasyhteisöjen pörssikursseihin, eikä vastaavaa positiivista vaikutusta ollut havaittavissa asiakasyhteisöjen tiedottaessa uuden tilintarkastajan valinnasta. Arvopaperin markkina-arvoon sisältyy näin preemio ennakoitujen vakuuttamishypoteesin arvosta sen realisoitumishetkellä, mikä vaihtelee arvopaperin historiallisen kehityksen seurauksena.¹³⁸

Vakuuttamishypoteesin nojalla on aiheellista kysyä, miksi yritysjohto ja sijoittajat ovat kiinnostuneita tilintarkastajien tarjoamasta vakuutusturvasta vakuutusyhtiöiden sijaan tai niiden ohella. Vastaukseksi on löydettävissä ainakin neljä selitystä. Ensinnäkin, tilintarkastusinstituution vakiintuneesta ja tunnustetusta asemasta seuraa, ettei tilintarkastusta voida suurissa yhtiöissä jättää suorittamatta ilman markkinoilla syntyvää vahvaa epäilystä yhtiön epärehellisestä toiminnasta. Toiseksi, suurimmilla tilintarkastusyhteisöillä on omat lakiosastot, jotka ottavat hoitaakseen mahdolliset ammatilliseen vahingonkorvausvastuuseen liittyvät tehtävät. Kolmanneksi, tilintarkastusyhteisöt ovat erittäin tarkkoja maineestaan ja suhtautuvat vakavuudella heitä kohdanneeseen vahingonkorvausvaateeseen toisin kuin vakuutusyhtiöt, jotka perustavat päätöksensä oikeudenkäynnin ja sovinnon välillä vahingonkorvaustapauksissa puhtaaseen kustannusanalyysiin. Neljänneksi, tilintarkastusyhteisöillä on vahva maksukyky. Tilintarkastajien katsotaan common law -proseduurin mukaan voivan hajauttaa vakuuttamishypoteesista syntyvän kustannusriskin korkeampien tilintarkastuspalkkioiden avulla asiakaskenttään ja samalla koko yhteiskuntaan – yhtiöille

¹³⁵ Wallace 1980, V. The Insurance Hypothesis.

¹³⁶ Wallace 1980, V. The Insurance Hypothesis.

¹³⁷ Merkittävä tekijä konkurssin taustalla olivat yhtiötä vastaan esitetyt väitteet heikkotasoisesta tilintarkastuksesta ja näitä väitteitä seuranneista vahingonkorvausvaatimuksista yhtiölle aiheutuneet kustannukset. The New York Times uutisoi *Laventhol & Horwathin* tilasta 26. päivä lokakuuta 1990 seuraavasti: “— it is well known that the Philadelphia-based firm has seen its profits hurt in recent months by adverse judgments or settlements in various lawsuits contending that the firm had performed poor audits, only some of which were covered by insurance.” Yhtiö hakeutui konkurssiin marraskuun 21. päivänä 1990.

¹³⁸ Menon – Williams 1994, s. 327–342. Lisää vakuuttamishypoteesitutkimuksista ks. Ittonen 2010, s. 27 viitteineen.

kasvaneiden transaktiokustannusten ja sijoittajille pienentyneiden rahoitustuottojen muodossa.¹³⁹

Euroopan komissio on myös tunnistanut vakuuttamishypoteesiin perustuvan ongelman ja antanut suosituksen¹⁴⁰ lakisääteisten tilintarkastajien ja tilintarkastusyhteisöjen siviilioikeudellisen vastuun rajoittamisesta. Komissio toteaa, että pääomamarkkinoiden häiriötön toiminta edellyttää vakaalla pohjalla olevaa tilintarkastuskapasiteettia ja tehokasta kilpailua tilintarkastuspalvelujen markkinoilla. Tarvitaan riittävästi tilintarkastusyhteisöjä, jotka ovat kykeneviä ja halukkaita tekemään lakisääteisiä tilintarkastuksia yhtiöissä, joiden arvopaperit on otettu kaupankäynnin kohteeksi jäsenvaltion säännellyillä markkinoilla. Yhtiöiden markkina-arvojen lisääntyvä volatilitteetti on huomattavasti kasvattanut vastuuriiskejä, ja näihin tarkastuksiin liittyvien riskien varalta otettavia vakuutuksia on yhä vaikeampi saada. Tämän vuoksi komissio suosittelee, että julkisesti noteerattujen yhtiöiden tilintarkastuksia tekevien tilintarkastajien ja tilintarkastusyhteisöjen vastuuta on rajoitettava, konsernin tilintarkastajat mukaan lukien. Vastuun rajoittamisen ei kuitenkaan tulisi soveltua tilanteeseen, jossa tilintarkastaja on tahallisesti laiminlyönyt ammatilliset velvoitteensa, eikä vastuun rajoittaminen saisi myöskään vaikuttaa vahinkoa kärsineen oikeuteen saada asianmukainen korvaus.¹⁴¹

Suomessa vakuuttamishypoteesin mukainen näkökulma ei ole niin tärkeä kuin sen kotimaassa Yhdysvalloissa, jossa kynnys vahingonkorvauskanteen nostamiseen tilintarkastajaa vastaan on huomattavasti matalampi ja mahdollisten enimmäisvahingonkorvausten määrä merkittävästi korkeampi. Meillä tilintarkastajalla on periaatteessa sama vastuu kuin yhtiön johtohenkilöillä, mutta käytännössä tilintarkastajan korvausvastuu ei toteudu yhtä usein eikä yhtä laajana kuin yhtiön johdon korvausvastuu. Tilintarkastaja vastaa vain siitä vahingosta, joka aiheutuu hänen omista toimistaan tai laiminlyönneistään, eikä esimerkiksi yhtiön johdon tai muun henkilökunnan aiheuttamasta vahingosta.¹⁴² Edellä kuvatut vakuuttamishypoteesin mukaiset perustelut tilintarkastuskysynnälle ovat kuitenkin myös Suomessa suurelta osin relevantteja.

¹³⁹ Wallace 1980, V. The Insurance Hypothesis.

¹⁴⁰ 2008/473/EY.

¹⁴¹ 2008/473/EY, johdanto, kohdat 2–4. Suositukseen liittyvän komission yksiköiden valmisteluasiakirjan (SEC(2008) 1975 final, s. 23) mukaan kuuteen suurimpaan ketjuun kuuluvat EU:n alueella toimivat tilintarkastusyhteisöt ilmoittivat lokakuussa 2005 vireillä olevan 28 tapausta, joista voi kustakin seurata yli 75 miljoonan euron vahingonkorvausvaade. Näistä vaateista 16 oli kukin arvoltaan yli 160 miljoonaa euroa, ja viidessä tapauksessa vaadittiin yli 750 miljoonan euron korvauksia. Näistä 28 tapauksesta kuusi kuuluu Yhdysvaltojen lainkäyttövallan piiriin. Muut ovat EU:n alueella käsiteltäviä vahingonkorvausvaateita.

Vihreässä kirjassa komissio kiinnittää huomiota tilintarkastusmarkkinoiden keskittyneeseen rakenteeseen, joka saattaa aiheuttaa järjestelmäriskin kasaantumisen. Järjestelmän kannalta merkittävän laajuuden saavuttaneen yrityksen kaatuminen voi häiritä koko markkinoita. Yhteisöt, jotka eivät kuulu neljän suuren ryhmään, joutuvat kärsimään siitä, etteivät suurimmat yritykset arvosta niiden valmiuksia. Näyttää siltä, että esimerkiksi rahoituslaitokset voivat toisinaan määrätä luotonannon edellytykseksi sopimusehtoja, joiden mukaan tilintarkastajaksi on valittava niin sanottu Big 4 -yhteisö (KOM(2010) 561 lopullinen, s. 16–18).

¹⁴² Saarikivi 2000, s. 41; KTM 2:2006, s. 20. Tilintarkastajan vahingonkorvausvelvollisuudesta säädetään TTL 51 §:ssä. Tilintarkastajan vastuu voi olla myös rikosperusteista; ks. TTL 52 §. Tarkemmin tilintarkastajan vahingonkorvausvelvollisuuden tyypittelystä ks. Kaisanlahti – Timonen 2006. Tilintarkastajan vahingonkorvausvastuusta oikeuskäytännössä ks. esimerkiksi KKO 2008:115, jossa säätiölle aiheutunut taloudellinen vahinko katsottiin aiheutuneen tilintarkastajan huolimattoman menettelyn seurauksena.

3.4 Päämies-agenttiteoria tilintarkastustutkimuksessa

3.4.1 Tilintarkastus agentuurikustannusten hillitsijänä

Tilintarkastus voidaan nähdä ratkaisuna osakkeenomistajien ja johdon sekä velkojien ja johdon välisestä agenttisuhteesta aiheutuviin intressikonflikteihin. *Chee Chow* on tarkastellut osakeyhtiöiden kannustimia ulkoisen, riippumattoman tilintarkastuksen käytölle käyttäen tutkimusaineistona 165 NYSE- (New York Stock Exchange) ja OTC-yhtiön (over-the-counter) tietoja vuodelta 1926. Tutkimuksellaan Chow pyrkii osoittamaan, että pääasiallinen syy palkata ulkopuolinen tilintarkastaja on päämies-agenttiteorian mukaisesti intressiristiriita johdon, omistajien ja velkojien välillä, ja että intressiristiriitojen vakavuuteen vaikuttavat yhtiökohtaiset tekijät vaikuttavat yrityksen todennäköisyyteen palkata ulkopuolinen tilintarkastaja.¹⁴³

Tutkimustulokset tukevat lähtökohtana olevaa oletusta. Empiirisen analyysin perusteella Chow pystyi osoittamaan, että yritys valitsee vapaaehtoisesti ulkopuolisen tilintarkastajan sitä todennäköisemmin, mitä i) suurempi on velkasitoumusten kappalemäärä ja vieraan pääoman suhteellinen osuus yrityksen pääomarakenteessa; sekä ii) suurempi yritys on kooltaan. Johdon osakeomistuksen kasvattamisella oletettiin olevan päinvastainen vaikutus ulkopuolisen tilintarkastajan valintaan, ja se saikin tutkimuksessa jonkin verran tukea, mutta ei riittävästi riippuvuussuhteen todentamiseksi. Muita syitä ulkopuolisen tilintarkastajan valintaan voivat olla institutionaaliset järjestelyt, kuten lait, operationaaliset syyt, kuten tilintarkastuksen ulkoistamisella saavutettava tehokkuus, tai tilintarkastajalta saatavat muut palvelut, kuten konsultointi. Johtopäätöksensä Chow esittää, että agentuurikustannukset vaikuttavat yritysten halukkuuteen valita ulkopuolinen tilintarkastaja, eikä lainsäädäntö suinkaan ole aina ainut vaikuttava tekijä.¹⁴⁴ Tutkimustulokset tukevat tutkielman alussa esitettyä väitettä varmennetun informaation luotettavuutta lisäävästä vaikutuksesta.

Tilintarkastusalan kirjallisuudessa on tunnistettu paitsi riippuvuussuhde kasvavien agentuurikustannusten ja tilintarkastuksen kysynnän välillä myös positiivinen riippuvuussuhde agentuurikustannusten sekä maineikkaan¹⁴⁵ tilintarkastuksen kysynnän välillä. Yhtiöillä on erilaisia vaatimuksia ja odotuksia tilintarkastuksen laadun suhteen perustuen päämiehen ja agentin intressien yhteensovittamisen onnistumiseen. Tilintarkastus nähdään tärkeänä välineenä agentuurikustannusten vähentämisessä ja siksi yksittäisen yhtiön agenttiongelmiä määrittäminen on ratkaiseva tekijä tilintarkastajaa valittaessa.¹⁴⁶ Kasvat agentuurikustannukset nostavat tilintarkastuksen laadullisia odotuksia ja näin osaltaan muokkaavat tilintar-

¹⁴³ Chow 1982: aineistoksi valikoitui vuoden 1926 tiedot, sillä ennen Yhdysvaltojen arvopaperimarkkinaleikeja vuosilta 1933 ja 1934 (ulkopuolinen) tilintarkastus oli vapaaehtoista. Joidenkin osavaltioiden yhtiölaeissa vaadittiin kylläkin yhtiöiden taloudellisten tietojen julkistamista, mutta tiedottaminen oli käytännössä hyvin epäyhtenäistä, eikä ulkoista tilintarkastusta edellytetty edes arvopaperipörssin toimesta. Kyseisenä vuonna 18 % NYSE-yhtiöistä ei käyttänyt lainkaan tilintarkastajaa. Ks. myös KTM 2:2006, s. 26.

¹⁴⁴ Chow 1982, s. 272, 281–286.

¹⁴⁵ Maineikkaalla tilintarkastuksella tarkoitetaan tässä niin sanottuja Big 4 -tilintarkastusyhteisöjä (Deloitte & Touche, Ernst & Young, PricewaterhouseCoopers ja KPMG), jotka erottuvat selkeästi kokonsa ja brändinsä perusteella muista toimijoista. Suurten pörssi-yhtiöiden tilintarkastajana toimiminen tukee kyseisten tilintarkastusyhteisöjen hyvää mainetta, ja myönteinen mielikuva puolestaan auttaa suuria tilintarkastusyhteisöjä saamaan lisää merkittäviä toimeksiantoja, mikä heikentää markkinoiden dynaamisuutta (KOM(2010) 561 lopullinen, s. 16).

¹⁴⁶ Ittonen 2009, s. 22–23 viitteineen; Watts – Zimmerman 1986, s. 312.

kastustyön kehittymistä käytännössä. Mitä suurempi on osakkeenomistajien ja johdon välinen informaatioepäsymmetria, sitä suuremmassa roolissa tilintarkastajat ovat¹⁴⁷.

Tilintarkastuksella voidaan vaikuttaa myös velkojien ja yhtiön välisestä agentuurirelaatiosta aiheutuviin agentuurikustannuksiin. Ensinnäkin, velkojat voivat vaatia velkasitoumuksiin sisällytettäväksi kirjanpitoon liittyviä kovenantteja laajemmin, sillä tilintarkastuksen avulla voidaan varmistaa se, ettei velallinen puhtaasti kirjanpidollisilla toimenpiteillä näytä keino- tekoista tulosta. Toiseksi, tilintarkastus vahvistaa yleisesti tilinpäätösinformaatiota kohtaan tunnettua luottamusta ja pienentää velkojien toimintariskiä markkinoilla. Toisaalta voi myös olla, ettei tilintarkastuksella, tai sen laadulla, ole suurta merkitystä kaikille velkojille; esimerkiksi pankin ollessa velkojan asemassa se saa velallisen luottokelpoisuudesta pankki- liikenteen muodossa ensikäden tietoa verrattuna tilintarkastettuun tilinpäätökseen. Tutki- muksilla on osoitettu, että tilintarkastajien heikon luottoluokituksen omaavilta asiakkailtaan laskuttamat korkeammat tilintarkastuspalkkiot kumuloivat tilintarkastuksella saavutettavan agentuurikustannushyödyn.¹⁴⁸

3.4.2 Tilintarkastaja agenttina

Tilintarkastajan rooli on hahmotettavissa päämies-agenttiteorian avulla siten, että tilin- tarkastaja nähdään johdon tapaan osakkeenomistajan agenttina. Jos agenttiteoriassa kerran oletetaan kaikkien agenttien olevan omaa etuaan maksimoivia opportunisteja, miksei tilin- tarkastajan oleteta toimivan vastaavasti? Yrittäessämme ymmärtää ja mallintaa omistajien, johdon ja velkojien käyttäytymistä oman edun maksimoijina tulee tilintarkastajia tarkastella samasta näkökulmasta käsin samoin työkaluin, mikäli emme pysty osoittamaan tilintarkas- tajien jotenkin eroavan laadullisesti muista agenteista. Tämä katsantokanta johtaa kahden agentin malliin, jossa päämiehen eli osakkeenomistajien agentteina toimivat samanaikaises- ti sekä johto että tilintarkastaja.¹⁴⁹

Vaikka tilintarkastajan lausumalla käsityksellä tilinpäätöksen oikeellisuudesta on pää- miehelle suuri arvo, ei ole itsestään selvää, että tilintarkastaja toimisi päämiehen edun mu- kaisesti, mikäli heidän sopimukselliset intressinsä eivät olisi identtiset. Tilintarkastajalla on agenttina johtoa vastaavasti hallussaan salattua tietoa sekä mahdollisuus salattuun käyttäy- tymiseen. Niinpä tilintarkastaja on nähtävä agenttina, jonka tulee raportoida päämiehelleen työnsä tulokset, jotta päämies kykenisi valvomaan realisoituvatko hänen etunsa käytännös- sä.¹⁵⁰ Miten agenttisopimus omistajan ja tilintarkastajan välillä sitten erottuu edukseen ver- rattuna omistajan ja johdon väliseen agenttisopimukseen? Miksi tilintarkastajaa on helpom- pi motivoida kuin johtoa?

Koska tilintarkastus ei ole ilmainen hyödyke ja koska tilintarkastaja haluaa työstään hyöty- nä vähintään oman rajakustannuksensa mukaisen korvauksen, syntyy tästä kaksi ongelmaa. Ensinnäkin, tilintarkastustoimeksianto synnyttää päämiehelle kannustinongelman tilintar- kastajan sitouttamisen suhteen. Toiseksi, tilintarkastajan mieltäminen opportunistiksi kas- vattaa todennäköisyyttä siitä, että hyvinvointietuja on saavutettavissa ainoastaan jakamalla

¹⁴⁷ Mähönen – Villa 2010, s. 312.

¹⁴⁸ Sundgren 1998, s. 441–465. Ks. myös KTM 2:2006, s. 27–29.

¹⁴⁹ Antle 1982, s. 503–504. Mähönen ja Villa katsovat tilintarkastajan toimivan paitsi osakkeenomistajien agenttina myös velkojien agenttina, vaikka velkojilla ei pääsääntöisesti olekaan roolia tilintarkastajan valin- nassa, ellei siitä nimenomaisesti ole sovittu (Mähönen – Villa 2010, s. 312).

¹⁵⁰ Ballwieser 1987, s. 328–329.

(tilintarkastus-)riski tilintarkastajan kanssa¹⁵¹. Lisäksi on mahdollista, että tilintarkastaja muodostaa johdon kanssa yhteenliittymän omistajaa vastaan.¹⁵²

Näkemyks johdon ja tilintarkastajan päämiehen etujen vastaisesta yhteistoiminnasta on kuitenkin vahvasti ristiriidassa rationaalisten odotusten hypoteesin kanssa. Kuten edellä todettu, riippumaton tilintarkastus on nimenomaisesti johdon intressissä, sillä muussa tapauksessa päämiehen ennakointi johdon opportunistisesta käyttäytymisestä päämiehelle aiheutuvi- ta kustannuksista johtaa siihen, että kyseiset kustannukset jäävät johdon kannettaviksi. Käytännössä on siis tilintarkastajan omassa intressissä viestittää päämiehelle, että hänen riippumattomuutensa ja kompetenssinsa ovat kunnossa. Vaara johdon ja tilintarkastajan yhteenliittymästä on lähinnä teoreettinen. *Watts* ja *Zimmerman* korostavat tilintarkastajan mainetta todeten:

”If found to have been less independent than expected, the auditor’s reputation is damaged and the present value of the auditor’s services is reduced. He bears the costs.”¹⁵³

Vallalla olevaa oletusta agenteista omaa etuaan maksimoivina opportunisteina on kritisoitu. Keskeisen osan kritiikistä muodostaa väite siitä, että agenttiteoria tyypillisesti jättää huomiotta agenttien sosiaalisvaikutteiset palkkiot sekä etiikan. Ammatillinen vastuullisuus rakentuu osittain myös eettisten arvostelmien varaan, joita vahvistavat, käytännössä kylläkin muodolliset, sanktiot sekä maineen menettämisen uhka. Näkökulma agentista puhtaasti omaa etua maksimoivana rationaalisen taloudellisen toimijana sulkee pois *inter alia* etiikan aseman yhtenä motivaatiotekijänä. Jos tekee parhaansa tavoitellakseen itselle tärkeää päämäärää, voi toimintaan sisältyä myös epäitsekkeitä, mutta silti taloudellisesti rationaalisia elementtejä.¹⁵⁴

Viitanen on hahmotellut agenttiteoriaan pohjautuvaa viitekehystä tilintarkastuksen eettisten tekijöiden tarkasteluun, ja hän pyrkii osoittamaan, että agentteina tilintarkastajien eettisen käyttäytymisen taustalla on havaittavissa myös päteviä taloudellisia motivaatiotekijöitä. Viitekehysten mukaan tilintarkastajaa voidaan yksilötasolla tarkastella omaa etuaan maksimoivana agenttina ja tilintarkastajia ammattikuntana ryhmätuaan maksimoivina agentteina. Eettinen tilintarkastaja on Viitanen mukaan määriteltävissä tilintarkastajaksi, joka noudattaa hyvää tilintarkastustapaa sekä tilintarkastuslakia. Tilintarkastusprofession on investoinut voimakkaasti hyvään tilintarkastustapaan saadakseen yksittäiset tilintarkastajat paremmin sisäistämään päämiehen tilintarkastukseen kohdistamat tavoitteet. Agenttiteorian näkökulmasta hyvän tilintarkastustavan noudattaminen on eräänlainen sitouttamisjärjestely, jonka avulla tilintarkastajat pyrkivät vakuuttamaan päämiehensä siitä, että he eivät tee tiettyjä päämiestensä etujen vastaisia toimia, tai ainakin, että päämiehet saavat asianmukaisen korvauksen, jos tilintarkastaja ryhtyy tällaisiin toimiin. Tilintarkastajien ryhmäetu pitää sisällään tilintarkastusten kysynnän turvaamisen ja tilintarkastusten laadun takaamisen juuri eettisten sääntöjen avulla.¹⁵⁵

¹⁵¹ Tällä kirjoittajat viittanevat vakuuttamishypoteesiin, jonka olemassaolon tilintarkastaja hyväksyy, mikäli hänen toimeksiannosta saamansa kompensatio korreloi tilintarkastusriskin kanssa.

¹⁵² Antle 1982, s. 513–514; Ballwieser 1987, s. 339–340.

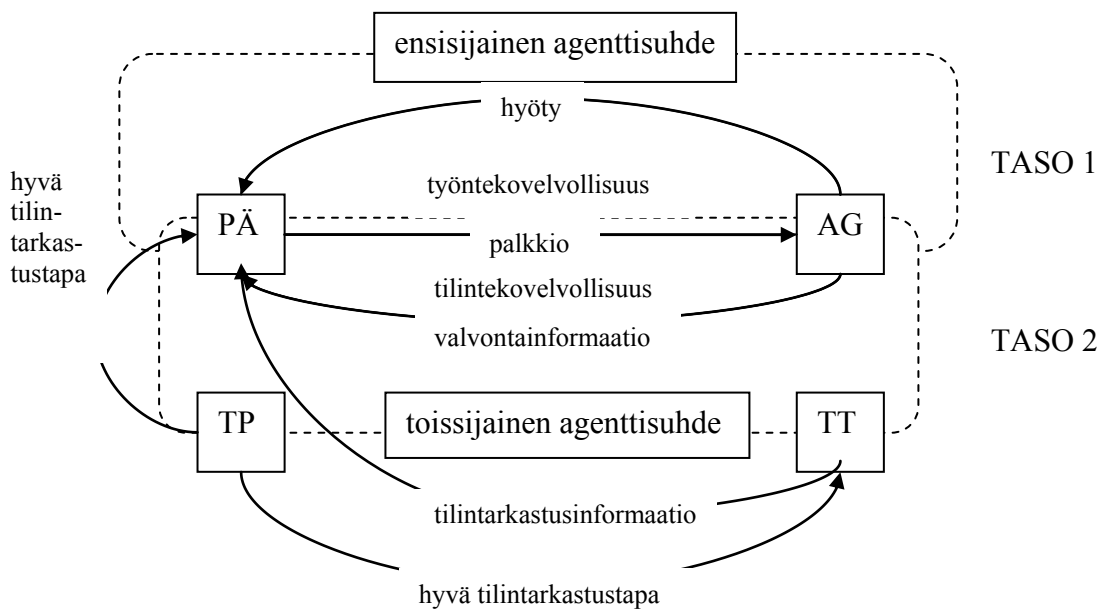
¹⁵³ Watts – Zimmerman 1986, s. 316. Kritiikistä ks. Lan – Heracleous 2010.

¹⁵⁴ Viitanen 2000, s. 29–30 viitteineen.

¹⁵⁵ Viitanen 2000, s. 34–35. Tilintarkastajien kansainvälisen järjestön (International Federation of Accountants, IFAC) eettinen komitea (International Ethics Standards Board for Accountants, IESBA) on julkaissut kesäkuussa 2005 eettiset ohjeet (Code of Ethics for Professional Accountants), jotka KHT-yhdistyksen vuosikokous on hyväksynyt. Ohjeet tulivat voimaan 1.7.2007. Ks. KHT-yhdistys 2009, s. 21–114. Tilintarkastajia velvoittavat ammattieettiset periaatteet on kirjattu TTL 20 §:ään.

Yksittäisen tilintarkastajan opportunismia rajoittavat omatunto sekä pelko kiinnijäämisestä ja sen seuraamuksista. Koska omatunto sisäisenä luonteenpiirteenä ei ole transparentti ulkopuolisille, tulee hyvän tilintarkastustavan valvontaan ja sen rikkomisesta aiheutuviin seuraamuksiin kiinnittää erityistä huomiota, sillä mitä enemmän yksittäinen tilintarkastaja vähättelee kiinnijäämisriskiään, sitä suuremmaksi kasvaa todennäköisyys, että jossain yhteydessä opportunismi tulee julki. Tämä luonnollisesti vahingoittaa sekä yksittäistä tilintarkastajaa että koko tilintarkastusprofессиota. On kaikkien etujen mukaista, että tilintarkastajat tinkimättömästi noudattavat hyvää tilintarkastustapaa ja kehittävät sitä edelleen.¹⁵⁶

Kun ammattieettiset näkökohdat hyvän tilintarkastustavan muodossa otetaan huomioon päämies–agenttiteorian puitteissa, voidaan esittää kaksitasoinen ja neljä osapuolta käsittävä agenttimalli. Tasolla 1 on perinteinen päämies–agenttisuhte osakkeenomistajien ja johdon välillä, ja tasolla 2 on päämies–agenttisuhte tilintarkastusprofession ja yksittäisen tilintarkastajan välillä. Tässä mallissa yksittäisellä, toimeksiannon saaneella tilintarkastajalla tulkitaan olevan kaksi päämiestä: osakkeenomistajat sekä tilintarkastajien ammattikunta. Jälkimmäinen agenttisuhteista on hieman hämmentävä, sillä tilintarkastaja agenttina on samalla myös ammattikuntansa jäsen ja ikään kuin oma päämiehensä. Mallia voidaan havainnollistaa seuraavan kuvion muodossa:

Kuvio 1. Kaksitasoinen, neljän toimijan agenttimalli, jossa perinteisen päämies–agenttisuhteen (osakkeenomistaja–johto) rinnalla on toinen agenttisuhte tilintarkastusprofession (TP) ja yksittäisen tilintarkastajan (TT) välillä. Lisäksi malliin sisältyy ammattietiikka hyvän tilintarkastustavan muodossa.¹⁵⁷

Myös KHT-yhdistyksellä on oma eettinen lautakuntansa, joka valvoo KHT-yhdistyksen hyvää tilintarkastajatapaa koskevien ohjeiden noudattamista sekä toimii valmistelevana elimenä yhdistyksen eettiseen ja kollegiaaliseen normistoon liittyvissä kysymyksissä. Lisäksi lautakunta käsittelee ja ratkaisee jäseniä koskevat kurinpitoasiat (ks. <http://www.khtyhdistys.fi/kht-yhdistys/yhdistyksen-saannot>).

¹⁵⁶ Viitanen 2000, s. 36–37.

¹⁵⁷ Viitanen 2000, s. 38.

Tärkein johtopäätös tilintarkastusprofession ja tilintarkastajan välisestä päämies–agenttisuhteesta näyttäytyy, kun tilintarkastajia ammattikuntana tarkastellaan yhteisönä, joka koostuu omaa etuaan maksimoivista taloudellisista agenteista. Tällaisessa yhteisössä aiheutuu tehokkuustappioita informaatioepäsymmetrian seurauksena: yksittäisellä tilintarkastajalla on kätkeyn tiedon tai kätkeyn käyttäytymisen muodossa mahdollisuus hyväksikäyttää informaatioetuaan päämiestään eli ammattikuntaansa nähden. Vähentääkseen yksittäisten tilintarkastajien valvonnasta aiheutuvia agenttuurikustannuksia tilintarkastusprofession kodifioi, saattaa voimaan ja toimeenpanee ammattieettisen tapasäännösten, ts. hyvän tilintarkastustavan.¹⁵⁸

Kuviossa 1 esitetyssä päämies–agenttimallissa hyvän tilintarkastustavan rooli on kaksitahoinen. Ensinnäkin, tilintarkastusprofession ja yksittäisen tilintarkastajan välisessä agenttisopimuksessa hyvää tilintarkastustapaa käytetään rajoittamaan tilintarkastajan opportunitismia vähentämällä tilintarkastajan insentiivejä ja mahdollisuuksia hyväksikäyttää informaatioasymmetriaa. Ammattikunnan tavoitteena on saavuttaa ryhmänä yhteistyömalli, jonka avulla on maksimoitavissa ammattikunnan yhteiset intressit strukturoimalla samalla agenttimalli, jolla varmistetaan, että omaa etuaan maksimoiva yksittäinen tilintarkastaja maksimoi samalla päämiehensä eli koko ammattikunnan etuja. Toiseksi, hyvä tilintarkastustapa on tilintarkastajien ammattikunnan alkuperäisen päämies–agenttimallin päämiehen, eli osakkeenomistajien, hyväksi luoma säännöstö. Tilintarkastajien ammattikunnan tavoitteena on vakuuttaa osakkeenomistajat siitä, että heidän palkatessaan omaa etua maksimoiva tilintarkastaja varmistamaan, että johto ei käyttäydy heidän etujensa vastaisesti, osakkeenomistajien ei tarvitse samalla varautua tilintarkastajien opportunitismia vastaan.¹⁵⁹

Lienee huomionarvoista, että oletus agentista eettisenä toimijana, samoin kuin taloudellisenä tai rationaalisenä toimijana, on käytännön abstraktio. Agenttiteorian avulla pyritään ennen kaikkea analysoimaan niitä kannustimia, sekä eksplisiittisiä että implisiittisiä, jotka aikaansaavat sopimussuhteisiin perustuvan konstruktion päämiehen ja agentin välille. Tässä yhteydessä taloustieteellinen mallintaminen näyttää luonnollisella tavalla kvantitatiivisena, sillä taloudellisen toiminnan mittaaminen kvalitatiivisella asteikolla on epämielekästä.

Ammattieettisen tapasäännösten aseman korostamisella on kuitenkin kiistatta käytännön merkityksensä tilintarkastustyössä. Sen tuominen osaksi teoriaa, jolla pyritään selittämään modernin yrityksen ja yhtiöoikeudenkin kehityskaarta, näyttää osittain keinotekoisena, mutta samalla osittain perusteltuna konstruktiona. Hyvä tilintarkastustapa on kiinteä osa tilintarkastustyötä ja tilintarkastajan on noudatettava sitä TTL 22.1 §:n mukaisesti tilintarkastuslaissa tarkoitettuja tehtäviä suorittaessaan. Viitaten tapa rinnastaa eettinen tilintarkastus suoraan hyvään tilintarkastustapaan on kuitenkin toteutettu turhankin pelkistetysti ja kaipaisi lisää perusteluja tuekseen. Lisäksi mallissa sivuutetaan yleisen edun ulottuvuus (TTL 20 §), joka tilintarkastajaa normatiivisesti velvoittavana säännöksenä tulisi huomioida päämies–agenttisuhdetta konstruoitaessa.

Päämies–agenttiteorian käyttämistä taustateorian tilintarkastuksen tutkimuksessa kritisoidaan myös väittämällä, että se aiheuttaa tutkimuksen kapea-alaisuutta ja jättää yrityksen yhteiskuntavastuun tarkastelun ulkopuolelle. Sen on katsottu johtavan tilintarkastuksen tulkitsemiseen johdon työvälineeksi, jonka avulla johto todistaa tehokkuuttaan. Päämies–agenttiteoriaa ei kuitenkaan ole tarkoitettu tilintarkastuksen tutkimuksessa käytettäväksi sen alkuperäisessä pelkistetyssä muodossa, vaan se tulee ymmärtää laajemmin.¹⁶⁰ Hyvän esimerkin perinteisen agenttiteorian tuomisesta tilintarkastuksen tutki-

¹⁵⁸ Viitanen 2000, s. 39.

¹⁵⁹ Viitanen 2000, s. 39–40.

¹⁶⁰ Kärkkäinen 1998, s. 24.

miseen soveltaen tarjoaa edellä esitetty Viitasen kaksitasoinen malli, joka osoittaa, että tilintarkastus on mielekkäästi hahmotettavissa osakkeenomistajakeskeisesti.

3.5 Tilintarkastus ja corporate governance

Osakeyhtiön corporate governancessa on kyse niistä säännöistä, joilla varallisuus, valta ja vastuu jaetaan yhtiössä yhtiön keskeisten sidosryhmien, osakkeenomistajien, johdon ja velkojien, kesken. Corporate governance on ikään kuin kokonaisnäkökulma yritystoimintaan. Vaikka osakeyhtiölakia voidaan pitää corporate governancea koskevan sääntelyn ytimenä, ei sääntely rajoitu pelkästään osakeyhtiölakiin, tiettyihin yksittäisiin lakeihin tai lainsäädäntöön ylipäätään, sillä itsesääntelyllä, kuten corporate governance -ohjeilla ja -koodeilla, on keskeinen merkitys corporate governancen sääntelyssä. Viime kädessä corporate governancessa on kysymys päämies–agenttisuhteiden sääntelystä: miten hallinnoida agenttisuhteita tavalla, joka tuottaa maksimaalisen arvon kaikille yhtiön tehdyille sijoituksille niiden luonteesta riippumatta.¹⁶¹

Päämies–agenttiteorian näkökulmasta tarkasteltuna corporate governance voidaan nähdä sopimuserusteisena kontrollimekanismina, jonka avulla valvotaan johdon käyttäytymistä.¹⁶² Corporate governance -keskustelussa korostuu tällöin säännönmukaisesti hallituksen asema ja tehtävä yhtiön johdon valvonnassa. Tilintarkastus on merkittävä osa asianmukaista corporate governancea.

Vuosituhanen vaihteen jälkeiset suuret kirjanpitoskandaalit, kuten Enron¹⁶³, ovat vaikuttaneet keskeisesti corporate governance -keskusteluun niin kansallisella kuin kansainväliselläkin tasolla; pääomamarkkinoiden tehokas toiminta ja korkealaatuinen tilinpäätösraportointi yksinkertaisesti edellyttävät laadukasta yrityksen johtamis- ja valvontajärjestelmää. Vastauksena näihin skandaaleihin Yhdysvalloissa säädettiin nopealla aikataululla vuonna 2002 niin sanottu Sarbanes-Oxley Act¹⁶⁴, jota sovelletaan Yhdysvalloissa

¹⁶¹ Mähönen – Villa 2010, s. 1, 8. Mähönen ja Villa ymmärtävät corporate governancen käsitteellisesti laajasti sisältäen kaiken yhtiön sisäisten asioiden sääntelyn sekä lainsäädännön että itsesääntelyn tasolla. Corporate governance -käsitteellä ei ole yleisesti hyväksyttyä, täysin yhdenmukaista määritelmää, vaan se näyttyy eri yhteyksissä hieman toisistaan poikkeavasti määriteltynä. Käsitteen suomennoksina esiintyvät ainakin termit hyvä hallinnointitapa ja omistajaohjaus. Tämän tutkielman lähtökohtana on yleisempi, lainopin ohella taloustieteeseen tukeutuva corporate governance -näkökulma.

Tarkemmin corporate governance -käsitteen määrittelystä ks. esimerkiksi OECD Principles of Corporate Governance 2004, s. 11; Timonen 2000, s. 1–5. Arvopaperimarkkinain muutoksen (392/2008) esitöiden mukaan corporate governancella tarkoitetaan listayhtiöiden hyvään hallinto- ja ohjausjärjestelmään liittyviä sääntöjä ja menettelytapoja. Corporate governancessa on kysymys yrityksen johdon ja sidosryhmien välisistä suhteista sekä tehtävien ja vastuiden jaosta (HE 27/2008 vp, s. 8).

¹⁶² Corporate governancea on kirjanpitoa ja tilintarkastusta koskevassa kirjallisuudessa tarkasteltu myös päämies–agenttiteoriaa kokonaisvaltaisemmasta näkökulmasta. Cohen et al. 2008 ovat agenttiteorian ohella tarkastelleet tilintarkastuksen asemaa corporate governancessa resurssi riippuvuuden (resource dependence), johtokeskeisyyden (managerial hegemony) ja instituutioteorian (institutional theory) perspektiiveistä ja pyrkineet kuvaamaan, miten yhtiöiden hallinnollisia toimia voidaan selittää näiden teorioiden avulla. Heidän mukaan laajempi katsantokanta korostaa corporate governancen monimuotoisuutta ja sen vaikutusta tilinpäätösinformaation sisältöön ja tilintarkastusprosessiin. Eri teorioiden avulla voidaan parantaa tilinpäätösinformaation käyttäjien ymmärrystä informaation sisällöstä ja laadusta.

¹⁶³ Energiayhtiö Enronin konkurssiin johti yhtiössä vuoden 2001 lopulla paljastunut kirjanpitoepösten sarja. Skandaalin seurauksena Enronin tilintarkastajana toiminut, maailman suurimpiin tilintarkastusyhteisöihin kuulunut yhdysvaltalainen Arthur Andersen luopui toimiluvastaan vapaaehtoisesti vuonna 2002.

¹⁶⁴ Oikealta nimeltään Public Company Accounting Reform and Investor Protection Act of 2002. Lailla perustettiin Yhdysvaltoihin uusi tilintarkastajien valvontaviranomainen (Public Company Accounting Oversight

listattuihin yhtiöihin, ja jossa on runsaasti säännöksiä muun muassa yhtiöiden julkistamisvelvollisuuksista sekä johdon ja tilintarkastajan velvollisuuksista. *Cohen et al.* ovat tutkineet tilintarkastajien näkemyksiä ja kokemuksia corporate governancesta Yhdysvalloissa tekemällä kaksi erillistä haastattelututkimusta ja vertailemalla näiden tuloksia toisiinsa. Ensimmäinen tutkimus tehtiin ennen Sarbanes-Oxley Actin säätämistä silloisten Big 5 -yhtiöiden tilintarkastajien keskuudessa, ja toinen Sarbanes-Oxley Actin säätämisen jälkeen Big 4 -yhtiöiden tilintarkastajien keskuudessa.¹⁶⁵

Tehokkaamman corporate governance -rakenteen tulisi agenttiteorian mukaan johtaa tehokkaampaan valvontaan ja kontrolloi ympäristöön, jonka seurauksena arvio tilintarkastuskohteen kontrolliriskistä saattaa laskea ja konkreettinen tilintarkastustyön määrä vähentyä. Tutkimustulokset näyttävät tukevan agenttiteorian mukaista näkemystä, sillä tilintarkastajat sisällyttivät työhönsä enemmän corporate governance -aineistoa Sarbanes-Oxley Actin säätämisen jälkeen kuin ennen sen säätämistä erityisesti tilintarkastuksen suorittamisen jälkeisessä valvonta- ja arviointivaiheessa. Aiemman tutkimuksen mukaan corporate governance merkitys tilintarkastuksessa vaihteli asiakkaiden toimialan mukaan, mutta Sarbanes-Oxley Actin säätämisen jälkeen tehdyssä tutkimuksessa toimialavaikutus oli selvästi heikentynyt. Tämä on tulkittavissa merkiksi siitä, että corporate governance merkitys tilintarkastustyölle ja asiakkaan kontrolloi ympäristölle on korostunut kaikilla toimialoilla sitten Sarbanes-Oxley Actin säätämisen.¹⁶⁶

Osana corporate governancea tilintarkastuksella on tärkeä rooli taloudellisen raportoinnin laadun varmistamisessa. Tilintarkastajien perspektiivistä corporate governance -ympäristössä on tapahtunut merkittäviä muutoksia Sarbanes-Oxley Actin säätämisen jälkeen: hallituksen asema yhtiön hallintorakenteessa korostunut ja erityisesti tarkastusvaliokunnan rooli aktiivisena, ammattitaitoisena ja vastuullisena hallituksen valiokuntana erilaisine tehtävineen on käytännössä saavuttanut suuren merkityksen. Positiivisesta corporate governance -kehityksestä poiketen johdon rooli tilintarkastajien nimittämisen ja irtisanomisen yhteydessä nähdään edelleen merkittävänä, vaikka asia kuuluisikin käytännössä tarkastusvaliokunnalle.¹⁶⁷

Myös *Baker* ja *Owsen* ovat tarkastelleet corporate governancea tilintarkastuksen näkökulmasta ja tarjoavat tilintarkastuksen merkitystä kaikille sidosryhmille korostavan vaihtoehdon perinteiselle taloustieteelliselle, osakkeenomistajakeskeiselle näkemykselle corporate governancesta. Heidän näkemyksensä taustalla on tilintarkastuksen jokseenkin jäsentymättömän rooli corporate governance osana. Tämä jäsentymättömyys johtuu siitä, ettei corporate governance -keskustelussa tilintarkastukselle annettu rooli vastaa sitä, miten tilintarkastus ja corporate governance kohtaavat tämänhetkessä talousympäristössä. Tilintarkastuksen suorittamiselle yhteisölaissäädännössä annetusta aikarajasta johtuen tilintarkastettu tilinpäätöstieto ei ole julkaisuhetkellään ajankohtaista eikä siten välittömästi sellaisenaan käytettävissä sijoituspäätöksenteon tukena. Tiiviisti suuria kansainvälisiä listayhtiöitä seuraavien analyytikkojen ja institutionaalisten sijoittajien päätöksenteossa tilinpäätöstiedot saattavat ajoittain näyttäytyä jopa epäolennaisina.¹⁶⁸ Sijoittajat kuitenkin huomioivat yhtiön in-

Board, PCAOB), mihin myös ulkomaisten, Yhdysvalloissa julkisen kaupankäynnin kohteena olevia yrityksiä tai niiden keskeisiä tytäryhtiöitä tarkastavien tilintarkastajien tulee rekisteröityä. Vaikka yhdysvaltalaisen sääntelyn yksityiskohtaisuutta on Euroopassa kritisoitu, sillä on kiistatta ollut vaikutuksensa myös unionin lainsäädäntöön esimerkiksi IFRS-standardien käyttöönoton muodossa.

¹⁶⁵ Cohen et al. 2010. Tutkimuksen yksityiskohtaiset taulukoidut tulokset ovat tutkielman liitteenä 1.

¹⁶⁶ Cohen et al. 2010, s. 778.

¹⁶⁷ Cohen et al. 2010, s. 780–781.

¹⁶⁸ Baker – Owsen 2002, s. 789–790.

formaatioympäristön kokonaisuutena. Osana tätä kokonaisuutta tilintarkastetulla tilinpäätösinformaatiolla on varmasti oma, kyseenalaistamaton asemansa ajankohtaisuuspuutteesta huolimatta. Mikä sitten on tilintarkastuksen asema osana corporate governancea?

Tilintarkastuksen rooli corporate governancessa tulee hahmottaa laajempaan kokonaisuuteen suhteessa yhtiön eri intressitahoihin ja yhteiskuntaan, eikä ainoastaan sijoittajien näkökulmasta. Baker ja Owsen peräänkuuluttavat tilintarkastukselta laajemmalle ulottuvaa etutahoraportointia, korostunutta läpinäkyvyyttä ja tilintekovelvollisuutta. He perustavat argumenttinsa ICAS:n (The Institute of Chartered Accountants of Scotland) tutkimuskomitean julkaisemaan raporttiin *Auditing into the Twenty-first Century*. Argumenttien mukaan tilintarkastetun tilinpäätöksen tulee kyetä tarjoamaan varmuus siitä, että 1) tilinpäätös antaa täsmällisen kuvan yhtiön taloudellisesta asemasta; 2) yhtiö ei ole eikä välittömästi tule olemaan maksukyvytön; 3) petoksia ei ole tapahtunut; 4) yritys toimii kaikkia sitä velvoittavia lakeja, asetuksia, sääntöjä ja ohjeita noudattaen; 5) yhtiötä on johdettu ja johdetaan ammattitaitoisesti; sekä 6) yhtiö on asianmukaisesti huolehtinut sosiaalisista ja ympäristöllisistä velvollisuuksistaan.¹⁶⁹

Yhtiön johdon tulisi huolehtia edellä mainittujen kohtien toteuttamisesta käytännössä, ja tilintarkastajan tulisi varmistaa, että johto on suorittanut velvollisuutensa. Näin saataisiin tilintarkastuksen asemaa corporate governancessa korostettua. ICAS:n raportti korostaa lisäksi tilintarkastajan riippumattomuuden merkitystä osana corporate governancea, tehokkaan sisäisen tarkastuksen merkitystä osana ulkoista tilintarkastusta sekä yhtiön johdon laajempaa tilintekovelvollisuutta yli osakkeenomistajien.¹⁷⁰

Rahoitusmarkkinoita globaalisti vuosina 2007–2009 ravistellut finanssikriisi kasvoi niin laajaksi, että viranomaiset eri puolilla maailmaa alkoivat epäillä rahoituslaitosten todellista kestävyyttä sekä sääntely- ja valvontajärjestelmien riittävyyttä. Finanssikriisi nosti niin Euroopassa kuin muuallakin puheenaiheeksi erityisesti rahoituslaitosten corporate governanceen liittyvät säännöt ja käytännöt. Euroopan komissio antoi kesäkuussa 2010 vihreän kirjan¹⁷¹ koskien rahoituslaitosten corporate governancea ja palkkiokäytäntöjä. Komissio toteaa, että vaikka hallinto- ja ohjausjärjestelmät eivät suoranaisesti ole vastuussa kriisistä, rahoituslaitosten liiallinen riskinotto johtuu suurelta osin tehokkaiden valvontamekanismien puutteesta. Tämä toteamus on huolestuttava, sillä hyvän hallintotavan periaatteita on viime vuosina pidetty yliverlaisena yritysten toiminnan sääntelytapana.¹⁷²

Ulkoiset tilintarkastajat ovat avainasemassa rahoituslaitosten hallinto- ja ohjausjärjestelmässä, sillä he vakuuttavat markkinoille, että laitosten laatimat tilinpäätökset antavat oikeat ja riittävät tiedot yhteisön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Komissio esittää, että ulkoisten tilintarkastajien ja valvontaviranomaisten yhteistyötä olisi yleisesti hyvä vahvistaa, ja että olisi aiheellista myös pohtia, millainen tehtävä ulkoisilla tilintarkastajilla pitäisi ylipäätään olla rahoituslaitosten riskeihin liittyvien tietojen osalta. Voitaisiin muun muassa ajatella, että ulkoinen tilintarkastaja vahvistaisi nykyisten tietojen lisäksi

¹⁶⁹ Baker – Owsen 2002, s. 791.

¹⁷⁰ Baker – Owsen 2002, s. 791–792.

¹⁷¹ KOM(2010) 284 lopullinen. Vihreä kirja. Rahoituslaitosten hallinto- ja ohjausjärjestelmät sekä palkka- ja palkkiokäytännöt. Ks. myös komission yksiköiden valmisteluasiakirja SEC(2010) 669 final. Corporate Governance in Financial Institutions: Lessons to be drawn from the current financial crisis, best practices, jota tulisi lukea mainitun vihreän kirjan rinnalla.

¹⁷² KOM(2010) 284, s. 2. Vaikka vihreä kirja koskeekin rahoituslaitosten corporate governancea, voi siinä lausutuilla pohdinnoilla olla merkitystä myös yleisesti listayhtiöiden corporate governancesta käytävään keskusteluun (SEC(2010) 669, s. 5).

muitakin sijoittajien kannalta merkityksellisiä tietoja, jotta sijoittajien luottamus tällaisiin tietoihin paranisi ja markkinat toimisivat moitteettomammin.¹⁷³

Yksityiskohtaisemmin tilintarkastuksen merkitystä ja kehittämistä finanssikriisin jälkeisessä Euroopassa komissio on käsitellyt lokakuussa 2010 antamassaan vihreässä kirjassa.¹⁷⁴ Kyseisen vihreän kirjan johdannossa todetaan, että tilintarkastuksen tulisi yhdessä valvonnan sekä yritysten hallinnon ja ohjauksen (corporate governance) kanssa olla yksi tärkeimmistä taloudellisen vakauden edistäjistä, koska sen avulla saadaan varmuus yritysten totuudenmukaisesta taloudellisesta tilasta. Tämän varmuuden pitäisi heikentää virheellisten tietojen esittämisen riskiä ja samalla vähentää virheistä aiheutuvia kustannuksia, joista joutuisivat muuten vastaamaan yrityksen sidosryhmät ja yhteiskunta laajemminkin. Luotettavalla tilintarkastuksella on keskeinen asema yleisen luottamuksen ja markkinoiden luottamuksen palauttamisessa; sillä edistetään sijoittajansuojaa ja vähennetään yritysten pääomakustannuksia.¹⁷⁵

Viimeaikaiseen corporate governance -keskusteluun peilaten Bakerin ja Owsenin vuonna 2002 esittämät kannanotot vaikuttavat osittain hyvinkin ajankohtaisilta. Tilintarkastusinstituution asemaa corporate governance -kentässä voidaan nykyiselläänkin pitää jokseenkin jäsentymättömänä. Finanssikriisi seurauksineen on globaalilla tasolla saanut taloudelliset toimijat kiinnittämään huomiota tilintarkastusjärjestelmän tarkoituksenmukaisuuteen ja toimivuuteen osana liiketoimintaympäristöään. Erityisesti tilintarkastuksen tehtävä informaation välittäjänä ja tämän tehtävän laajuus ja ajoittaminen vaikuttavat korostuneen keskustelussa.

Tilintarkastus edellyttää kuitenkin jotain, mitä tarkastaa. Tilinpäätösten keskiössä ovat tällä hetkellä sijoittajien ja arvopaperimarkkinoiden tarpeet. Luotettavaksi mielletty taloudellinen informaatio kannustaa sijoittamaan arvopaperimarkkinayhtiöihin. Mitä tehokkaammin ja tasapuolisemmin informaatio välittyy markkinoille, sitä paremmin pörssikurssi ilmentää sijoitusten arvoa. Modernissa taloudessa kirjanpito ja sen perusteella laadittu tilinpäätös muodostavat perustan julkisten yhtiöiden tehokkaan toiminnan kannalta välttämättömälle julkistetulle taloudelliselle informaatiolle, sillä vain julkistettu informaatio mahdollistaa yhtiön johdon toiminnan tehokkaan kontrollin. Näin osakkeen arvo toimii yhtiön johdon toiminnan tehokkuuden indikaattorina heijastaen markkinoilla olevan yhtiötä koskevan informaation oikeellisuutta ja riittävyyttä.¹⁷⁶

Lakisääteisyydestään johtuen tilintarkastuksen kehittämiseen kohdistuu poliittisia paineita niin kansainvälisellä kuin EU-tasolla. Markkinoiden ja sijoittajien luottamusta tilintarkastusinstituution sisällölliseen tarkoituksenmukaisuuteen nykyaikaisessa toimintaympäristössä on vahvistettava finanssikriisin seurauksena. Komissio osaltaan pyrkii tähän vihreään kirjaan perustuvan tilannekatsauksen ja sen herättämän mielipiteiden vaihdon avulla osoittamalla, että havaittuihin epäkohtiin tullaan unionitasolla reagoimaan. Corporate governance ja tilintarkastuksen suhde näyttäytyykin nykyisellään dynaamisena, reaktiivisena kokonaisuutena, jolle on luonteenomaista tietty ulkoinen jäsentymättömyys johtuen sitä ympäröivän sääntely- ja vaihdantaympäristön vuoropuhelusta ja kehittymisestä.

¹⁷³ KOM(2010) 284, s. 9, 15.

¹⁷⁴ KOM(2010) 561 lopullinen. Vihreä kirja. Tilintarkastuspolitiikka: kriisin opetukset. Komissio on tarkastellut tilintarkastuksen asemaa corporate governancessa jo aiemmin vuonna 2003 antamissaan tiedonannoissa lakisäätöisen tilintarkastuksen kehittäminen EU:ssa (KOM(2003) 286 lopullinen) sekä yhtiöoikeuden uudistaminen ja omistajaohjauksen (corporate governance) parantaminen Euroopan unionissa – etenemissuunnitelma (KOM(2003) 284 lopullinen).

¹⁷⁵ KOM(2010) 561, s. 3.

¹⁷⁶ Mähönen – Villa 2010, s. 315.

3.6 Tilintarkastajan osakeyhtiöoikeudellinen asema

Tilintarkastajan organisatorisen aseman hahmottamisella on merkitystä arvioitaessa tämän toimivaltaa ja riippumattomuutta. Tilintarkastajan osakeyhtiöoikeudellisen aseman arvioinnin perustana toimii tilintarkastajan asema suhteessa muihin osakeyhtiön pakollisiin ja vapaaehtoiisiin toimielimiin. Tilintarkastajan osakeyhtiöoikeudellinen asema perustuu tilintarkastajan ja tarkastuskohteen väliseen sopimukseen, jolla luodaan normatiiviselta perustaltaan yhtiöoikeudellinen toimeksiantosuhte.¹⁷⁷

Osakeyhtiön pakollisia toimielimiä ovat yhtiökokous (OYL 5:1) ja hallitus (OYL 6:1). Lähtökohtaisesti osakeyhtiön ylin toimielin on yhtiökokous, jossa osakkeenomistajat käyttävät päätösvaltaansa (OYL 5:1.1). Yhtiön omistusrakenteesta ja muista syistä johtuen todellinen valta yhtiössä voi olla yhtiön hallituksella tai toimitusjohtajalla; näin on esimerkiksi yhtiöissä, joissa osakeomistus on laajasti hajautunut. Hallituksella katsotaan olevan yleistoimivalta yhtiön asioissa: hallitus huolehtii yhtiön hallinnosta ja sen toiminnan asianmukaisesta järjestämisestä (OYL 6:2.1). Hallitukselle kuuluvat lähtökohtaisesti kaikki ne tehtävät, joita ei ole määrätty jonkin muun yhtiöoikeudellisen elimen suoritettavaksi, tai jotka niiden sisällön vuoksi eivät kuulu muiden elinten tai toimitusjohtajan toimivallan piiriin. Osakeyhtiöllä voi olla myös toimitusjohtaja (OYL 6:17) ja hallintoneuvosto (OYL 6:21).¹⁷⁸

Tilintarkastaja on yksi osakeyhtiön *toimielimistä*.¹⁷⁹ Tilintarkastaja toimielimenä eroaa osakeyhtiön muista toimielimistä muun muassa siinä, että tilintarkastaja ei osallistu yhtiön hallintoon¹⁸⁰, vaan hänen tehtäviin kuuluu valvonta, joka osakeyhtiöön nähden on ulkoista valvontaa. Valvonnan tarpeen näkökulmasta tilintarkastaja on nähty osakeyhtiössä perinteisesti osakkeenomistajien edustajana ja heidän etujensa valvojana.¹⁸¹ Osakkeenomistajien ohella valvonnan tarve osakeyhtiössä liittyy myös yhtiön muihin sidosryhmiin, kuten velkoihin, työntekijöihin, sopimus- ja yhteistyökumppaneihin ja yhteiskuntaan yleensä.¹⁸² Sidoryhmien keskinäinen tasavertaisuus on keskeinen tilintarkastajan toimintaa ohjaava periaate, eikä tilintarkastaja erityisesti edusta mitään sidosryhmää, vaikka huomioikin toiminnassaan tarkastuskohteen sidoryhmien tarpeet.¹⁸³

Toimielimen aseman ohella tilintarkastajan rooli osakeyhtiössä on nähty *yhteisön asiantuntevana apuelimenä*. Tätä näkemystä on perusteltu sillä, että tilintarkastajan tehtävä on kertaluonteinen ja ajallisesti rajallinen, ja toisaalta sillä, että tilintarkastuksen funktio on luonteeltaan avustava ja jälkikäteistä informaatiota tuottava. Tilintarkastajan rooli on nähty myös *rajallisen toimenkuvan omaavana erityiselimenä*, sillä tilintarkastaja ei ole samalla tavalla pysyvä toimielin kuin esimerkiksi hallitus. Kolmannen kannan mukaan tilintarkasta-

¹⁷⁷ Sarja 1998, s. 65.

¹⁷⁸ Ks. Mähönen – Villa 2010, s. 90–92. Yhtiöjärjestyksen määräyksillä sekä Suomen listayhtiöiden hallinnointikoodin 2010 suosituksilla on huomattava vaikutus osakeyhtiön toimielinten toimintaan. Tarkemmin yhtiöjärjestyksen ja osakeyhtiölain välisestä suhteesta ks. esimerkiksi Helminen 2006.

¹⁷⁹ Suomessa ei ole tilintarkastuspakkoa. Tarkemmin osakeyhtiön tilintarkastusvelvollisuudesta ks. luku 4.1.

¹⁸⁰ Tilintarkastajalla on kuitenkin toimessaan eräitä hallintotehtäviin kuuluvia oikeuksia, kuten läsnäolo- ja puheoikeus yhtiökokouksessa (TTL 19.1 §).

¹⁸¹ Ks. esimerkiksi Cederberg 1938, s. 10. Cederberg kuitenkin tunnistaa, ettei kysymys osakeyhtiön hoitamisesta sen kasvaneen taloudellisen ja yhteiskunnallisen merkityksensä myötä ole enää vain osakkeenomistajien asia, vaan koskee myös yhtiön oikeuspiiriin kuuluvien ulkopuolisten etuja ja oikeuksia. Tällainen käsitys oli korostunut varsinkin saksalaisessa tietoisopissa (Cederberg 1938, s. 10–12).

¹⁸² Ks. TTL 20 § sekä HE 194/2006 vp., s. 41.

¹⁸³ Saarikivi 2000, s. 30–34. Saarikiven tutkimusnäkökulma painottaa korostuneesti tilintarkastajan riippumattomuutta, vaikka hän hyväksyy osakkeenomistajakeskeisen lähestymistavan tilintarkastukseen.

ja on yhteisön täysivaltainen ja -arvoinen toimielin siinä missä muutkin yhteisön toimielimet. Tätä näkökulmaa on perusteltu tilintarkastuksen pakollisuudella. Osakeyhtiölain systematiikassa tilintarkastaja on kaikkien edellä mainittujen näkökulmien yhdistelmä.¹⁸⁴

Toimielimenä tilintarkastajan asemaan liittyy itsenäisyys. Tilintarkastaja ei ole alisteinen muille osakeyhtiön toimielimille, vaan tilintarkastaja on yhtiön hallinnosta vastaavien toimielinten ulkopuolella oleva valvontaelin, jonka toimeksiantaja on yhtiökokous (OYL 5:3.2). Tilintarkastajan on kuitenkin noudatettava yhtiökokouksen antamia erityisiä ohjeita, jos ne eivät ole ristiriidassa lain, yhtiöjärjestyksen, sääntöjen, yhtiösopimuksen, kansainvälisten tilintarkastusstandardien, hyvän tilintarkastustavan tai ammattieettisten periaatteiden kanssa (TTL 22.2 §). Yhtiökokouksen antamat erityiset ohjeet voivat ainoastaan laajentaa tilintarkastusta, eivät supistaa sitä. Tilintarkastajan itsenäisyys suhteessa yhtiökokoukseen tulee esille erityisesti tilanteessa, jossa yhtiössä on enemmistö–vähemmistö-asetelma. Tällöin tilintarkastaja on velvollinen kiinnittämään huomiota myös vähemmistön yhdenvertaiseen kohteluun. Tilintarkastajan itsenäisyys käy myös ilmi TTL 18 §:stä, jossa säädetään tarkastuskohteen toimielinten velvollisuudesta avustaa tilintarkastajaa sekä tilintarkastajan henkilöön kohdistetuista riippumattomuus- (TTL 24 §) ja esteettömyysvaatimuksista (TTL 25 §).¹⁸⁵

4 Osakeyhtiön tilintarkastuksen tavoite

4.1 Velvollisuus toimituttaa tilintarkastus

Tilintarkastuslaki sisältää yleislakina tilintarkastuksen toimittamista koskevan yleissäännöksen: yhteisössä ja säätiössä on lain 4.1 §:n mukaan valittava tilintarkastaja ja toimitettava tilintarkastus sen mukaan kuin tilintarkastuslaissa ja muualla laissa säädetään. Velvollisuudella toimituttaa tilintarkastus tarkoitetaan yhteisön asianomaisten toimielinten velvollisuutta huolehtia siitä, että tilintarkastajat tulevat yhteisössä valituiksi, ja että tilintarkastuksen yleiset edellytykset¹⁸⁶ täyttyvät. Nykyisen tilintarkastuslain myötä Suomessa luovuttiin yleisestä tilintarkastusvelvollisuudesta; pienimpien yritysten on mahdollista kokonaan luopua tilintarkastuksesta.¹⁸⁷ Vaikka yhteisöllä ei ole 4.1 tai 4.2 §:n mukaista velvollisuutta valita tilintarkastajaa, yhtiöjärjestyksessä, yhtiösopimuksessa tai säännöissä voidaan määrätä tilintarkastuksesta, jos päätösvaltaa käyttävät omistajat niin päättävät (TTL 4.4 §).¹⁸⁸ Ti-

¹⁸⁴ Sarja 1998, s. 65–66.

¹⁸⁵ Saarikivi 2000, s. 34–45.

¹⁸⁶ Tilintarkastuksen yleisillä edellytyksillä viitataan tilintarkastajan yleiseen kelpoisuuteen (TTL 3 §) sekä velvollisuuteen tietyissä tilanteissa valita KHT-tilintarkastaja tai -yhteisö (TTL 5 §).

¹⁸⁷ TTL 4.2 §: Jollei muualla laissa toisin säädetä, tilintarkastaja voidaan jättää valitsematta yhteisössä, jossa sekä päättyneellä että sitä välittömästi edeltäneellä tilikaudella on täyttynyt enintään yksi seuraavista edellytyksistä: 1) taseen loppusumma ylittää 100 000 euroa; 2) liikevaihto tai sitä vastaava tuotto ylittää 200 000 euroa; tai 3) palveluksessa on keskimäärin yli kolme henkilöä. Vrt. tilinpäätösdirektiivin 51.2 artikla. Ks. tarkemmin Andersson 2010, s. 14 ss.

Tilintarkastaja on kuitenkin aina valittava yhteisössä, jonka pääasiallisena toimialana on arvopapereiden omistaminen ja hallinta ja jolla on kirjanpitolain 1 luvun 8 §:ssä tarkoitettu huomattava vaikutusvalta toisen kirjanpitovelvollisen liiketoiminnan tai rahoituksen johtamisessa (TTL 4.3 §). Säännöksellä viitataan holding-yhtiöihin (HE 194/2006 vp., s. 34).

¹⁸⁸ Vastaavasti tilintarkastusvelvollisuudesta vapautuminen edellyttää yhtiöjärjestyksen, yhtiösopimuksen tai sääntöjen muuttamista, jos niissä on tilintarkastajan valintaan velvoittava määräys. Esimerkiksi osakeyhtiön

tilintarkastajan valinnassa ja tilintarkastuksen suorittamisessa on tällöin noudatettava tilintarkastuslain säännöksiä.

TTL 4.5 §:n mukaan yhteisölle on valittava ainakin yksi varatilintarkastaja, mikäli yhteisölle on valittu vain yksi tilintarkastaja, eikä tämä ole KHT- tai HTM-tilintarkastusyhteisö. Tilintarkastuslaissa tai muussa laissa tilintarkastajasta säädettyä sovelletaan vastaavasti varatilintarkastajaan. Velvollisuudesta valita KHT-tilintarkastaja tai -yhteisö säädetään TTL 5 §:ssä.

Edellä mainituin perustein määräytyy myös konsernin emoyrityksen tilintarkastusvelvollisuus (TTL 6 §). Tytäryrityksen tilintarkastajaksi on pääsääntöisesti valittava vähintään yksi emoyrityksen tilintarkastaja. Tämä on omiaan edistämään tiedonkulkua konserniyritysten välillä sekä konsernitilinpäätöksen luotettavuutta.¹⁸⁹ Kyseisestä valitsemisvelvollisuudesta voidaan poiketa ainoastaan perustellusta syystä. Esimerkki perustellusta syystä jättää emoyrityksen tilintarkastaja valitsematta tytäryrityksessä voisi olla kesken tilikauden tehtävä yrityskauppa, jolloin konserniin tulisi uusi tytäryhtiö, jonka tilintarkastajat on jo aiemmin valittu.¹⁹⁰

Erityislainsäädännössä tilintarkastusta ja tilintarkastajan valintaa koskevat säännökset ovat tavallisia. Osakeyhtiön tilintarkastuksesta on voimassa, mitä OYL 7 luvussa ja tilintarkastuslaissa säädetään (OYL 7:1). Yleiset säännökset tilintarkastuksesta ovat tilintarkastuslaissa. Tilintarkastuslakia sovelletaan, ellei muualla lainsäädännössä säädetä toisin: 1) KPL 1:1 §:ssä tarkoitetun kirjanpitovelvollisen¹⁹¹ yhteisön ja säätiön tilintarkastukseen¹⁹²; sekä 2) toimeen, joka muualla laissa tai asetuksessa säädetään tilintarkastajan tehtäväksi tai jonka perusteella tilintarkastaja antaa kirjallisen lausunnon viranomaisen tai tuomioistuimen käyttöön (TTL 1.1 §).¹⁹³ Lisäksi tilintarkastuslakia sovelletaan osittain tilintarkastajan tässä ominaisuudessaan harjoittamaan muuhun kuin 1 momentissa tarkoitettuun toimintaan (TTL 1.2 §).

Osakeyhtiöt siis kuuluvat lakisääteisen tilintarkastuksen piiriin ja niiden on pääsääntöisesti valittava tilintarkastaja. Osakeyhtiölain tahdonvaltaisuus ilmenee kuitenkin siinä, ettei tilintarkastuspakko määräydy välittömästi osakeyhtiölain perusteella¹⁹⁴, vaan yllä kuvatulla tavalla tilintarkastuslain perusteella. Osakeyhtiössä tilintarkastajan valitsee yhtiökokous. Jos tilintarkastajia on valittava useita, yhtiöjärjestyksessä voidaan määrätä, että joku tai jotkut heistä, ei kuitenkaan kaikkia, valitaan muussa järjestyksessä (OYL 7:2.2). Myös vä-

yhtiöjärjestyksessä ei tarvitse määrätä tilintarkastajasta tai tilintarkastajan valinnasta, vaan sen voi jättää yhtiökokouksen päätettäväksi lain sallimissa rajoissa (Horsmanheimo ym. 2007, s. 53).

¹⁸⁹ Horsmanheimo ym. 2007, s. 58. Säännös liittyy TTL 12 §:ään, jonka taustalla on tilintarkastusdirektiivin (Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2006/43/EY tilinpäätösten ja konsolidoitujen tilinpäätösten lakisääteisestä tilintarkastuksesta, direktiivien 78/660/ETY ja 83/349/ETY muuttamisesta sekä neuvoston direktiivin 84/253/ETY kumoamisesta; kahdeksas yhtiöoikeudellinen direktiivi) 27 artiklan a-kohta, jonka mukaan konsernin tilintarkastaja on täysimääräisesti vastuussa konsolidoidusta tilinpäätöksestä annettavasta tilintarkastuskertomuksesta. Konsernitilinpäätöksen laatimisvelvollisuudesta säädetään KPL 6:1 §:ssä.

¹⁹⁰ HE 295/1993 vp., s. 28.

¹⁹¹ Kirjanpitovelvollisuus merkitsee velvollisuutta noudattaa kirjanpitolakia; erityisesti velvollisuutta laatia lain mukainen juokseva kirjanpito ja tilinpäätös sekä täyttää kirjanpitoaineiston säilyttämistä ja tilinpäätöksen julkistamista koskevat vaatimukset. Kirjanpitolain vaatimuksia täydennetään erityisesti tilinpäätöksen sisällön ja julkistamisen osalta useissa erityislaeissa, kuten osakeyhtiölaissa (Leppiniemi 2006, s. 18).

¹⁹² Niin sanottu lakisääteinen tilintarkastus. Osakeyhtiö on aina kirjanpitovelvollinen (KPL 1:1.1 §).

¹⁹³ Tyypillisiä 2 kohdassa tarkoitettuja lakisääteisiä tehtäviä sisältyy muun muassa osakeyhtiölakiin. Ks. tilintarkastajan muista osakeyhtiölain mukaisista tehtävistä esimerkiksi Mähönen – Villa 2010, s. 423–424.

¹⁹⁴ Pois lukien OYL 7:6, joka epäsuorasti asettaa pörssiyrityksille tilintarkastusvelvollisuuden.

hemmistöllä on tietyin edellytyksin oikeus vaatia tilintarkastajaa (OYL 7:5). Julkisella osakeyhtiöllä on lisäksi erityinen velvollisuus valita yhtiökokouksessaan vähintään yksi KHT-tilintarkastaja tai -yhteisö (OYL 7:6). Listayhtiön tilintarkastajaa koskevat tilintarkastuslain 5 luvun erityissäännökset.

4.2 Tilintarkastuksen tavoite

Yleisellä tasolla tarkasteltuna tilintarkastuksen perimmäisenä tarkoituksena voidaan pitää tilinpäätösinformaation luotettavuuden varmistamista: tilintarkastaja valvoo päämiehensä yhteisöön tekemää sijoitusta ja sen tarkoituksenmukaista käyttöä yhteisössä. Tässä mielessä tilintarkastus edistää pääomamarkkinoiden läpinäkyvyyttä ja lisää sijoittajien luottamusta pääomamarkkinoihin. Tilintarkastaja esittää näkemyksensä tilinpäätöksessä annetusta informaatiosta lausumalla käsityksensä tilinpäätöksen oikeellisuudesta, ts. antamalla tilintarkastuskertomuksen. Tilintarkastuskertomuksen perusteella eri sidosryhmät voivat tehdä omat johtopäätöksensä tarkastetusta yhteisöstä.

Flintin mukaan tilintarkastuksella on ensisijaisesti yhteiskunnallinen tehtävä. Voidakseen täyttää tämän yhteiskunnallisen tehtävän tilintarkastuksen tulee kyetä vastaamaan edellä jaksossa 2.1.1 esitellyissä postulaateissa määriteltyihin edellytyksiin.¹⁹⁵ Näiden postulaattien pohjalta voidaan päätellä, että tilintarkastuksessa on pohjimmiltaan kyse informaation välittämisestä. Tilintarkastuksella on eräänlainen informaatiofunktio, joka palvelee tilintarkastuksen yhteiskunnallista tehtävää.¹⁹⁶ Sekä tilintarkastuksen yhteiskunnallinen funktio että informaatiofunktio käyvät ilmi tilintarkastusta sääntelevistä normeista.

4.2.1 Tilintarkastusta koskevan sääntelyn viimeaikainen kehitys

Suomessa tilintarkastusta koskevan lainsäädännön kehittymiseen on merkittävästi vaikuttanut jäsenyys Euroopan unionissa (EU). Aikaisempi, ensimmäinen tilintarkastuslaki (936/1994, ETTL) tuli voimaan vuoden 1995 alussa. Ennen sen säätämistä tilintarkastusta koskevat säännökset olivat hajallaan osakeyhtiölaissa ja muualla erityislainsäädännössä. Yhteiseurooppalaista kehitystä seuraten Suomessa säädettiin monien vaiheiden jälkeen uusi tilintarkastuslaki (459/2007) vuonna 2007.

Tilintarkastajia ja tilintarkastusta koskevaa sääntelyä on yhtenäistetty unionissa 1980-luvulta lähtien. Direktiivi 84/253/ETY¹⁹⁷ asetti vähimmäisvaatimukset lakisääteisten tilintarkastusten suorittajille. Tätä seurasi komission vuonna 1996 julkistama vihreä kirja¹⁹⁸ ”Lakisääteisen tilintarkastajan tehtävä, asema ja vastuu Euroopan unionissa”. Vuonna 1998 komissio antoi tiedonannon¹⁹⁹ ”Lakisääteinen tilintarkastus Euroopan unionissa: tie eteenpäin”, jonka myötä perustettiin Euroopan unionin tilintarkastuskomitea. Komissio julkaisi kyseisen komitean työn pohjalta vuonna 2000 suosituksen²⁰⁰ lakisääteisen tilintarkastuksen laadunvarmistuksen vähimmäisvaatimuksista Euroopan unionissa ja vuonna 2002 suosituk-

¹⁹⁵ Flint 1988, s. 21–23.

¹⁹⁶ Sarja 1998, s. 15.

¹⁹⁷ Kahdeksas neuvoston direktiivi, annettu 10 päivänä huhtikuuta 1984, perustamissopimuksen 54 artiklan 3 kohdan g alakohdan nojalla, lakisääteisten tilintarkastusten suorittamisesta vastuussa olevien henkilöiden hyväksymisestä.

¹⁹⁸ KOM(96) 338 lopullinen.

¹⁹⁹ 98/C 143/03.

²⁰⁰ 2001/256/EY.

sen²⁰¹ tilintarkastajan riippumattomuuden peruseriaatteista EU:ssa. Vuonna 2003 komissio antoi tiedonannon²⁰² ”Lakisääteisen tilintarkastuksen kehittäminen EU:ssa”. Kyseinen tiedonanto ja sitä seurannut keskustelu kulmineitui uuden tilintarkastusdirektiivin (2006/43/EY) antamiseen vuonna 2006.²⁰³

Tänä aikana myös tilinpäätösraportointi kehittyi. Niin sanottua tilinpäätösdirektiiviä²⁰⁴ ja niin sanottua konsernitilinpäätösdirektiiviä²⁰⁵ on muutettu ja täydennetty useaan kertaan. Tilinpäätöksen laadinnassa noudatettavia arvostussäännöksiä uudistettiin vuonna 2001 hyväksytyllä niin sanotulla fair value -direktiivillä²⁰⁶. Kansainvälisten tilinpäätösstandardien, IFRS-standardien, käyttöönotto EU:ssa vahvistui parlamentin ja neuvoston hyväksytyä vuonna 2002 niin sanotun IAS-asetuksen²⁰⁷. Tilinpäätösdirektiivien ja IFRS-standardien yhteensopivuutta parannettiin puolestaan vuonna 2003 hyväksytyllä niin sanotulla modernisointidirektiivillä²⁰⁸, jolla muutettiin myös tilintarkastuskertomusta koskevia artikloja. Tilinpäätösdirektiivien muutoksella 2006/46/EY (niin sanottu toinen modernisointidirektiivi) muun muassa täsmennettiin niiden liikkeeseenlaskijoiden tiedonantovaatimuksia, joiden arvopaperit on otettu julkisen kaupankäynnin kohteeksi säännellyillä arvopaperimarkkinoilla. Muutos perustuu komission hyväksymään toimintasuunnitelmaan, jonka yhtenä tärkeimmistä tavoitteista on parantaa tiedottamista yhtiöissä noudatettavista corporate governance -käytännöistä. Viimeisin muutos tilinpäätösdirektiiveihin on tehty niin sanotulla tilinpäätösdirektiivien yksinkertaistamisdirektiivillä 2009/49/EY.

Viimeaikaisesta tilintarkastusta koskevasta, tämän tutkielman aiheen kannalta relevantista unionitason kehityksestä mainittakoon komission vuonna 2008 antamat suositukset²⁰⁹ yleisen edun kannalta merkittävien yhteisöjen tilintarkastuksia tekeviin lakisääteisiin tilintarkastajiin ja tilintarkastusyhteisöihin sovellettavasta ulkoisesta laadunvarmistuksesta sekä suositus²¹⁰ lakisääteisten tilintarkastajien ja tilintarkastusyhteisöjen siviilioikeudellisen vastuun rajoittamisesta. Viimeisimpänä keskustelunavauksena Euroopan komissio on julkaissut lokakuussa 2010 vihreän kirjan²¹¹ ”Tilintarkastuspolitiikka: kriisin opetukset”, jonka avulla pyritään paneutumaan tilintarkastuksen kehittämiseen ja taloudellisen vakauden vahvistamiseen sen avulla.

²⁰¹ 2002/590/EY.

²⁰² KOM(2003) 286 lopullinen.

²⁰³ Tilintarkastusdirektiiviä on muutettu kertaalleen Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivillä 2008/30/EY tilinpäätösten ja konsolidoitujen tilinpäätösten lakisääteisestä tilintarkastuksesta annetun direktiivin 2006/43/EY muuttamisesta komissiolle siirretyn täytäntöönpanovallan osalta. Tarkemmin tilintarkastusdirektiivin keskeisestä sisällöstä ks. esimerkiksi Mähönen 2009, s. 89–100.

²⁰⁴ Neljäs neuvoston direktiivi 78/660/ETY yhtiömuodoltaan tietynlaisten yhtiöiden tilinpäätöksistä.

²⁰⁵ Seitsemäs neuvoston direktiivi 83/349/ETY konsolidoiduista tilinpäätöksistä.

²⁰⁶ Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2001/65/EY direktiivien 78/660/ETY, 83/349/ETY ja 86/635/ETY muuttamisesta tietynlaisten yhtiöiden sekä pankkien ja muiden rahoituslaitosten tilinpäätöksien ja konsolidoitujen tilinpäätöksien laadinnassa noudatettavien arvostussääntöjen osalta.

²⁰⁷ Euroopan parlamentin ja neuvoston asetus 1606/2002/EY kansainvälisten tilinpäätösstandardien soveltamisesta.

²⁰⁸ Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2003/51/EY yhtiömuodoltaan tietynlaisten yhtiöiden, pankkien ja muiden rahoituslaitosten sekä vakuutusyritysten tilinpäätöksistä ja konsolidoiduista tilinpäätöksistä annettujen direktiivien 78/660/ETY, 83/349/ETY, 86/635/ETY ja 91/674/ETY muuttamisesta.

²⁰⁹ 2008/362/EY.

²¹⁰ 2008/473/EY.

²¹¹ KOM(2010) 561 lopullinen.

4.2.2 Sääntelyn tarkoitus ja tavoite

Kaikkien edellä mainittujen toimenpiteiden avulla komissio on, lainsäädännön harmonisointitavoitteiden ohella, pyrkinyt takaamaan lakisääteisen tilintarkastuksen korkean laadun Euroopan unionin alueella. Tilintarkastusdirektiivin tavoitteeksi voidaankin tulkita taloudellisten tietojen luotettavuuden parantaminen ja suojan tehostaminen mahdollisten rahoituskandaalien varalta. Euroopan parlamentti katsoo, että tilintarkastusdirektiivin tavoitteena on ensinnäkin optimoida tilinpäätösten tilintarkastusten korkea laatu kaikkialla EU:ssa, mikä lisää luottamusta tätä raportointia kohtaan ja parantaa rahoitusmarkkinoilla vallitsevaa tilannetta, ja toiseksi luoda tilintarkastusalalle yhtäläiset mahdollisuudet sisämarkkinoilla.²¹² Vastaavasti jokaisella tilintarkastusdirektiiviä täydentävällä ja tarkentavalla tiedonannolla ja suosituksella tavoitellaan tietyn tilintarkastuksen aspektin hienosäätämistä dynaamista toimintaympäristöään vastaavaksi.

Tilintarkastusdirektiiviin ei suoraan ole kirjattu tilintarkastuksen tavoitetta. Tilintarkastuksen tavoite on kylläkin kirjattu kansainvälisiin tilintarkastusstandardeihin, joita tilintarkastusdirektiivin 26.1 artiklan mukaan on unionin alueella toimitettavaa lakisääteistä tilintarkastusta suoritettaessa noudatettava. Kansainvälisillä tilintarkastusstandardeilla tarkoitetaan IFAC:n IAASB-komitean (International Auditing and Assurance Standards Board) laatimia ISA-standardeja (International Standards on Auditing) ja niihin liittyviä lausuntoja ja standardeja, sikäli kuin ne ovat merkityksellisiä tilintarkastuksen kannalta, jotka komissio on tilintarkastusdirektiivin 48.2 artiklassa säädetyt komitologiamenettelyn mukaisesti käsitellyt ja hyväksyneet. Maaliskuuhun 2011 mennessä yhtään kansainvälistä tilintarkastusstandardia ei ole hyväksytty komission päätöksellä. Suomessa tilintarkastusstandardien noudattamista arvioidaan osana hyvää tilintarkastustapaa siihen saakka, kunnes kyseinen tilintarkastusstandardi on hyväksytty EU:ssa sovellettavaksi.²¹³

ISA 200 -standardin mukaan tilintarkastajan yleiset tavoitteet tilintarkastusta suorittaessa ovat: a) hankkia kohtuullinen varmuus siitä, onko tilinpäätöksessä kokonaisuutena väärinkäytöksestä tai virheestä johtuvaa olennaista virheellisyttä, jotta hänen on mahdollista antaa lausunto siitä, onko tilinpäätös kaikilta olennaisilta osiltaan laadittu sovellettavan tilinpäätösnormiston mukaisesti; ja b) antaa havaintojensa mukaisesti kertomus tilinpäätöksestä ja kommunikoida ISA-standardien edellyttämällä tavalla.²¹⁴

KHT-yhdistys on tehnyt ISA 200 -standardiin Suomen lainsäädännöstä johtuvia lisäyksiä, jotka tulee huomioida standardia luettaessa ja sovellettaessa:

”Suomessa tilintarkastuksen tavoitteena on, että tilintarkastaja voi antaa lausunnon siitä, antavatko tilinpäätös ja toimintakertomus noudatetun tilinpäätössäännösten mukaisesti oikeat ja riittävät tiedot tarkastuskohteen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta sekä ovatko tilikauden toimintakertomuksen ja tilinpäätöksen tiedot ristiriidattomia (TTL 459/2007 15.2 §). Tilintarkastajan tulee suorittaa myös

²¹² P6_TA (2009)0090, kohta D.

²¹³ HE 194/2006 vp., s. 6, 36–37. Kansainvälisten tilintarkastusstandardien velvoittavuudesta ks. TTL 13 §; hyvän tilintarkastustavan velvoittavuudesta ks. TTL 22.1 § sekä luku 4.4.

Vuodesta 2006 alkaen KHT-yhdistyksen hallitus on hyväksynyt tilintarkastus- ja muita standardeja, jotka ovat IFAC:n antamien standardien täsmällisiä käännöksiä. Ennen vuotta 2006 hyväksytyt KHT-yhdistyksen tilintarkastussuosituksot eivät sen sijaan kokonaan ole suoria käännöksiä IFAC:n standardeista, vaan niitä on muokattu vastaamaan suomalaista käytäntöä (KHT-yhdistys 2010b, s. VII).

²¹⁴ Kansainvälinen tilintarkastusstandardi 200 ”Riippumattoman tilintarkastajan yleiset tavoitteet ja tilintarkastuksen suorittaminen ISA-standardien mukaisesti”, kohta 11.

hallinnon tarkastus. Hallinnon tarkastuksen tavoitteena on selvittää vastuuvellisten toiminnan lainmukaisuutta ko. yhteisöainsäädännön säännösten perusteella.”²¹⁵

Nykyiseen tilintarkastuslakiin, eikä vuoden 1994 tilintarkastuslakiin ole suoraan kirjattu tilintarkastuksen tavoitetta. Tämä johtuu tilintarkastuslain systematiikasta; tavoitteista ei säädetä erikseen, vaan laki sisältää säännökset tilintarkastuksen sisällöstä. Epäsuorasti voidaan kuitenkin päätellä, että tilintarkastuksen tavoitteena on laissa mainittujen seikkojen tarkastaminen, jotta tilintarkastaja voi antaa laissa tarkoitetut raportit.²¹⁶

Lakien esitöistä, erityisesti hallituksen esityksistä, on kuitenkin löydettävissä joitain hahmotelmia tilintarkastuslain ja tilintarkastuksen tavoitteiksi. *Mikko Sarja* on pelkistänyt ETTL:n esityönä olevan hallituksen esityksen (295/1993 vp.) mukaiset tilintarkastuslain tavoitteet seuraavasti: 1) luotettavuus; 2) laadukkuus; 3) kehitettävyyttä; 4) sovellettavuus; 5) resurssien kohdennettavuus; 6) ohjattavuus; ja 7) oikeusvarmuus. Kyseiset funktiot ovat läheisessä vuorovaikutuksessa keskenään ja edesauttavat toinen toistensa toteutumista.²¹⁷ Tilintarkastustyön näkökulmasta katsottuna tilintarkastuksen tavoitteena nähtiin olevan jo ETTL:n aikana, ennen ISA-standardeja, tilintarkastuskertomuksen antaminen. Tilintarkastus on laillisuustarkastusta; sen tarkoituksena on varmistua tilinpäätöksen oikeellisuudesta, josta tilintarkastaja antaa lausuntonsa.²¹⁸

Voimassa olevaa tilintarkastuslakia koskevassa hallituksen esityksessä (194/2006 vp.) on myös käsitelty tilintarkastuslain ja tilintarkastuksen tavoitteita. Tavoitteiksi on asetettu tilinpäätösten ja tilintarkastusten uskottavuuden ja luotettavuuden parantaminen sekä tilintarkastuksen korkean laadun takaaminen tarkastuskohteen koosta riippumatta, lisäämättä kohtuuttomasti tilintarkastuksen kustannuksia ja aiheuttamatta yrityksille tarpeettomia rasitteita. Tavoitteena on joustava laki, joka antaa riittävän turvan niin julkisen kaupankäynnin kohteena olevan yhteisön sijoittajille kuin pienempien yhteisöjen omistajille ja jäsenille. Tarkoituksena on saattaa voimaan tilintarkastusdirektiivi, jolla pyritään parantamaan eri jäsenvaltioissa laadittujen ja tilintarkastettujen tilinpäätösten luotettavuutta ja vertailtavuutta. Ehdotuksella pyritään edistämään rehellistä yritystoimintaa.²¹⁹ ISA-standardien mukaisesti myös *Horsmanheimo ym.* tulkitsevat tilintarkastuksen tavoitteeksi lausunnon antamisen.²²⁰

Tilintarkastusala on perinteisesti aktiivisesti kehittänyt osaamistaan ja palveluitaan vastaamaan muuttuvia vaatimuksia. Tilinpäätösskandaalien ja finanssikriisin myötä on kuitenkin selkeästi syntynyt paineita siirtyä itsesääntelystä kohti viranomaissääntelyä; esimerkiksi ISA-standardit ovat syntyneet tilintarkastusalan itsesääntelyn tuloksena ja muodostavat nykyisin lähes lain tasoisesti velvoittavina keskeisen hyvän tilintarkastustavan lähteen. Vastaavasti erilaiset corporate governance -suositukset ovat olleet laajalti mielenkiinnon kohteena ja kasvattaneet merkitystään, ja osa niistä on huomioitu myös lainsäädännön tasolla; esimerkiksi arvopaperimarkkinalain 2:6.3 §:n (392/2008) mukainen liikkeellelaskijan velvollisuus esittää selvitys hallinto- ja ohjausjärjestelmästä osana tilinpäätöstä perustuu välittömästi toiseen modernisointidirektiiviin (2006/46/EY), mutta välillisesti Suomen lis-

²¹⁵ KHT-yhdistys 2010b, s. IX.

²¹⁶ *Horsmanheimo ym.* 2007, s. 73.

²¹⁷ Ks. HE 295/1993 vp., s. 13. Kyseinen luokittelu ei suoranaisesti esiinny hallituksen esityksessä, vaan perustuu Sarjan omaan, täsmentävään systematisointiin (Sarja 1998, s. 40–42).

²¹⁸ Aho – Vänskä 1996, s. 64–65.

²¹⁹ HE 194/2006 vp., s. 17.

²²⁰ *Horsmanheimo ym.* 2007, s. 74. Tilintarkastajan lausuntojen kohteet on määritelty tilintarkastuskertomusta koskevassa TTL 15 §:ssä, jota käsitellään tarkemmin luvussa 5.1.

tayhtiöiden hallinnointikoodiin. Paine yhtenäistää ja kehittää tilintarkastusta koskevaa sääntelyä EU-tasolla jatkuu edelleen. Komission mukaan on kyseenalaistettava nykyisen lainsäädännön tarkoituksenmukaisuus ja riittävyys ja otettava tilintarkastuksen merkitys ja laajuus perusteellisen keskustelun ja tutkimisen kohteeksi²²¹.

Voidaankin kysyä, vastaako tilintarkastus nykyajan liiketoimintaympäristön vaatimuksia? Tilintarkastuksen tavoitteen näkökulmasta vastaus on kriittisen myönteinen – tilintarkastuskertomuksen antamista voidaan pitää muodollisesti pätevänä tilintarkastuksen tavoitteena, mutta eri asia on, minkälaisia tavoitteita asetetaan tilintarkastuskertomuksen sisällön suhteen. Antaako olennaisilta osin sovellettavan tilinpäätösnormiston mukaisesti laadittu tilinpäätös automaattisesti *oikeat ja riittävät tiedot* tarkastuskohteen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta sekä *kohtuullisen varmuuden* siitä, että tilinpäätöksessä tai toimintakertomuksessa ei ole *olennaisia* virheellisyyksiä ja että toimiva johto on toiminut asianomaisen yhteisölainsäädännön mukaisesti? Näihin kysymyksiin pyritään hahmottelemaan vastauksia seuraavien lukujen yhteydessä.

4.3 Tilintarkastuksen kohde

Tilintarkastuksen kohteesta säädetään TTL 11.1 §:ssä. Sen mukaan tilintarkastus käsittää yhteisön tai säätiön tilikauden kirjanpidon, tilinpäätöksen, toimintakertomuksen sekä hallinnon tarkastuksen. Emoyrityksen tilintarkastajan on tarkastettava myös konsernitalinpäätös sekä varmistuttava siitä, että konserniin kuuluvien yritysten tilintarkastajat ovat suorittaneet tilintarkastuksen asianmukaisesti (TTL 12 §). Lisäksi on huomioitava kutakin tarkastuskohdetta koskevaan erityislainsäädäntöön mahdollisesti sisältyvät säännökset tilintarkastustehtävästä. Tällaiset säännökset voivat kohdistua yhtäältä tilintarkastajan toimintaan eli siihen, mitä tilintarkastajan on tarkastuksen yhteydessä nimenomaisesti tehtävä, tai ne voivat kohdistua tilintarkastuksen kohteeseen eli määrätä esimerkiksi tarkastuskohteen tilinpäätöksen tai toimintakertomuksen sisällöstä. Osakeyhtiölain erityissäännökset toimintakertomuksesta koskevat voiton ja muun vapaan oman pääoman käyttöä koskevaa hallituksen esitystä (OYL 8:5.2), osakkeita ja pääomalainoja koskevia tietoja (OYL 8:5.3), ulkomaisia sivuliikkeitä koskevia tietoja (OYL 8:5.4), lähipiirilainoista annettavia tietoja (OYL 8:6), rakenne- ja rahoitusjärjestelyjä koskevia tietoja (OYL 8:7) sekä omista osakkeista annettavia tietoja (OYL 8:8). Osakeyhtiön tilinpäätös ja toimintakertomus on laadittava kirjanpitolain ja osakeyhtiölain 8 luvun mukaisesti (OYL 8:3).

Tilintarkastus on suunniteltu antamaan kohtuullinen varmuus siitä, ettei tilinpäätös kokonaisuutena sisällä olennaista virhettä tai puutetta. Tilintarkastuksen tavoitteen saavuttamiseksi tilintarkastaja suunnittelee huolellisesti tarkastustoimiensa sisällön ja kulun, hankkii tilintarkastusevidenssiä ja arvioi sitä annettuihin kriteereihin nähden.²²² Tilintarkastuksessa ei edellytetä saatavan täydellistä varmuutta tarkastuksen kohteesta, sillä sen saavuttaminen edellyttäisi muun muassa koko kirjanpitoaineiston kattavaa tositetarkastusta, eikä tämä käytännössä ole kohtuullisin kustannuksin edes mahdollista aivan pienimpiä yrityksiä lukuun ottamatta. Tilintarkastajan tulee tarkkaan harkiten asettaa myös raja olennaisuuskriteerille: olisiko tieto virheellisyydestä tai puutteesta mahdollisesti vaikuttanut tilin-

²²¹ KOM(2010) 561 lopullinen, s. 3.

²²² Ks. ISA 300 ”Tilintarkastuksen suunnittelu” sekä ISA 500 ”Tilintarkastusevidenssi”.

päätöksen lukijan käyttäytymiseen? Olennaisen virheen tai puutteen esiintymismahdollisuus on pyrittävä sulkemaan pois tilinpäätöksestä.²²³

Tilintarkastuslaissa ei säännellä tarkastuksen sisällöstä tai toteutustavasta. Tarkastusta suorittaessaan tilintarkastajan tulee noudattaa kansainvälisiä tilintarkastusstandardeja ja hyvää tilintarkastustapaa. Tilintarkastuksen laajuus ja sisältö määräytyvätkin tapauskohtaisesti tarkastuskohteen olosuhteet huomioiden tilintarkastajan harkinnan mukaisesti. Tarkastuksen suorittamiseen vaikuttavat myös tarkastuskohteen yhtiömiesten sekä yhtiökokouksen tai vastaavan toimielimen mahdollisesti antamat erityiset ohjeet, mikäli ne eivät ole ristiriidassa lain, yhtiöjärjestyksen, sääntöjen, yhtiösopimuksen, kansainvälisten tilintarkastusstandardien, hyvän tilintarkastustavan tai ammattieettisten periaatteiden kanssa (TTL 22.2 §).²²⁴

Tarkastuksen suunnittelun yhteydessä identifioidaan tarkastuskohteen toimintaan liittyvät mahdolliset riskialueet ja miten ne huomioidaan tarkastuksessa. Riskien identifioinnissa on keskeistä kohdeyrityksen liiketoiminnan ja toimintaympäristön ymmärtäminen.²²⁵ Tilintarkastus suoritetaan arvioimalla tarkastuskohteen kontrollijärjestelmät sekä suorittamalla otantaan ja oleellisuuteen pohjautuvaa aineistotarkastusta ja analyttistä tarkastusta. Mikäli kontrollijärjestelmät ovat hyvät ja niihin voidaan luottaa, aineistotarkastuksen määrä on vähäisempi kuin tilanteessa, jossa kontrollijärjestelmiin ei voida luottaa. Tarkastuksen yhteydessä hankitaan yleensä myös ulkopuolista evidenssiä, kuten pankkitilien ja myyntisäämistien saldovahvistuksia.²²⁶

4.3.1 Kirjanpito

Kirjanpidon pitämistä koskevat säännökset sisältyvät kirjanpitolakiin. Kirjanpitolain 2 luvussa säädetään juoksevasta kirjanpidosta, ja luku sisältää liiketapahtumien kirjaamista ja kirjanpitoaineistoa koskevat säädökset. Tilintarkastus kohdistuu kirjanpidon osalta lähinnä siihen, onko kirjanpitoa pidetty kirjanpitolain säännösten mukaisesti ja tuottaako kirjanpito oikeaa ja luotettavaa tietoa tarkastuskohteen tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen laatimista varten.²²⁷ Tilintarkastajan tulee käytännössä perehtyä tarkastuskohteen tietojärjestelmiin, sisäisiin kontroleihin ja tilikauden aikaisiin tapahtumiin aineistotarkastuksen muodossa tarvittavissa määrin, jotta hän kykenee muodostamaan tarpeeksi kattavan kokonaiskuvan yhtiön kirjanpidosta.

Tilinpäätöksen perustuessa kirjanpitoon kirjanpidon yleinen luotettavuus ja hoitotaso sekä tarkastuskohteen omat kontrollijärjestelmät ovat tärkeä tarkastuksen kohde myös tilinpäätöksen tarkastamisen kannalta.²²⁸ Kirjanpidon tarkastuksen keskeisiä tavoitteita on varmis-

²²³ Blummé 2008a, s. 83–88. Ks. lisäksi ISA 320 ”Olennaisuus tilintarkastusta suunniteltaessa ja suoritettaessa”, ISA 330 ”Tilintarkastajan toimenpiteet arvioituihin riskeihin vastaamiseksi” sekä ISA 450 ”Tilintarkastuksen aikana todettujen virheellisyksien arvioiminen”. Tarkemmin olennaisuuden ja kohtuullisen varmuuden käsitteistä tilintarkastuksessa ks. luku 4.5.3.

²²⁴ Tilintarkastaja itsenäisenä toimielimenä arvioi ja päättää tilintarkastuksen laajuuden ja toteuttamistavan. Tilintarkastus ei kuitenkaan ole ainoastaan laissa määritellyn tehtävän hoitamista tilintarkastajan valintapäätöksen pohjalta, vaan tilintarkastajan valinnan rinnalla on sopimussuhde tilintarkastajan ja hänen asiakkaansa välillä. Sopimusvapauden pohjalta tilintarkastuksen sisällöstä ja laajuudesta voidaan sopia, jos se ei loukkaa tai eikä rajoita tilintarkastajan lakisääteisen tehtävän hoitamista. Erityiset ohjeet voivat ainoastaan laajentaa tilintarkastusta, mutta eivät koskaan supistaa sitä (Horsmanheimo ym. 2007, s. 147–148).

²²⁵ Ks. ISA 315 ”Olennaisen virheellisyysriskien tunnistaminen ja arvioiminen yhteisöstä ja sen toimintaympäristöstä muodostetun käsityksen avulla”.

²²⁶ Alakare ym. 2008, s. 61. Ks. ISA 505 ”Ulkopuoliset vahvistukset”.

²²⁷ Horsmanheimo ym. 2007, s. 76.

²²⁸ Ks. ISA 610 ”Sisäisten tarkastajien tekemän työn käyttäminen”.

tua siitä, että kirjaukset kirjanpitotileille on suoritettu asianmukaisesti ja että kirjanpito perustuu asianmukaisiin tositteisiin. Kirjanpitoa koskeva keskeinen vaatimus on myös se, että kirjausketjun tulee olla todennettavissa, ts. kirjausten yhteys tositteesta perus- ja pääkirjanpitoon ja edelleen tuloslaskelmaan ja taseeseen on vaikeuksitta todennettavissa (KPL 2:6 §, niin sanottu ”audit trail” -periaate).²²⁹

4.3.2 Tilinpäätös

Tilinpäätöksen sisällöstä, tilinpäätöseriin liittyvistä määritelmistä sekä arvostus- ja jakotussäännöksistä on säädetty kirjanpitolain 3–5 luvuissa, ja konsernitilinpäätöksestä lain 6 luvussa. KPL 3:1 §:n mukaan tilikaudelta on laadittava tilinpäätös, joka sisältää:

1. tilinpäätöspäivän taloudellista asemaa kuvaavan *taseen*;
2. tuloksen muodostumista kuvaavan *tuloslaskelman*;
3. *rahoituslaskelman*, jossa on annettava selvitys varojen hankinnasta ja niiden käytöstä tilikauden aikana²³⁰; sekä
4. taseen, tuloslaskelman ja rahoituslaskelman liitteenä olevat tiedot (*liitetiedot*).

Kirjanpitoasetus (1339/1997, KPA) sisältää tasetta, tuloslaskelmaa, rahoituslaskelmaa sekä liitetietoja koskevat yksityiskohtaiset esittämishjeet. Tilinpäätöksen laatimista sääntelevät myös kirjanpitolain 7a luvun säännökset kansainvälisten tilinpäätösstandardien soveltamisesta. Listayhtiöiden tuleekin laatia konsernitilinpäätöksensä IFRS-standardien mukaan (KPL 7a:2.1 §). Sellaisten listayhtiöiden, jotka eivät ole kirjanpitolain mukaan velvollisia laatimaan konsernitilinpäätöstä, tulee laatia erillistilinpäätöksensä IFRS-standardien mukaan (KPL 7a:2.2 §). Listayhtiöille, jotka laativat konsernitilinpäätöksensä IFRS-standardien mukaisesti, IFRS-erillistilinpäätöksen laatiminen on vapaaehtoista (KPL 7a:3.1 §). Myös muut kuin listayhtiöt saavat laatia tilinpäätöksensä tai konsernitilinpäätöksensä IFRS-standardeja noudattaen, jos kirjanpitovelvollisen kirjanpito, tilinpäätös, toimintakerromus ja hallinto tarkastetaan tilintarkastuslain mukaisesti (KPL 7a:3.2 §). Tilinpäätöstä koskevia säännöksiä on lisäksi muun muassa ministeriöiden päätöksissä ja asetuksissa. Kirjanpitolautakunta (KILA) on antanut yleisohjeita tilinpäätöksen laadintaan liittyvissä kysymyksissä.

ETTL:n esitöiden mukaan tilintarkastajan tulee tilinpäätöksen tarkastuksen perusteella pystyä muodostamaan perusteltu käsityksensä siitä, onko tilinpäätös laadittu voimassa olevien säännösten mukaisesti. Hyvä tilintarkastustapa edellyttää, että tilintarkastaja selvittää, miten tilikauden tulos on syntynyt ja varmistaa, että tilikauden tuloslaskelma on laadittu lain mukaisesti. Tilintarkastajan on myös varmistettava, että tuloslaskelman ja taseen tiedot perustuvat kirjanpitoon sekä tilinpäätöksessä on esitetty lain ja hyvän kirjanpitotavan edellyttämät tiedot.²³¹

Tilinpäätöksen tarkastuksen kohteina ovat tuloslaskelman ja taseen erien sekä rahoituslaskelman ja liitetietojen oikeellisuus. Tilinpäätöserien varmentamiseksi tilintarkastaja

²²⁹ Alakare ym. 2008, s. 61. Yksityiskohtaisemmin kirjanpidon tarkastamisesta käytännössä ks. esimerkiksi Riistama 1999, s. 145–148.

²³⁰ Rahoituslaskelma tulee laatia, jos kirjanpitovelvollinen on julkinen osakeyhtiö tai muu osakeyhtiö tai osuuskunta, jolla on päätyneellä tai sitä välittömästi edeltäneellä tilikaudella ylittynyt vähintään kaksi KPL 3:9.2 §:ssä tarkoitettua rajoista: liikevaihto tai sitä vastaava tuotto 7 300 000 euroa; taseen loppusumma 3 650 000 euroa; palveluksessa keskimäärin 50 henkilöä.

²³¹ HE 295/1993 vp., s. 30.

hankkii tarkastuskohteen ulkopuolelta varmennusta, kuten rahalainojen ja ostovelkojen saldokyselyjä sekä vastuutiedusteluja rahoituslaitoksilta. Tarkastuksessa käydään läpi muun muassa tilinpäätöserien jaksotusten oikeellisuus ja arvostusperusteet. Rahoituslaskelman osalta varmistutaan, että laskelma kuvaa rahavirtoja ja että muut kuin rahavirtoihin perustuvat erät on oikein eliminoitu.²³² Konsernin emoyhtiö on lisäksi velvollinen laatimaan konsernitilinpäätöksen KPL 6:1 §:n mukaisin edellytyksin. Osakeyhtiöiden konsernitilinpäätösten osalta tulee huomioida OYL 8:9.

4.3.3 Toimintakertomus

Toimintakertomus on tilinpäätöksestä erillisenä, mutta siihen liitettävänä asiakirjana, lakisääteisen tilintarkastuksen kohteena. KPL 3:1.4 §:n mukaan tilinpäätökseen on liitettävä toimintakertomus, jossa annetaan tiedot kirjanpitovelvollisen toiminnan kehittymistä koskevista tärkeistä seikoista, jos:

1. kirjanpitovelvollisen liikkeeseen laskemat arvopaperit ovat AML:ssa tarkoitetun julkisen kaupankäynnin tai sitä vastaavan kaupankäynnin kohteena Euroopan talousalueeseen kuuluvan valtion lainsäädännön alaisessa arvopaperipörssissä; tai
2. kirjanpitovelvollisen sekä päättyneellä että sitä välittömästi edeltäneellä tilikaudella on ylittynyt vähintään kaksi 9 §:n 2 momentissa tarkoitetuista rajoista²³³.

Toimintakertomuksen tulee sisältää KPL 3:1 §:n 5 ja 6 momenteissa edellytetyt tiedot sekä lisäksi mahdolliset yhteisölainsäädännössä ja muussa lainsäädännössä erikseen mainitut tiedot.²³⁴ Emoyhtiön toimintakertomuksessa on esitettävä vastaavat tiedot myös konsernista (KPL 6:2.3 §). Tilintarkastuksen kohteina ovat toimintakertomukselta vaadittujen tietojen esittäminen ja niiden oikeellisuus. Niin sanotun pienen kirjanpitovelvollisen, joka alittaa KPL 9:2 §:n mukaiset rajat, ei tarvitse laatia erillistä toimintakertomusta. Osakeyhtiölain edellyttämät toimintakertomustiedot voidaan tällöin OYL 8:5:n mukaisesti toimintakertomuksen sijasta ilmoittaa tilinpäätöksen liitetietoina.²³⁵

Pieni kirjanpitovelvollinen voi halutessaan kuitenkin laatia kirjanpitolain mukaisen toimintakertomuksen. Siinä tulee esittää tiedot olennaisista tapahtumista tilikaudella ja sen päättymisen jälkeen ja arvio todennäköisestä tulevasta kehityksestä sekä selvitys tutkimus- ja kehitystoiminnan laajuudesta (KPL 3:1.6 §). Lienee suositeltavaa, että pieni kirjanpitovelvollinen laatii nämä tiedot sisältävän toimintakertomuksen, sillä tilikauden olennaiset tapahtumat ja merkittävät tulevaisuuden odotukset saattavat hyvinkin olla seikkoja, jotka on joka tapauksessa esitettävä oikeaa ja riittävää kuvaa koskevan vaatimuksen nojalla liitetiedoissa, ellei erillistä toimintakertomusta laadita. Toimintakertomuksen laatiminen varmistaa oikean ja riittävän kuvan esittämistä.²³⁶ Tilinpäätös ei rajaa toimintakertomuksessa käsiteltäviä seikkoja.

²³² Alakare ym. 2008, s. 62–63. Ks. myös KILA:n yleisohje rahoituslaskelman laatimisesta 30.1.2007.

²³³ Rajat toimintakertomuksen laatimiselle ovat samat kuin rahoituslaskelman osalta; ks. alaviite 230.

²³⁴ Osakeyhtiöiden osalta toimintakertomuksen laatimisessa tulee huomioida edellä mainitut OYL 8:5–8, AML 2:6 ja 2:6 b § sekä SäännA (Valtiovarainministeriön asetus arvopaperin liikkeellelaskijan säännöllisestä tiedonantovelvollisuudesta, 153/2007) 5 ja 6 §. Lisäksi tulee huomioida toimintakertomuksen laatimista koskeva KILA:n yleisohje 12.9.2006 sekä Rahoitustarkastuksen standardi 5.1.

²³⁵ Mikäli OYL:n edellyttävät tiedot annetaan liitetiedoissa, tilintarkastuskertomus ei sisällä toimintakertomusta koskevia viittauksia.

²³⁶ Leppiniemi 2008, s. 34–35.

Toimintakertomuksen tarkastaminen, kuten hallinnon tarkastaminen, on tilintarkastuksen suomalainen erityispiirre. Sen ensisijaisena tavoitteena ei ole ollut numeeristen tietojen antaminen tarkastuskohteen taloudellisesta asemasta ja tuloksesta, vaan nimensä mukaisesti kertoa toiminnasta; toimintakertomus on liittynyt voimakkaasti tili- ja vastuuvapaustraditioon.²³⁷ Monissa Euroopan unionin jäsenvaltioissa on ollut vallalla tilinpäätös- ja tilintarkastuskäytäntö, jossa toimintakertomus on ollut tilinpäätöksestä erillinen asiakirja, joka ei ole ollut tilintarkastuksen kohteena. Tilinpäätösdirektiivit perustuvat tähän käytäntöön, minkä vuoksi kirjanpitolain uudistuksen (1312/2004) yhteydessä myös Suomessa toimintakertomus ja tilinpäätös erotettiin käsitteinä toisistaan tämän kuitenkään vaikuttamatta tilintarkastuksen kohteeseen tai sisältöön.²³⁸

KPL 3:2.1 §:n mukaan tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen tulee antaa oikeat ja riittävät tiedot kirjanpitovelvollisen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta (oikea ja riittävä kuva). Tätä varten tarpeelliset lisätiedot on ilmoitettava liitetiedoissa. Tilintarkastajan on puolestaan tilintarkastuskertomuksessa annettava lausunto siitä, antavatko tilinpäätös ja toimintakertomus noudatetun tilinpäätössäännösten mukaisesti oikeat ja riittävät tiedot tarkastuskohteen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta, sekä siitä, ovatko tilikauden toimintakertomuksen ja tilinpäätöksen tiedot ristiriidattomia (TTL 15.2 §). Lisäksi AML 2:6.3 §:ssä todetaan, että tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen tulee antaa oikea ja riittävä kuva liikkeeseenlaskijan toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Osavuositarkastuksen osalta vastaava säännös sisältyy AML 2:5 a.1 §:ään ja tilinpäätöstiedotteen osalta AML 2:6 a.2 §:n viittaussäännökseen. Arvopaperipörssin sääntöjen mukaan yhtiön julkistaman tiedon on oltava oikeaa, merkityksellistä ja selkeää, eikä se saa olla harhaanjohtavaa. Päätöstä ja muuta seikkaa tai olosuhdetta koskevan julkistetun tiedon on oltava riittävän kattavaa siten, että julkistetun tiedon perusteella voidaan arvioida sen vaikutus yhtiöön, sen tulokseen ja taloudelliseen asemaan tai sen arvopapereiden arvoon.²³⁹

Tilinpäätösdirektiivin 51 ja 51a artiklojen sanamuotojen perusteella tarkasteltuna tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen tarkastuksen tavoitteet ovat erilaiset. Toimintakertomuksen osalta tarkastuksen tavoite on huomattavasti suppeampi kuin tilinpäätöksen osalta ja se rajoittuu tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen välisen yhdenmukaisuuden todentamiseen. Direktiiviä implementoitaessa tilintarkastuslakiin omaksuttiin kuitenkin erilainen lähestymistapa, ja toimintakertomus otettiin lakisääteisen tilintarkastuksen kohteeksi. Suomessa tilintarkastajalla on edellä viitatuilla tavalla velvollisuus lausua myös toimintakertomuksen sisältämästä informaatiosta, eikä hän voi tyytyä lausumaan pelkästään siitä, ovatko tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen tiedot keskenään yhdenmukaisia.²⁴⁰

Toimintakertomuksen sulkemista pois tilintarkastuksen kohteesta puoltaa Suomessa käyty keskustelu siitä, missä laajuudessa tilintarkastuksessa tulee varmistua toimintakertomuksessa vapaaehtoisesti esitettävien, tarkastuskohteen taloudellisen raportoinnin järjestelmiin sisällyttämättömien tietojen, kuten henkilötietojen tai ympäristötekijöiden, oikeellisuudesta. Tällaisten tietojen tarkastaminen voi vaatia tilintarkastajalta puuttuvaa erityistä asiantuntemusta ja niiden todentaminen tilintarkastuksessa vakiintuneesti käytetyillä

²³⁷ Blummé 2008a, s. 56.

²³⁸ HE 194/2006 vp., s. 38. Käsitteiden erottamisesta seuranneen epäselvyyden poistamiseksi – uuden tilintarkastuslain ollessa vielä valmistelussa – Valtion tilintarkastuslautakunta (VALA) antoi toimintakertomuksen asemaa tilintarkastuksen kohteena selventävän ohjeen vuonna 2006 (VALA 1/2006), jossa todetaan muun muassa, että tilintarkastajien on hyvän tilintarkastustavan mukaisesti edelleenkin tarkastettava tilinpäätöksen ohella myös toimintakertomus.

²³⁹ Arvopaperipörssin säännöt, kohta 3.1.2, s. 32.

²⁴⁰ Horsmanheimo ym. 2007, s. 81–82.

menetelmillä voi olla vaikeaa tai jopa mahdotonta. Käytännössä tämä merkitsee kasvavia kustannuksia, jos tilintarkastusta suunniteltaessa ja toteutettaessa tarkastustiimi tarvitsee avukseen ei-taloudellisten toimintakertomustietojen erityisasiantuntemusta²⁴¹. Vapaaehtoiset tiedot voitaisiinkin esittää esimerkiksi yhtiön vuosikertomuksessa tai erillisessä yhteiskuntavastuu-, henkilöstö- tai ympäristöraportissa, joka ei ole lakisääteisen tilintarkastuksen kohteena.²⁴²

AML 2:6.3 §:n mukaan liikkeeseenlaskijan on lisäksi esitettävä toimintakertomuksessa tai erillisessä kertomuksessa selvitys hallinto- ja ohjausjärjestelmästä. Selvitys hallinto- ja ohjausjärjestelmästä perustuu tilinpäätösdirektiiviin (46 a.1 artikla), joka implementoitiin Suomessa arvopaperimarkkinalakiin (392/2008). Selvitys oli jo aiemmin edellytetty annettavaksi Suomen listayhtiöiden hallinnointikoodin perusteella (suositus 54 ”Selvitys hallinto- ja ohjausjärjestelmästä”, Corporate Governance Statement), mutta hallinnointikoodi ei suosituksena täyttänyt direktiivin täytäntöönpanolle asetettuja edellytyksiä. Valtiovarainministeriön asetuksella arvopaperin liikkeeseenlaskijan säännöllisestä tiedonantovelvollisuudesta (SäännA 153/2007) on annettu tarkemmat säännökset arvopaperin liikkeeseenlaskijan hallinto- ja ohjausjärjestelmästä esitettävästä selvityksestä ja sen julkistamisesta (AML 2:10 e.1 §). Käytännössä asetuksen ja hallinnointikoodin selvitykselle asettamat edellytykset ovat identtiset.

Tilintarkastajan on tarkastettava, että selvitys hallinto- ja ohjausjärjestelmästä on annettu. Jos selvitys on annettu toimintakertomuksesta erillisenä kertomuksena, tilintarkastajien tulee lausua asiasta silloin kun erillisen kertomuksen ja tilinpäätöksen kuvaukset liikkeeseenlaskijan taloudelliseen raportointiprosessiin liittyvien sisäisen valvonnan ja riskienhallinnan järjestelmien pääpiirteistä tiedot eivät ole yhdenmukaisia (SäännA 5 a.5 §). Tilintarkastusta silmällä pitäen on näin ollen huomioarvoista, esitetäänkö selvitys hallinto- ja ohjausjärjestelmästä toimintakertomuksessa vai erillisenä kertomuksena, joka julkistetaan yhdessä toimintakertomuksen kanssa. Mikäli selvitys esitetään osana toimintakertomusta, tulee se kokonaisuudessaan lakisääteisen tilintarkastuksen kohteeksi, jolloin tilintarkastaja esittää arvionsa TTL 15.2 §:n 1 kohdan mukaisesti sen sisällöllisestä oikeellisuudesta. Mikäli selvitys puolestaan esitetään toimintakertomuksesta erillisenä kertomuksena, riittää, että tilintarkastaja arvioi selvityksessä esitettyjen tietojen ristiriidattomuuden tilinpäätöksessä esitettyjen tietojen kanssa.

Esittämällä selvitys hallinto- ja ohjausjärjestelmästä erillisenä kertomuksena voidaan korostaa osakkeenomistajille ja muille sijoittajille annettavaa informaatiota. Erillisestä kertomuksesta tarvittavat tiedot myös löytyvät vaivatta. Jos selvitys annetaan erillisenä kertomuksena, siinä ja toimintakertomuksessa on oltava viittaus toisiinsa.²⁴³

4.3.4 Hallinto

Tilintarkastuksen kohteena Suomessa on myös tarkastuskohteen *hallinto*. Nykyisen tilintarkastuslain esitöissä ei ole nimenomaisesti käsitelty hallinnon tarkastuksen tavoitteita tai sisältöä, josta on pääteltävissä, ettei vakiintunutta käytäntöä hallinnon tarkastamisesta

²⁴¹ Ks. ISA 620 ”Tilintarkastajan käyttämän erityisasiantuntijan tekemän työn hyödyntäminen”.

²⁴² Horsmanheimo ym. 2007, s. 82. Tarkemmin lakisääteisestä ja vapaaehtoisesta yhteiskuntavastuuraportoinnista ks. luku 5.3. Ks. myös ISA 720 ”Tilintarkastajan velvollisuudet tilintarkastetun tilinpäätöksen sisältävissä asiakirjoissa olevan muun informaation suhteen”. Yksityiskohtaisemmin tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen tarkastamisesta käytännössä ks. esimerkiksi Riistama 1999, s. 151–245.

²⁴³ Suomen listayhtiöiden hallinnointikoodi 2010, suositus 54, selitysosa. Sanamuodosta on tulkittavissa, että hallinnointikoodissa suositellaan ”corporate governance statement” annettavaksi toimintakertomuksesta erillisenä kertomuksena.

ole haluttu muuttaa. ETTL:n esitöiden mukaan hallinnon tarkastuksessa on kyse tarkastuskohteen johdon toiminnan laillisuuden valvomisesta, eikä niinkään liiketaloudellisten näkökohtien selvittämistä.²⁴⁴ Hallinnon tarkastus on siis laillisuustarkastusta eikä tarkoituksenmukaisuustarkastusta. Laillisuus- ja tarkoituksenmukaisuusnäkökulmien erottamisella selvennetään tilintarkastajan roolia; on selvää, ettei tilintarkastaja voi puuttua yrityksen liiketoimintaa koskeviin ratkaisuihin, kuten esimerkiksi investointipäätöksentekoon. Yritysjohdolle toimii yleisen huolellisuus- ja lojaliteettivelvollisuuden alaisena, joka osakeyhtiöiden osalta perustuu nimenomaiseen osakeyhtiölain säännökseen (OYL 1:8), ja tilintarkastajan tehtävänä on valvoa, että johdolle täyttyä velvollisuutensa. Mikäli tilintarkastaja kokee tehtäväänsä kokonaisharkinnan perusteella puuttua yksittäistapauksellisesti johdon toimienpiteeseen, hänen on kyettävä perustelevaan puuttumisensa laillisuusnäkökulmasta käsin.²⁴⁵

Hallinnon tarkastuksen sisältöä ei täsmällisesti ole määritelty lain tasolla, mutta sen perusta voidaan kuvata tilintarkastuskertomuksen sisällön perusteella. Tarkastuksen osa-alueita ovat ensinnäkin tarkastuskohdetta koskevan lainsäädännön noudattamisen tarkastus sekä yhtiöjärjestyksen, yhtiösopimuksen tai sääntöjen noudattamisen tarkastus. Toisaalta tarkastuksen tarkoituksena on tuottaa evidenssiä sen arvioimiseksi, onko tarkastuskohteen johdosta syyllistynyt tekoon tai laiminlyöntiin, josta saattaa seurata vastuuvolliselle vahingonkorvausvelvollisuus tarkastuskohdetta kohtaan. Käytännössä tarkastus suoritetaan muun muassa seuraamalla ja vertaamalla toimielinten päätöksentekoa yrityksen toimintaan. Tilintarkastajan on tarkastettava hallintoa siinä laajuudessa ja sellaisten seikkojen osalta, että hänen on mahdollista arvioida, onko tilintarkastuskertomuksessa tarpeen antaa hallintoa koskeva huomautus.²⁴⁶

TTL 15.4 §:n mukaan *tilintarkastajan on huomautettava tilintarkastuskertomuksessa, jos tarkastuskohteen yhtiömies, hallituksen, hallituneuvoston tai vastaavan toimielimen jäsen, puheenjohtaja tai varapuheenjohtaja taikka toimitusjohtaja tai muu vastuuvollinen on syyllistynyt tekoon tai laiminlyöntiin, josta saattaa seurata vahingonkorvausvelvollisuus tarkastuskohdetta kohtaan*. Samoin tilintarkastuskertomuksessa on huomautettava, mikäli edellä mainittu henkilö on *rikkonut yhteisöä tai säätiötä koskevaa lakia taikka yhteisön tai säätiön yhtiöjärjystä, yhtiösopimusta tai sääntöjä*. Tilintarkastajan tilintarkastuskertomuksessa tekemän huomautuksen merkityksen arviointi jää yhtiökokoukselle tai muulle vastaavalle toimielimelle, jolle tilintarkastuskertomus osoitetaan.²⁴⁷ Suomalaisessa osakeyhtiössä tilintarkastuskertomus osoitetaan käytännössä osakkeenomistajille, koska varsinaisessa yhtiökokouksessa on OYL 5:4.2:n 1 kohdan mukaan aina päätettävä tilinpäätöksen vahvistamisesta, mikä emoyhtiön osalta koskee myös konsernitilinpäätöksen vahvistamista.

Osakeyhtiöiden osalta tilintarkastajan tulee tilintarkastuskertomukseen tehtävän huomautuksen nojalla siis arvioida sekä yleisten säännösten että erityisten säännösten noudattamista. Tällöin tarkastelun kohteeksi tulevat ainakin johdon yleinen huolellisuusvel-

²⁴⁴ HE 295/1993 vp., s. 34.

²⁴⁵ Horsmanheimo ym. 2007, s. 83–84. Vrt. Toiviainen 1997, s. 313–314, missä erityisesti korostetaan tarkoituksenmukaisuusharkinnan merkitystä tilintarkastuksessa.

²⁴⁶ Horsmanheimo ym. 2007, s. 84–85. Suomalaisien yritysten hallinnon tarkastusta koskeva tilintarkastusohjeistus määriteltiin aiemmin KHT-yhdistyksen toimesta tilintarkastussuosituksen 260 b-osassa. Vastaavaa ohjeistusta ei sisälly uudistettuun ja uudelleen muotoiltuun tilintarkastusstandardiin 260 ”Kommunikointi hallintoelinten kanssa”, jota sovelletaan tilintarkastuksiin, jotka kohdistuvat 15.12.2009 tai sen jälkeen alkavilta tilikausilta laadittaviin tilinpäätöksiin. KHT-yhdistys on kuitenkin parhaillaan laatimassa uutta ohjeistusta hallinnon tarkastamisesta (KHT-yhdistys 2010b, s. IX, av. 3).

²⁴⁷ HE 194/2006 vp., s. 39. Yksityiskohtaisemmin hallinnon tarkastamisesta käytännössä ks. esimerkiksi Aho – Vänskä 1996, s. 70–79; Riistama 1999, s. 246–265.

vollisuus (OYL 1:8), osakeyhtiöoikeudellinen vahingonkorvausvelvollisuus (OYL 22:1–3) ja osakeyhtiölain sekä yhtiöjärjestyksen noudattaminen. Lisäksi tilintarkastajan tulee TTL:n esitöiden mukaan valvoa ainakin kirjanpito- ja arvopaperimarkkinalainsäädännön, vero-säännösten ja rikoslain kavallusta koskevien säännösten noudattamista.²⁴⁸ Tyhjentävää lueteloa niistä säännöksistä, joita tilintarkastajan tulisi valvoa, ei voida laatia. Valvottavat säännökset ovat osin toimialakohtaisia, ja asia on ratkaistava tapauskohtaisesti. Lisäksi tilintarkastuksen suorittamiseen liittyvästä yleisestä olennaisuusperiaatteesta seuraa, ettei vähäisestä säännöksen rikkomisesta, kuten myöhemmin oikaistusta rekisteri-ilmoituksen laiminlyömisestä, aiheutuisi ilmoitusvelvollisuutta.²⁴⁹ Esimerkkinä tilanteesta, jossa tilintarkastajan on huomautus tehtävä, voidaan mainita sellainen esitys voitonjaosta tai tuloksen käsittelystä, joka olisi asianomaisen yhteisölain, yhtiöjärjestyksen, yhtiösopimuksen tai sääntöjen vastainen.²⁵⁰ Mikäli huomautusta ei tilintarkastuskertomukseen ole tehty, tilintarkastaja pitää esitystä laillisenä.

Tilintarkastaja voi esittää hallitukselle, hallintoneuvostolle, toimitusjohtajalle tai muulle vastuuvolliselle huomautuksia seikoista, joita ei esitetä tilintarkastuskertomuksessa. Tällaiset seikat merkitään tilintarkastuspöytäkirjaan. Pöytäkirja on annettava toimielimelle, jonka tehtävänä on huolehtia yhteisön tai säätiön hallinnosta ja toiminnan asianmukaisesta järjestämisestä. Tämän on käsiteltävä pöytäkirja viipymättä ja säilytettävä se luotettavalla tavalla (TTL 16 §).²⁵¹

Hallinnon tarkastaminen tulee käytännössä hieman laajemmin tilintarkastuksen kohteeksi, jos edellä käsitelty selvitys hallinto- ja ohjausjärjestelmästä esitetään osana toimintakertomusta. Tällöin tilintarkastajan tulee tarpeellisessa määrin varmistua selvityksen sisällöllisestä oikeellisuudesta voidakseen lausua siitä. Tilintarkastajan tulee kaikissa tapauksissa kuitenkin varmistua siitä, että selvitys on annettu ja siitä, että se on yhdenmukainen tilinpäätöksen kanssa (AML 2:6.4 §). Arvioidessaan huomauttamiseen liittyvän olennaisuuskynnyksen ylittymistä tilintarkastajan tulee harkita, onko tiedolla mahdollisesti merkitystä osakkeenomistajien tai muiden sidosryhmien päätöksenteon kannalta, ja voiko tieto vaikuttaa näiden arvioon tilinpäätöksen antaman kuvan oikeellisuudesta ja riittävydestä.²⁵²

4.4 Hyvä tilintarkastustapa

Tilintarkastuslain 4 luvussa, joka sisältää tilintarkastajaa koskevat muut säännökset, säädetään hyvän tilintarkastustavan velvoittavuudesta. TTL 22.1 §:n mukaan *tilintarkastajan on noudatettava hyvää tilintarkastustapaa tilintarkastuslaissa tarkoitettuja tehtäviä suorittaessaan*. Säännös on luonteeltaan yleissäännös; hyvä tilintarkastustapa on keskeinen tilintarkastajan toimintaa ohjaava normisto. Hyvä tilintarkastustapa koskee kaikkia lain soveltamisalaan kuuluvia tilintarkastajan tehtäviä, lakisäätteistä tilintarkastusta sekä tilintarkastajan

²⁴⁸ HE 194/2006 vp., s. 40. Vrt. Horsmanheimo ym., jotka katsovat, ettei rikoslain kavallusta koskevien sääntöjen noudattamisen valvonta kuulu nimenomaisesti hallinnon tarkastuksen kohteeksi Muiden lakien ja määräysten noudattamisen valvonta kuin tarkastuskohdetta välittömästi koskevan lain tai sen yhtiöjärjestyksen, yhtiösopimuksen tai sääntöjen on välillistä (Horsmanheimo ym. 2007, s. 109–110). Ks. myös Aho – Vänskä 1996, s. 79.

²⁴⁹ HE 194/2006 vp., s. 40. Ks. myös HE 295/1993 vp., s. 34.

²⁵⁰ HE 194/2006 vp., s. 38.

²⁵¹ Tarkemmin tilintarkastuspöytäkirjasta ks. Horsmanheimo ym. 2007, s. 114–117; KHT-yhdistys 2010a, s. 161–165.

²⁵² Tarkemmin olennaisuuden suhteesta tilintarkastusriskiin ks. kappale 4.5.3 sekä ISA 320 ”Olennaisuus tilintarkastusta suunniteltaessa ja suoritettaessa”.

muuta tehtäviä. Milloin on kyse TTL 1.1 §:n 1 kohdassa tarkoitetuista tehtävistä eli KPL 1:1 §:ssä tarkoitetun kirjanpitovelvollisen yhteisön tai säätiön tilintarkastuksesta, hyvä tilintarkastustapa edellyttää kansainvälisten tilintarkastusstandardien (TTL 13 §) noudattamista. Sinä aikana, kun kansainvälisiä tilintarkastusstandardeja ei vielä ole hyväksytty EU:ssa sovellettaviksi, tilintarkastusta koskevien standardien noudattamista arvioidaan osana hyvää tilintarkastustapaa TTL 22.1 §:n puitteissa²⁵³. Hyvän tilintarkastustavan sääntely on näin ikään kuin jaettu kahden pykälän kesken.²⁵⁴

Hyvä tapa on normi, joka muodostuu siten, että huolelliset ammattihenkilöt toimivat yleisesti tietyllä tavalla. Hyvän tilintarkastustavan voidaan katsoa sisältävän kaiken sen, mitä huolellinen tilintarkastaja tekee, ja miten hän sen tekee. Poikkeaminen huolellisten ammattihenkilöiden yleisesti noudattamasta menettelytavasta antaa aiheen epäillä menettelyn hyvän tavan vastaisuutta, joskin kaikki tapaukset on aina arvioitava yksilöllisesti.²⁵⁵ Vuoden 1994 tilintarkastuslain esitöissä todetaan, että hyvän tilintarkastustavan velvoittavuudella tarkoitetaan velvollisuutta toimia tarkastustehtävissä huolellisen ammattihenkilön yleisesti noudattaman tilintarkastuskäytännön mukaisesti. Tilintarkastajan tulee käyttää hyväkseen tilintarkastuksen suunnittelussa, toteutuksessa ja raportoinnissa menetelmiä, joita huolelliset ammattihenkilöt yleisesti käyttävät.²⁵⁶

Tärkein syy hyvän tilintarkastustavan korostamiseen on, että lainsäädännössä ei voida mennä yksityiskohtaiseen normitukseen jatkuvasti muuttuvassa toiminnossa, jossa ammattitaito kehittyy ammattikunnan keskuudessa. Kysymys on myös työnjaosta: lainsäätävä määrittelee tilintarkastuksen tavoitteen ja tilintarkastusammattilaiset itse kehittävät menetelmiä tavoitteen saavuttamiseksi. Hyvän tilintarkastustavan avulla tilintarkastuspalveluiden käyttäjät ja sivulliset voivat arvioida, mitä tilintarkastajan velvollisuuksiin kuuluu, ja onko tilintarkastaja toiminut käsillä olevassa tilanteessa asianmukaisesti.²⁵⁷

Hyvä tilintarkastustapa sisältää periaatteita, kuten objektiivisuus ja rehellisyys, sekä keinoja, kuten erilaisia työmenetelmiä ja soveltamiskäytäntöjä. Periaatteisiin viitataan ETTL:n esitöissä, joissa todetaan, että tilintarkastajan tulee toiminnassaan noudattaa sekä eettisesti että ammatillisesti hyväksyttäviä periaatteita. Hyvä tilintarkastustapa on hyvään asianajajatapaan ja hyvään kirjanpitotapaan rinnastettavaa tapaoikeutta.²⁵⁸ Vakiintuneesti on katsottu, että hyvän tilintarkastustavan keskeisiä lähteitä ovat: i) lait ja asetukset; ii) TILA:n ja VALA:n, tuomioistuinten ja viranomaisten päätökset ja kannanotot; iii) kansainväliset tilintarkastusstandardit; iv) alan ammattikirjallisuus; sekä v) havainnot siitä, miten huolelliset ammattihenkilöt toimivat.²⁵⁹

4.4.1 Suhde kansainvälisiin tilintarkastusstandardeihin

Kansainvälisesti hyvän tilintarkastustavan käsitteen ja sisällön määrittelevät ammatissa toimivat tilintarkastajat ja heidän ammatilliset yhteenliittymänsä. Tärkeänä lähteenä hyvälle tilintarkastustavalle toimiin IFAC:n hyväksymät ja julkaisemat kansainväliset tilintarkastusstandardit, muut standardit sekä ohjeet, joiden soveltamiseen IFAC:n jäsenenä sekä

²⁵³ HE 194/2006 vp., s. 6, 36–37.

²⁵⁴ Horsmanheimo ym. 2007, s. 138–139.

²⁵⁵ Aho – Vänskä 1996, s. 81.

²⁵⁶ HE 295/1993 vp., s. 29.

²⁵⁷ Horsmanheimo ym. 2007, s. 141.

²⁵⁸ HE 295/1993 vp., s. 30.

²⁵⁹ Horsmanheimo ym. 2007, s. 142.

KHT- että HTM-yhdistys ovat Suomessa sitoutuneet.²⁶⁰ ISA-standardien ohella IFAC:n standardit ja ohjeet kattavat paljon muutakin kuin menneitä kausia koskevan taloudellisen informaation käsittelyä. IAASB-komitean antamat standardit voidaan yleisellä tasolla jaotella kahteen luokkaan: varmennustoimeksiantoja koskeviin standardeihin ja liitännäispalveluja koskeviin standardeihin. Yhteisnimellä standardien muodostamaa kokonaisuutta kutsutaan IAASB:n toimeksiantostandardeiksi. TTL 22.1 §:n tulkinnan ja soveltamisen näkökulmasta toimeksiantostandardit muodostavat keskeisen lähteen hyvän tilintarkastustavan sisällön selvittämisessä.²⁶¹

Hyvä tilintarkastustapa siis edellyttää, että tilintarkastaja noudattaa ISA-standardeja. Lähtökohtana ISA-standardien systematiikassa on, että noudattaessaan ISA-standardeja tilintarkastajan tulee noudattaa kaikkia kyseisen tilintarkastuksen kannalta relevantteja standardeja.²⁶² Poikkeuksellisissa olosuhteissa tilintarkastaja voi poiketa jonkin ISA-standardin jostakin relevantista vaatimuksesta. Tällaisissa olosuhteissa tilintarkastajan tulee suorittaa vaihtoehtoisia tilintarkastustoimenpiteitä kyseisen vaatimuksen mukaisen tavoitteen saavuttamiseksi. Relevantista vaatimuksesta poikkeamisen odotetaan olevan tilintarkastajalle tarpeellista vain silloin, kun edellytetään tietyn toimenpiteen suorittamista ja tämä toimenpide ei kyseisen tilintarkastuksen erityisissä olosuhteissa olisi tehokas vaatimuksen mukaisen tavoitteen saavuttamiseksi.²⁶³

4.4.2 Suhde ammattieettisiin periaatteisiin

Hyvän tilintarkastustavan lisäksi tilintarkastajan on suoritettava tilintarkastuslaissa tarkoitetut tehtävät ammattitaitoisesti, rehellisesti, objektiivisesti ja huolellisesti yleinen etu huomioon ottaen (TTL 20 §). Kuten hyvää tilintarkastustapaa koskeva TTL 22.1 §, säännös koskee koko tilintarkastuslain soveltamisalaa. Säännös perustuu tilintarkastusdirektiivin 21.1 artiklaan, jonka mukaan jäsenvaltioiden on varmistettava, että kaikkiin lakisääteisiin tilintarkastajiin ja tilintarkastusyhteisöihin sovelletaan ammattietiikkaa koskevia periaatteita, joita ovat ainakin yleisen edun mukainen tehtävä, rehellisyys, objektiivisuus sekä ammatillinen pätevyys ja huolellisuus. Yleisen edun huomioon ottaminen on kirjattu osaksi tilintarkastajan ammattieettisiä periaatteita, sillä tilintarkastajan rooli on laajentunut kattamaan omistajien intressien turvaamisesta myös yhteiskunnallisten näkökohtien huomioimiseen. Ammattieettisten periaatteiden tarkempi sisältö määrittyy oikeuskäytännön, valvontaelinten kannanottojen, huolellisten ammattihenkilöiden yleisesti noudattaman käytännön, komission komitologiamenettelyn mukaisesti antamien täytäntöönpanotoimenpiteiden sekä IFAC:n eettisten ohjeiden perusteella.²⁶⁴

²⁶⁰ KHT-yhdistys 2010b, s. IX.

²⁶¹ Horsmanheimo ym. 2007, s. 93. Tarkemmin IFAC:n antamien standardien ja ohjeiden rakenteesta ks. esimerkiksi Horsmanheimo ym. 2007, s. 143–146; Blummé 2008a, s. 67–71.

²⁶² ISA 200.18: Standardi on relevantti silloin, kun se on voimassa ja siinä tarkoitetut olosuhteet vallitsevat. Tilintarkastaja ei saa tilintarkastuskertomuksessa todeta noudattaneensa ISA-standardeja, ellei hän ole noudattanut kaikkien kyseisen tilintarkastuksen kannalta relevanttien standardien vaatimuksia asianmukaisella tavalla (ISA 200.20).

²⁶³ ISA 200.23. Ks. myös Mähönen 2011, s. 46. Niin Suomessa kuin unionitasolla on käyty keskustelua ISA-standardien joustavuudesta ja soveltuvuudesta erityisesti pk-sektorin tilintarkastuksiin. Yleinen mielipide vaikuttaisi olevan, että yritysten koko ja ominaisuudet on mahdollista huomioida standardeja sovellettaessa ammatillisen harkinnan puitteissa. Ks. tähän liittyen IFAC:n ”Small and Medium Practices” -komitean loka-kuussa 2010 julkaisema opas ”Guide to Using International Standards on Auditing in the Audits of Small- and Medium-Sized Entities” [saatavilla: <http://press.ifac.org/news/2010/10/ifac-smp-committee-releases-updated-isa-guide>] sekä vihreän kirjan avaukset KOM(2010) 561 lopullinen, s. 20.

²⁶⁴ HE 194/2006 vp., s. 41.

Se, että tilintarkastuslaissa on omat säännöksensä koskien tilintarkastajan ammattieettisiä periaatteita ja hyvää tilintarkastustapaa, ei tarkoita, että hyvä tilintarkastustapa ja hyvä tilintarkastajatapa olisi erotettu toisistaan lain näkökulmasta. On edelleen perusteltua tulkita ETTL:n esitöiden mukaisesti (HE 295/1993 vp, s. 29–30) hyvän tilintarkastustavan sisältävän hyvän tilintarkastajatavan. Osa hyvän tilintarkastajatavan sisällöstä on erikseen otettu tilintarkastuslakiin tilintarkastusdirektiivin perusteella.²⁶⁵ Tilintarkastuslain mukaan voidaan edelleen myös katsoa, että esimerkiksi tilintarkastajaan kohdistuva riippumattomuusvaatimus (TTL 24 §) on olennainen osa TTL 22.1 §:ssä tarkoitettua hyvän tilintarkastustavan sisältöä, sillä huolellinen ja ammattitaitoinen henkilö on toiminnassaan riippumaton.²⁶⁶

4.4.3 Suhde hyvään kirjanpitotapaan

Hyvän tilintarkastustavan taustalla on nähtävissä hyvän kirjanpitotavan merkitys. KPL 1:3 §:n mukaan kirjanpitovelvollisen on noudatettava hyvää kirjanpitotapaa. Hyvää kirjanpitotapaa tulee noudattaa sekä juoksevassa kirjanpidossa että tilinpäätöksessä. Vaatimus on osittain päällekkäinen lain 3 luvussa säädettyjen oikeaa ja riittävää kuvaa (KPL 3:2 §) sekä tilinpäätösperiaatteiden noudattamista (KPL 3:3 §) koskevien vaatimusten kanssa; tilanne, jossa kirjanpitovelvollinen antaisi vääriä ja riittämättömiä tilinpäätöstietoja, mutta silti noudattaisi hyvää kirjanpitotapaa ja tilinpäätösperiaatteita, olisi ristiriitainen.²⁶⁷

Hyvään kirjanpitotapaan sisältyviä vakiintuneita yleisiä kirjanpitoperiaatteita on hahmoteltu kirjanpitolain uudistamistyöryhmä 1995:n raportissa. Näistä periaatteista voidaan erityisesti tilintarkastuksen tavoitteen näkökulmasta nostaa esille: i) *merkityksellisyys*: informaation tulee olla sisällöltään ja esittämistavaltaan sellaista, että sen käyttäjä voi informaation perusteella arvioida toteutunutta kehitystä sekä pyrkiä ennakoimaan tulevaa; ja ii) *todennettavuus*: riippumattoman ammattihenkilön on voitava tarvittaessa varmistaa informaation luotettavuus ja täsmällisyys.²⁶⁸

Hyvä kirjanpitotapa saa sisältönsä ensisijaisesti kirjanpitoa koskevasta lainsäädännöstä. Hyvää kirjanpitoa ohjaa lisäksi vakiintunut kirjanpitokäytäntö sekä kirjanpitoa koskevat teoriat. Keskeinen asema hyvän kirjanpitotavan käytännön ohjaamisessa on kirjanpitolautakunnalla, sen antamalla yleisohjeilla, lausunnoilla ja muilla kannanotoilla. Kirjanpitolautakunnalle on annettu nimenomainen valtuutus kirjanpitolain soveltamisen ohjaamiseen (KPL 8:2.1 §); kirjanpitolautakunnalla on velvollisuus arvioida ja ohjata hyvän kirjanpitotavan sisältöä ja kehittymistä käytännössä. Hyvän kirjanpitotavan lähteenä voidaan pitää myös kansainvälistä IAS/IFRS-käytäntöä erityisesti silloin, kun kirjanpitolaista tai tilinpäätösdirektiiveistä ei saada johtoa käsillä olevan tilinpäätösongelman ratkaisuun.²⁶⁹ Hyvän kirjanpitotavan sisältöä pohdittaessa tulee korostuneesti huomioida tilinpäätöksen hyväksikäyttäjien informaatiotarpeet.

Usein esitetty käsitys hyvän kirjanpitotavan sekä oikeiden ja riittävien tietojen suhteesta on, että oikeat ja riittävät tiedot edustavat tavoitetilaa, johon päästään noudattamalla hyvää kirjanpitotapaa. Koska tilinpäätös johdetaan kirjanpidosta, on tilinpäätöksen oikeiden ja riittävien tietojen edellytyksenä siten se, että kirjanpito hoidetaan ja tilinpäätös laaditaan hyvän

²⁶⁵ Horsmanheimo ym. 2007, s. 140–141.

²⁶⁶ HE 295/1993 vp., s. 37.

²⁶⁷ Leppiniemi 2006, s. 26.

²⁶⁸ Tarkemmin hyvän kirjanpitotavan lähteistä ks. KTM 8:1996, s. 36–37.

²⁶⁹ Leppiniemi 2006, s. 27–28.

kirjanpitotavan mukaisesti.²⁷⁰ Vastaavasti hyvän tilintarkastustavan mukaisesti suoritettu tilintarkastus ja sen perusteella tilintarkastuskertomuksessa annettava lausunto tilinpäätöksessä ja toimintakertomuksessa esitetyistä oikeista ja riittävästä tiedoista edellyttää tuekseen hyvän kirjanpitotavan noudattamista tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen laadinnassa.

4.5 Arviointia – oikea ja riittävä kuva

4.5.1 Käsitteen tausta ja ulottuvuus

Kirjanpitolain säännös oikeista ja riittävästä tiedoista (KPL 3:2.1 §) pohjautuu Euroopan yhteisöjen tilinpäätösdirektiivin 2.3 artiklaan, jossa esitetään vaatimus ”true and fair view” -periaatteen toteuttamisesta: ”*Tilinpäätöksen on annettava oikea ja riittävä kuva yhtiön varoista ja vastuista, rahoitusasemasta sekä tuloksesta.*” Vastaava vaatimus sisältyy konsernitilinpäätösdirektiivin 16.3 artiklaan.

Suomen kirjanpitolakiin oikeiden ja riittävien tietojen vaatimus tuli vuoden 1993 kirjanpitolain muutoksen (1572/1992) yhteydessä. Ennen kyseistä uudistusta oikeita ja riittäviä tietoja vastaava käsite ”oikea ja riittävä kuva” oli KPL 38.2 §:n rangaistussäännöksessä.²⁷¹ Vuoden 1997 kirjanpitolain muutoksen (1336/1997) yhteydessä oikeita ja riittäviä tietoja koskevaan säädökseen lisättiin sulkuihin sanat ”oikea ja riittävä kuva”. Lisäys oli lakitekninen eikä kirjanpitolain aineellista sisältöä tarkoitettu tältä osin muutettavaksi.²⁷² Käsite oikeat ja riittävät tiedot sisällytettiin myös vuoden 1994 tilintarkastuslain 19 §:ään, jonka perusteella tilintarkastajan tuli lausua siitä, antaako tilinpäätös kirjanpitolaissa tarkoitettulla tavalla oikeat ja riittävät tiedot yhteisön tai säätiön tilikauden tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Nykyisin tilintarkastuskertomusta ja siinä annettavia lausuntoja koskee TTL 15 §.

Siitä huolimatta, että oikean ja riittävän kuvan käsite on melko vanha ja sillä on olennainen asema tilinpäätöskäytännössä ja lainsäädännössä, käsitteellä ei vaikuttaisi olevan yksiselitteistä, virallista määritelmää. Pääasiallinen syy siihen, ettei käsitettä ole täsmällisesti määriteltä, joskin sen sisällöstä on käyty Suomessa vilkasta keskustelua erityisesti 1990-luvulla sen tullessa kirjanpitolakiin, lienee siinä, että kyseessä on määrittelyn osalta ainakin osittain filosofinen kysymys siitä, mikä on yleisesti hyväksytyyn hyvän tavan mukaista.²⁷³ Suomen kirjanpitolaki on puitelaki, jonka avulla on joustavasti mahdollista kehittää vallitsevaa kirjanpitokäytäntöä. Hyvän kirjanpitotavan kehittämisen avulla kyetään tarvittaessa ohjaamaan oikean ja riittävän kuvan käsitteen sisältöä.

Koska yrityksen tulosta ja tilaa koskeva raportointi on dynaamisen luonteensa johdosta sellaista, että sitä on käytännössä mahdotonta säädellä kaiken kattavasti, voidaan oikean ja riittävän kuvan kaltaista käsitettä pitää loogisena ja perusteltuna periaatetasoisena säännöksenä tilinpäätösinformaation sääntelyssä. Periaatteen käyttö tuo joustavuutta, minkä voidaan nähdä parantavan lain kattavuutta muuttuvissa oloissa. Oikean ja riittävän kuvan vaatimus toimii ikään kuin varauksena, jolla puolustetaan säännösten alkuperäistä tarkoitusta ennalta arvaamattomissa tilanteissa. ”True and fair” -ajattelun kritisoijat ovat kuitenkin pitäneet juuri joustavuutta ajattelumallin heikkoutena: se mahdollistaa sääntöjen liiallisen

²⁷⁰ Leppiniemi 1998, s. 47.

²⁷¹ Ks. rikoslain (39/1889) 30:9 § (61/2003) sekä 30:10 § (61/2003).

²⁷² HE 173/1997 vp., s. 15.

²⁷³ Helenius 1993, s. 392.

tulkinnanvaraisuuden.²⁷⁴ Toisistaan eroavat tulkinnat oikean ja riittävän kuvan suhteen voivat kuitenkin olla tarpeellisia sovitettaessa kansainvälisiä sääntöjä kansalliseen kirjanpito- ja tilinpäätöskulttuuriin. Lisäksi käsitteen sitominen tiettyyn tilinpäätösnormistoon, kuten IFRS:ään, muodostaa rajoja tulkintamahdollisuuksille ja vähentää mahdollisuuksia käsitteen opportunistiseen käyttöön.²⁷⁵

Termien tiedot ja kuva ero voidaan nähdä siten, että tiedot ovat informaatiota, jonka kirjanpitovelvollinen antaa itse, ja kuva on käsitys tilinpäätösinformaatiosta, joka tilinpäätöksen käyttäjälle syntyy informaation perusteella. Tästä näkökulmasta oikean ja riittävän kuvan säänteleminen ja tarkastaminen on ilman tarkennuksia vaikeampaa kuin oikeiden ja riittävien tietojen sääntely ja tarkastaminen; kysymys on siitä, edellytetäänkö tilinpäätöksen lukijalta tilinpäätöksen ja talousasioiden tuntemusta vai ei.²⁷⁶

Tilinpäätösinformaatiota ymmärtääkseen lukijalla pitäisi olla ainakin jonkin verran tietoja tilinpäätöksen pelisäännöistä sekä useimmissa tapauksissa lisäksi tuntemusta tarkasteltavan yrityksen toimintastrategiasta ja rakenteesta. Oikean ja riittävän kuvan käsitteen tarkempi määrittely edellyttäisikin samalla tarkempaa määrittelyä myös lukijan tietotasosta.²⁷⁷ Ongelman aiheuttaa juuri se, että kysymys on suhteellisesta käsitteestä. Oikea ja riittävä kuva tarkoittaa yhden sidosryhmän mielestä mahdollisesti laajempaa tiedonantovelvollisuutta kuin toinen sidosryhmä edellyttäisi. Oikea ja riittävä kuva -periaatteena ilmaisee ensisijaisesti tilinpäätöksen tavoitetta. Sekä oikeellisuutta että riittävyttä arvioitaessa tilinpäätösinformaatio on suhteutettava sille asetettuihin tavoitteisiin, kohderyhmään ja tarkasteltavan yrityksen toimintaan ja rakenteeseen. Tarkastelun on lisäksi oltava kokonaisvaltaista. On myös huomioitava, että oikean ja riittävän kuvan käsite on dynaaminen; sen sisältö muuttuu osatekijöiden muuttuessa ja tiedon lisääntyessä. Noudattamalla lainsäädäntöä, alemmanasteisia säännöksiä, kirjanpidon yleisiä periaatteita sekä tilinpäätösperiaatteita tilannekohtaisesti tarkoituksenmukaisella tavalla varmistetaan, että tilinpäätös antaa oikean ja riittävän kuvan.²⁷⁸

Keskustelua on herättänyt myös oikea ja riittävä kuva -periaatteen asema suhteessa muuhun lainsäädäntöön. Riittääkö se, että yhtiö laatii voimassa olevien säännösten mukaisen tilinpäätöksen, vaikka se ei kaikilta osin anna oikeaa ja riittävää kuvaa yhtiön taloudellisesta asemasta ja tuloksesta? Niin sanotun ”true and fair view override” -periaatteen mukaan sinänsä laillisista, mutta harhaanjohtavista laskentakäytännöistä, on poikettava oikeiden ja

²⁷⁴ Helenius 1993, s. 391. Kriitikistä ”true and fair” -ajattelua kohtaan Suomessa ks. esimerkiksi Riistama 1996, s. 14–19. Vrt. Ekholm – Troberg 1995, jotka tulkitsevat preskriptiivisen kirjanpitokulttuurin murroksen kohti periaatepohjaista, standardoitua tilinpäätösraportointia pikemminkin tarpeelliseksi muutokseksi.

²⁷⁵ Evans 2003, s. 321–322.

²⁷⁶ Leppiniemi 1998, s. 39. Ks. IASB Framework, kohta 25 (Understandability): *“An essential quality of the information provided in financial statements is that it is readily understandable by users. For this purpose, users are assumed to have a reasonable knowledge of business and economic activities and accounting and a willingness to study the information with reasonable diligence.”* Vrt. ISA 320.4.

²⁷⁷ Leppiniemi 1998, s. 39–40.

²⁷⁸ KTM 8:1996, s. 246. Helenius tulkitsee ”true and fair” -käsitteen sisällön tilinpäätöksen laatijan asenteelliseksi pyrkimykseksi ja valmiudeksi antaa merkityksellistä tietoa yrityksestä (Helenius 1993, s. 391–392).

riittävien tietojen antamiseksi.²⁷⁹ Oikeat ja riittävät tiedot -periaatteella on näin ensisijainen asema suhteessa muihin säännöksiin tilinpäätöstä laadittaessa.²⁸⁰

EU:n piirissä on otettu kanta, jonka mukaan prioriteettiasema on kuitenkin vain rajoitetusti mahdollinen. Euroopan komission mukaan poikkeaminen on yhteisömaissa varsin harvinaista, sillä sen saama julkisuus sekä poikkeamisen edellytykseksi asetetut liitetietovaatimukset tulevat pitämään poikkeamiset varsin vähäisinä.²⁸¹ Van Hulle on todennut, että poiketa voidaan vain tietyistä säännöistä erityistapauksissa, sillä normaalisti tilinpäätösdirektiivin noudattaminen johtaa oikean ja riittävän kuvan antamiseen. Jäsenvaltioiden tulee itse määritellä ne erityistapaukset, joiden yhteydessä poikkeaminen on mahdollista. Lisäksi poikkeamista voidaan soveltaa vain tiettyyn, yksittäiseen yhtiöön, eikä yleisesti kaikkiin yhtiöihin, tiettyyn yhtiöryhmään tai yleisiin olosuhteisiin.²⁸² Suomessa KPL:n mukainen kauppa- ja teollisuusministeriön ”lupa” poikkeamiselle korostaa override-periaatteen korkeaa soveltamiskynnystä. Tulee muistaa, että tilinpäätös on riippuvainen laatijansa ratkaisusta, ja että tilinpäätöksen oikeellisuus tai virheellisyys oikean ja riittävän kuvan kannalta on suhteellinen kysymys.

4.5.2 Kansainväliset tilinpäätösstandardit ja oikea kuva

Kansainvälinen tilinpäätösstandardi²⁸³ IAS 1 ”Tilinpäätöksen esittäminen” määrittää perusteet yleiseen käyttöön tarkoitetun tilinpäätöksen esittämiseksi.²⁸⁴ Sillä varmistetaan tilinpäätöksen vertailukelpoisuus sekä asetetaan yleisiä vaatimuksia tilinpäätöksen esittämisestä, annetaan sen rakennetta koskevia ohjeita ja asetetaan tilinpäätöksen sisältöä koskevat vähimmäisvaatimukset (IAS 1.1). Yhteisön on sovellettava IAS 1 -standardia yleiseen käyttöön tarkoitetun, IFRS-standardien mukaisen tilinpäätöksen laatimiseen ja esittämiseen (IAS 1.2).

IAS 1 -standardissa (IAS 1.15) määritetään tilinpäätöksen tarkoitukseksi ”true and fair view” -käsitettä läheisesti vastaava *oikean kuvan* antaminen (fair presentation) yhteisön taloudellisesta asemasta, taloudellisesta tuloksesta ja rahavirroista. Oikean kuvan antaminen edellyttää, että liiketoimien, muiden tapahtumien ja olosuhteiden vaikutukset esitetään todenmukaisesti sekä yleisissä perusteissa²⁸⁵ annettujen varojen, velkojen, tuottojen ja kulu-

²⁷⁹ KPL 3:2.2 §:n mukaan kauppa- ja teollisuusministeriön asetuksella voidaan säätää siitä, milloin ja miten saadaan poiketa tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen laatimista koskevista säännöksistä oikean ja riittävän kuvan antamiseksi. Ks. myös tilinpäätösdirektiivin 2.5 artikla, josta kyseinen KPL:n säädös on johdettu, vastaava konsernitilinpäätösdirektiivin 16.5 artikla sekä IAS 1.19 -standardi.

²⁸⁰ Määttä 2000, s. 25; Ekholm – Troberg 1995, s. 345. Kriitikoista ks. Riistama 1996, s. 16–18.

²⁸¹ Suomessa on omaksuttu vastaava rajoitettu näkökanta ”true and fair view override” -periaatteen soveltamiseen (Ekholm – Troberg 1995, s. 344).

²⁸² Hulle 1997, s. 713–714. Ks. myös KTM 8:1996, s. 246.

²⁸³ Tarkemmin kansainvälisen tilinpäätösstandardiston perusteista ks. esimerkiksi Mähönen 2009, s. 77–89.

²⁸⁴ *Yleiseen käyttöön tarkoitettu tilinpäätös* on tilinpäätös, joka on tarkoitettu täyttämään sellaisten käyttäjien tarpeet, jotka eivät voi vaatia yhteisöä laatimaan heidän erityisiä informaatiotarpeitaan varten räätälöityjä raportteja (IAS 1.7).

²⁸⁵ *Yleisillä perusteilla* tarkoitetaan tässä kansainvälisten tilinpäätösstandardien taustalla olevaa viitekehystä, IASB (International Accounting Standards Board) Frameworkia (Framework for the Preparation and Presentation of Financial Statements). Viitekehys ei ole itsenäinen standardi, vaan toimii apuna tulkittaessa tilinpäätösstandardeja ja tilanteita, joita yksittäiset standardit eivät välittömästi sääntelevä. IASB:n ja FASB:n (Financial Accounting Standards Board) 2000-luvun alussa aloittamaan IFRS-standardien ja US GAAP -standardien (Generally Accepted Accounting Principles) yhteensovittamisprojektiin liittyy osana myös kumpaankin standardistoon liittyvän viitekehysten yhdenmukaistaminen. Viitekehysten yhteensovittamisella pyritään luomaan vahva perusta tuleville periaateperusteisille, sisäisesti johdonmukaisille ja kansainvälisesti

jen määritelmien ja kirjaamiskriteereiden mukaisesti. IFRS-standardien noudattamisen ja lisätietojen antamisen tarvittaessa oletetaan johtavan oikean kuvan antavaan tilinpäätökseen (IAS 1.15). Yhteisö pystyy antamaan oikean kuvan käytännössä kaikissa olosuhteissa noudattamalla sovellettavia IFRS-standardeja. Oikean kuvan antaminen edellyttää lisäksi yhteisöltä: i) tilinpäätöksen laatimisperiaatteiden valitsemista ja soveltamista IAS 8:n mukaisesti; ii) informaation esittämistä tavalla, joka tekee siitä merkityksellistä, luotettavaa, vertailukelpoista ja ymmärrettävää; sekä iii) lisätietojen antamista silloin, kun IFRS-standardien nimenomaisten vaatimusten mukaiset tiedot eivät ole riittäviä, jotta käyttäjät pystyisivät ymmärtämään, miten tietyt liiketoimet, muut tapahtumat ja olosuhteet ovat vaikuttaneet yhteisön taloudelliseen asemaan ja taloudelliseen tulokseen (IAS 1.17).

Pörssiyritysten tilinpäätösten luotettavuutta ja vertailukelpoisuutta on pyritty parantamaan ottamalla käyttöön kansainväliset tilinpäätösstandardit. IFRS-standardit ovat markkinaperusteisia tilinpäätösnormeja ja niiden näkökulma on sijoittaja- ja osakkeenomistajakeskeinen. Arvopaperimarkkinakeskeistä näkemystä edustaa standardeissa nähtävissä oleva tendenssi korostaa varallisuus- ja velkaerien käyppiä arvoja historiallisen hankintamenon sijasta. Valtaosa suomalaisista osakeyhtiöistä on kuitenkin yksityisiä yhtiöitä, jotka hankkivat rahoitusmarkkinoilta lähinnä velkapääomaa, ja niiden osalta tilinpäätöksen funktio on edelleen enemmän velkojien suojaava palvelu. Yksityiset yhtiöt soveltavat IFRS-standardien sijaan kansallista kirjanpitolainsäädäntöä, joka perustuu tilinpäätösdirektiiveihin, joiden perusta puolestaan edelleen on perinteisessä varovaisuuden periaatetta ja alimman arvon periaatetta korostavassa tasenäkemysessä.²⁸⁶

Tilinpäätösdirektiivien ”true and fair view” -käsite sekä kansainvälisten tilinpäätösstandardien ”fair presentation” -käsite ovat kuitenkin läheisessä yhteydessä toisiinsa; joissain tapauksissa ne rinnastetaan suoraan toisiinsa, kuten esimerkiksi tilinpäätöksen valmistelua ja laatimista koskevissa IASB:n yleisissä perusteissa (IASB Framework) ja ISA 700-standardissa. Käsitteiden tulkitsemisen erot riippuvatkin pitkälti kontekstista, jonka yhteydessä niitä käytetään, eikä niinkään siitä, kummasta käsitteestä on nimellisesti kyse. Tästä syystä oikeaa ja riittävää kuvaa käsittelevää kirjallisuutta on mahdollista hyväksikäyttää oikean kuvan käsitettä määriteltäessä ja päinvastoin.²⁸⁷ Sekä oikean ja riittävän kuvan että oikea kuvan antaminen ovat molemmat periaatteita, joilla pyritään tilinpäätösinformaation läpinäkyvyyden parantamiseen: sisältöpainotteisuus korostuu käsitteitä tulkittaessa.

Yhdysvalloissa ”true and fair view” -periaate on tuntematon, mutta Sarbanes-Oxley Actin on arveltu johtavan myös Yhdysvalloissa kohti ”true and fair view” -tyyppistä yleislauseketta. Lain 302 §:n mukaan yhtiön toimitusjohtajan ja talousjohtajan on annettava lausunto siitä, että yhtiön antamat osavuosisikatsaukset ja tilinpäätös eivät sisällä virheitä tai puutteita. Heidän tulee nimenomaisesti lausua siitä, että tilinpäätösasiakirjat ja muu tilinpäätösinformaatio

yhdennäköisille tilinpäätösstandardeille. Työ on vaiheistettu kahdeksaan osaan, joista ensimmäinen, vaihe A (Objectives and Qualitative characteristics), valmistui ja julkaistiin syyskuussa 2010. IASB ja FASB tulevat muuttamaan standardistojensa viitekehyksiä yhteensovittamisprojektin edetessä. Tarkemmin projektin aikataulusta ks. <http://www.ifrs.org/Current+Projects/IASB+Projects/Conceptual+Framework/Conceptual+Framework.htm>.

²⁸⁶ Mähönen – Villa 2010, s. 316–317. Hallituksen valinnanvapautta tilinpäätösnormiston suhteen rajoittavat hallituksen fidusiariset huolellisuus- ja lojaliteettivelvollisuudet. Johdon on valittava tilinpäätösjärjestelmä, joka parhaiten edistää yhtiön tarkoitusta. Kysymys ei ole puhtaasti teoreettinen, sillä tilinpäätösnormiston valinnalla voidaan vaikuttaa yhtiön sidosryhmien väliseen tulonjakoon. Lähtökohtana on, että hallituksen tulee valita tilinpäätösnormisto, joka minimoi yhtiön pääomakustannukset. Mitä informatiivisempaa tilinpäätösinformaatio on, toisin sanoen mitä vahvemmin johto viestittää avoimuuttaan ja rehellisyyttään sijoittajille, sitä enemmän sijoittajat yhtiöön luottavat, mikä johtaa yhtiön kannalta aleneviin pääomakustannuksiin (Mähönen – Villa 2010, s. 318–319).

²⁸⁷ Evans 2003, s. 311–312.

maatio antaa oikea sisällöllisen kuvan (fairly present in all material respects) liikkeellelaskijan taloudellisesta asemasta ja tuloksesta.²⁸⁸

4.5.3 Oikea ja riittävä kuva tilintarkastuksessa

Oikean ja riittävän kuvan vaatimusta voidaan kutsua tavoitteelliseksi kirjanpitoajatteluksi siinä mielessä, että se korostaa tilinpäätöksen laatijan subjektiivista vastuuta tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen yhtiöstä antamasta kokonaiskuvasta.²⁸⁹ Vaatimus oikeasta ja riittävästä kuvasta korostaa lisätietojen, nimenomaan tilinpäätöksen liitetietojen merkitystä: tarpeelliset lisätiedot oikean ja riittävän kuvan esittämistä varten on ilmoitettava liitetiedoissa (KPL 3:2.1 §). Varsinaisissa laskelmissa esitettävien oikeiden tietojen lisäksi on siis esitettävä tarpeellinen määrä lisätietoja liitetietoina, jotta tilinpäätöksestä voidaan riittävällä tarkkuudella saada oikea ja riittävä kuva kirjanpitovelvollisen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Osana tilinpäätöstä liitetiedot ovat lakisääteisen tilintarkastuksen kohteena.²⁹⁰

Tilintarkastuskertomus on oikean ja riittävän kuvan raportoinnin kannalta olennainen tekijä, sillä tilinpäätösmerkinnän ohella se on ainoa julkinen informaatio, mitä tilintarkastaja työstään antaa. Tilintarkastuskertomus todentaa tilinpäätösinformaatiokokonaisuuden luotettavuuden. Tilintarkastuskertomuksessa tilintarkastajan on annettava lausunto siitä, antavatko tilinpäätös ja toimintakertomus noudatetun tilinpäätössäännösten mukaisesti oikeat ja riittävät tiedot yhteisön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta (TTL 15.2 § 1 kohta).

Tilintarkastuslain tilintarkastuskertomukselta edellyttämä lausunto oikeista ja riittävästä tiedoista laajentaa tilintarkastajaan kohdistuvia odotuksia. Perinteinen lähtökohta, jossa tilintarkastaja on lähinnä tarkastanut menneen tilikauden toimintaa koskevaa aineistoa, laajentuu oikeiden ja riittävien tietojen tarkastamisen myötä. Aiemmin tilinpäätöksen perusteella tehtävien päätelmien tekeminen on ollut korostuneesti tilinpäätöksen lukijan ja käyttäjän tehtävä. Oikeiden ja riittävien tietojen käsitteen sisältäessä tarkastuskohteen tulevaisuuteen liittyvää informaatiota, tilintarkastaja joutuu arvioimaan ja varmistamaan myös tältä osin johdon antaman informaation oikeellisuuden ja riittävyyden. Voidaankin todeta, että oikeiden ja riittävien tietojen käsitteen soveltaminen ja tulkinta jää käytännössä tilintarkastusinstituution tehtäväksi.²⁹¹

Tilintarkastajan kannalta oikea ja riittävä kuva -periaatteen tulkintaongelma tiivistyy käsitteen suhteellisuuteen, joka perustuu tarkastuskohteen sidosryhmien kovin eritasoiseen informaatiotarpeeseen ja kykyyn ymmärtää ja hyväksikäyttää informaatiota. Kyse on kiistatta monimutkaisesta käsitteestä, mistä huolimatta tilintarkastajan tulee työssään päätyä konkreettiseen tulokseen sen tulkinnasta yksittäistapauksessa. Oikean ja riittävän kuvan periaatteen voidaan ajatella täydentävän säännösten sekä hyvän kirjanpitotavan ja hyvän tilintarkastustavan muodostamaa kokonaisuutta. Mikäli sekä tilinpäätöksen laatija että tilin-

²⁸⁸ Ks. Mähönen 2009, s. 75 viitteineen.

²⁸⁹ Aho – Vänskä 1996, s. 6.

²⁹⁰ Tilintarkastaja ei ole vastuussa lakisääteiseen tilinpäätösinformaatioon kuulumattoman aineiston oikeellisuudesta. Esimerkiksi listayhtiöiden usein julkaisema vuosikertomus sisältää paljon enemmän informaatiota kuin laki tilinpäätökseltä edellyttää. Hyvän tilintarkastustavan mukaisesti tilintarkastajan tulee kuitenkin tutustua vuosikertomukseen voidakseen varmistua siitä, ettei se sisällä tilinpäätöksen kanssa selvästi ristiriitaista tietoa, mutta tilintarkastajan vastuu vuosikertomuksessa esitettävästä informaatiosta rajoittuu lakisääteiseen tilinpäätösaineistoon (Aho – Vänskä 1996, s. 69–70). Ks. myös ISA 720 ”Tilintarkastajan velvollisuudet tilintarkastetun tilinpäätöksen sisältävissä asiakirjoissa olevan muun informaation suhteen”.

²⁹¹ Määttä 2000, s. 28. Ks. myös ISA 560 ”Tilinpäätöspäivän jälkeiset tapahtumat”.

tarkastaja tahoillaan noudattavat asianmukaisia säännöksiä, standardeja ja suosituksia, antaa tilinpäätösinformaatio kokonaisuutena kohteestaan oikeat ja riittävät tiedot. Näiden tietojen tulkinta oikean ja riittävän kuvan muodostamiseksi loppukäyttäjän osalta voidaan Heleniusta mukaillen ainakin osittain hahmottaa asenteelliseksi prosessiksi: dynaamisessa toimikentässä tapahtuva tulkinta heijastaa tulkitsijansa tahtotilaa.

Tilintarkastajien ammattietiikka on olennainen elementti oikean ja riittävän kuvan kannalta, sillä se toimii perustana tilintarkastustyössä; ammattietiikassa ikään kuin tiivistyy lainsäädännön tarkoitus ja hyväksyttävyyys, lain henki. Tilintarkastajan noudattaessa työssään eettisesti korkeatasoisia periaatteita on hänen velvollisuutensa työnsä tavoitteen suhteen täytetty, ja tällöin tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen tulisi antaa oikea ja riittävä kuva kirjanpitovelvollisen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta.²⁹²

Tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen laadintaperusteet ja tavoitteet sekä tilintarkastuskertomuksen merkitys saattavat vaihdella erilaisten tilanteiden ja taloudellisten suhdanteiden mukaan. Tilintarkastajan tulee ottaa tämä työssään huomioon. Tilintarkastuskertomuksen merkitys korostunee taloudellisesti vaikeina aikoina, erityisesti heikosti menestyvien yhtiöiden kohdalla, ja tällöin tilintarkastajan on tarkasti arvioitava tilinpäätösinformaatiosta ja tilintarkastuskertomuksesta saatavan tiedon oikeellisuutta ja riittävyyttä. Keinotekoisilta vaikuttaviin järjestelyihin on tilintarkastuksessa suhtauduttava kriittisesti. Erilaisista riskielementeistä tulee tilinpäätöksessä informoida selkeästi eikä niiden esittäminen saa rajoittua muodollisten järjestelyjen vuoksi.²⁹³ Korkealaatuinen, läpinäkyvä ja vertailukelpoinen tilinpäätösinformaatio on tärkeää kokonaiskuvan hahmottamiseksi niin tilintarkastajalle kuin tilinpäätöksen lukijallekin.²⁹⁴ Oikean ja riittävän kuvan vaatimus yhdessä sisältöpainotteisuuden periaatteen kanssa korostavat tulkinnanvaraisissa tilanteissa liitetietojen merkitystä tilinpäätöstä ja toimintakertomusta laadittaessa ja tarkastettaessa.²⁹⁵

Tilintarkastajan raportoiminen oikea ja riittävä kuva -periaatteen mukaisesti voi aikaansaada huomattavan muutoksen tarkastuskohteen osakkeen hinnassa. Muutosta on kuitenkin tulkittava suhteessa yhtiön ”oikeaan” arvoon (intrinsic value). Mikäli tilintarkastajan raportointi mahdollistaa sen, että markkinat pystyvät eliminoimaan osakkeen markkinahinnan ja sen ”oikean” arvon välisen eron, annettu informaatio ei talousteoreettisesta näkökulmasta

²⁹² Heikkonen 1992, s. 424–427; KTM 8:1996, s. 38–39.

²⁹³ Oikean ja riittävän kuvan vaatimukselle läheinen periaate on sisältöpainotteisuus (KPL 3:3.1 §, 2 a kohta). Sisältöpainotteisuuden periaate velvoittaa tilinpäätöstä ja toimintakertomusta laadittaessa kiinnittämään huomion liiketapahtumien tosiasialliseen sisältöön eikä yksinomaan niiden oikeudelliseen muotoon. Kirjanpitolautakunta on lausunnossaan (KILA 2006/1775) katsonut, että oikeudellinen muoto on edelleen kirjaamisen lähtökohta, josta voidaan poiketa vain erityisestä syystä, milloin liiketapahtuman oikeudellisen muodon ja tosiasiallisen sisällön välillä vallitsee ilmeinen ristiriita. Esimerkkinä voisi toimia tilanne, jossa kaupan muotoon puetun valeoikeustoimen avulla omaisuutta siirretään nimellisesti, muttei tosiasiallisesti, pois kirjanpitovelvollisen hallinnasta. Ristiriitatilanteet tulee arvioida tapauskohtaisesti ja kokonaisuutta painottaen. Tietyissä tilanteissa voi olla kyse toisiinsa siinä määrin kiinteästi liittyvistä oikeustoimista, että niitä on perusteltua käsitellä tällaisessa arvioinnissa yhtenä kokonaisuutena. Muu vastaava syy poiketa oikeudellisesta muodosta on KPL:n tai muun lain nimenomainen erityissäännös taikka kirjanpitolautakunnan antama ohjeistus. Tarkemmin sisältöpainotteisuudesta sekä viimeaikaisista KILA:n sisältöpainotteisuutta koskevista lausunnoista ks. Leppiniemi 2006, s. 111–113 ja Leppiniemi 2010, s. 36–39. Sisältöpainotteisuus on myös IFRS-standardiston peruserä ja menettelytapa; ks. IASB Framework, kohta 35 (Substance over form).

²⁹⁴ IASB:n tavoitteena on kehittää joukko korkealaatuisia, ymmärrettäviä ja toteuttamiskelpoisia globaaleja standardeja (IFRS) tuottamaan korkealaatuista, läpinäkyvää ja vertailukelpoista tilinpäätösinformaatiota (Preface to IFRSs, kohta 6a). [Saatavilla: <http://eifrs.iasb.org/eifrs/bnstandards/en/preface.pdf>]

²⁹⁵ Leppiniemi 1998, s. 41 ss. Epäasianmukaiset tilinpäätöksen laatimisperiaatteet eivät kuitenkaan korjautu sillä, että yhteisö ilmoittaa noudattamansa tilinpäätöksen laatimisperiaatteet tai antaa liite- tai lisätietoja (IAS 1.18).

aiheuta haittaa tarkastuskohteelle. Tilintarkastajan ei kuitenkaan tule vahingoittaa tarkastuskohdetta antamalla tilintarkastuskertomuksessa, esimerkiksi lisätietona, negatiivissävyytteistä informaatiota yhtiöstä liian kevyin perustein. Toisaalta voidaan kysyä, onko markkinoilla olemassa riski siitä, että tilintarkastajat piiloutuisivat vaitiolovelvollisuutensa taakse, eivätkä siten korjaisi virheellistä tietoa tai salaisivat informaatiota välttääkseen mahdollisia ristiriitoja asiakasyrityksensä kanssa.²⁹⁶

Tilintarkastajan vastuun arviointi sekä oikean ja riittävän kuvan suhteen että kokonaisuutena perustuu hänen huolellisuuteensa, jonka mittapuuna toimii edellä käsitelty hyvä tilintarkastustapa. ISA-standardisto osaltaan määrittää hyvän tilintarkastustavan mukaisen huolellisuuden tilintarkastustoimeksiannoissa. Keskeinen käsite standardistossa tämän kannalta on olennaisuus. ISA 200 -standardin mukaan tilintarkastajan yleinen tavoite tilintarkastusta suorittaessa on hankkia *kohtuullisen varmuus* siitä, ettei tilinpäätöksessä kokonaisuutena ole väärinkäytöksestä tai virheestä johtuvaa *olennaista* virhettä tai puutetta (ISA 200.11 a). Olennaisuus ja tilintarkastusriski²⁹⁷ liittyvät toisiinsa ja tilintarkastajan tulee ottaa se huomioon tilintarkastusta suorittaessaan.²⁹⁸

ISA 320 -standardissa käsitellään tilintarkastajan velvollisuutta soveltaa *olennaisuuden* käsitettä tilintarkastusta suunniteltaessa ja suoritettaessa. ISA 450 -standardissa puolestaan selitetään, kuinka olennaisuutta sovelletaan arvioitaessa todettujen virheellisyyksien vaikutusta tilintarkastukseen ja mahdollisten korjaamattomien virheellisyyksien vaikutusta tilinpäätökseen. Tarkastustyössä operoitavalla olennaisuuden käsitteellä tarkoitetaan ISA-standardiston systematiikassa:

”— yhtä tai useampaa tilintarkastajan määrittämää rahamäärää, joka on tilinpäätökselle kokonaisuutena määritettyä olennaisuutta pienempi, jotta saataisiin alennetuksi asianmukaisen alhaiselle tasolle todennäköisyys sille, että yhteenlasketut korjaamattomat ja havaitsemattomat virheellisyydet ylittävät tilinpäätökselle kokonaisuutena määritetyn olennaisuuden. Jos tämä on sovellettavissa, tarkastustyössä käytettävä olennaisuus tarkoittaa myös yhtä tai useampaa tilintarkastajan määrittämää rahamäärää, joka on pienempi kuin tiettyjä liiketapahtumien lajeja, tilien saldoja tai tilinpäätöksessä esitettäviä tietoja varten määritetty olennaisuustaso tai -tasot.”²⁹⁹

²⁹⁶ Ekholm – Troberg 1995, s. 346. Tarkemmin tilintarkastajan valvonta- ja ilmoitusvelvollisuuksista Suomessa ks. Mähönen 2008. Ks. lisäksi ISA 240 ”Väärinkäytöksiin liittyvät tilintarkastajan velvollisuudet tilintarkastuksessa”, ISA 250 ”Säännösten ja määräysten huomioon ottaminen tilintarkastuksessa” sekä ISA 450 ”Tilintarkastuksen aikana todettujen virheellisyyksien arvioiminen”.

²⁹⁷ Tilintarkastusriski on riski siitä, että tilintarkastaja antaa epäasianmukaisen tilintarkastuslausunnon, kun tilinpäätös on olennaisesti virheellinen. Tilintarkastusriski koostuu olennaisen virheellisyyden riskistä ja havaitsemisriskistä (ISA 200.13 c). Olennaisen virheellisyyden riski koostuu puolestaan toimintarisikistä ja kontrollirisikistä (ISA 200.13 n).

²⁹⁸ Horsmanheimo ym. 2007, s. 357–359. Tilintarkastusprosessia lähestytäänkin usein käyttäen termiä ”riskiperusteinen tarkastus”. Riskiperusteiseen tilintarkastusprosessiin kuuluu ainakin seuraavat kolme vaihetta (Blummé 2008a, s. 83–84, 87–88): i) tilintarkastaja pyrkii arvioimaan merkittävän riskin mahdollisuutta tilinpäätöksessä; ii) perustuen arvioituun riskiin tilintarkastaja suunnittelee ja suorittaa tarvittavat lisätarkastustoimenpiteet tavoitteenaan pienentää olennaisen virheen tai puutteen esiintymismahdollisuus tilinpäätöksessä hyväksyttävän alhaiselle tasolle; sekä iii) tilintarkastaja laatii ja muotoilee tilintarkastuskertomuksen tarkastushavaintojensa ja tarkastusnäytön perusteella.

²⁹⁹ ISA 320.9. Jos sovellettavassa tilinpäätösnormistossa käsitellään olennaisuutta, antaa se tilintarkastajalle viitekehyksen määriteltäessä olennaisuutta tilintarkastusta varten. Jos sovellettavassa tilinpäätösnormistossa ei käsitellä olennaisuuden käsitettä, antavat ISA 320.2:ssa esitetyt olennaisuuden ominaispiirteet tilintarkastajalle tällaisen viitekehyksen (ISA 320.3). Vrt. kansainvälisissä tilinpäätösstandardeissa esiintyvä olennaisuuden määritelmä (ks. esimerkiksi IAS 1.7).

Määritelmästä ilmenee, ettei olennaisuudella ole yhtä yleispätevää määrällistä mittaria. Sen määrittäminen kussakin yksittäistapauksessa jää tilintarkastajan ammatillisen harkinnan varaan, ja siihen vaikuttaa tilintarkastajan näkemys tilinpäätöksen käyttäjien taloudellisen informaation tarpeista. Tässä yhteydessä tilintarkastajan on kohtuullista olettaa, että a) käyttäjillä on kohtuullinen tietämys liiketoiminnasta ja taloudellisista toiminnoista sekä kirjanpidosta ja halukkuutta tutkia tilinpäätöksen sisältämiä tietoja kohtuullisen huolellisesti; b) käyttäjät ymmärtävät, että tilinpäätös laaditaan, esitetään ja tilintarkastetaan käyttäen olennaisuustasoa; c) käyttäjät tiedostavat luontaiset epävarmuustekijät määritettäessä sellaisia lukuja, jotka perustuvat arvioiden ja harkinnan käyttöön sekä tulevaisuuden tapahtumien huomioon ottamiseen; ja d) käyttäjät tekevät tilinpäätökseen sisältyvien tietojen perusteella järkeviä taloudellisia päätöksiä.³⁰⁰

Tilintarkastuksen kokonaisstrategiaa laatiessaan tilintarkastajan tulee määrittää olennaisuusrajan tilinpäätökselle kokonaisuutena tarkastuskohteen erityiset olosuhteet huomioiden (ISA 320.10). Tilintarkastajan tulee määrittää myös tarkastustyössä käytettävä olennaisuusraja olennaisen virheellisyyden riskien arvioimista ja muiden tilintarkastustoimenpiteiden luonteesta, ajoituksesta ja laajuudesta päättämistä varten (ISA 320.11). Olennaisuuden ja tilintarkastusriskin välillä on käänteinen suhde: mitä korkeampi olennaisuusraja sitä alempi riski ja päinvastoin.

Tilintarkastajan tulee onnistua ISA 320 -standardissa määritellyn olennaisuusrajan saavuttamisessa *kohtuullisella varmuudella*³⁰¹ (ISA 200.11 a). Kohtuullinen varmuus saavutetaan, kun tilintarkastaja on hankkinut tarpeellisen määrän tarkoitukseen soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä alentaakseen tilintarkastusriskin hyväksyttävän alhaiselle tasolle, jotta hänen on mahdollista tehdä lausuntonsa perustaksi kohtuullisia johtopäätöksiä. Tilintarkastaja ei voi saavuttaa täydellistä varmuutta, koska tilintarkastukseen kuuluu luontaisia rajoitteita. Nämä rajoitteet johtuvat muun muassa siitä, että suurin osa tilintarkastusevidenssistä on ennemminkin vakuuttavaa kuin täydellisen varmuuden antavaa.³⁰² Tilintarkastajan tulisi suunnitella ja suorittaa tilintarkastus siten, että tilintarkastusriski laskee sellaiselle hyväksyttävän alhaiselle tasolle, joka on yhdenmukainen tilintarkastuksen tavoitteen kanssa. Tällöin kohtuullinen varmuus on saavutettu. Tilintarkastajan tulee siis valita, mitä tarkastetaan ja miten. Näitä valintoja ohjaa hyvä tilintarkastustapa, jota ilmentää ISA-standardien olennaisuuskriteeri.³⁰³

Jos tilintarkastus on suunniteltu ja organisoitu sekä sen toteuttaminen valvottu Euroopan unionissa hyväksytyistä ISA-standardeista ilmenevän hyvän tilintarkastustavan mukaisesti, tilintarkastajalta edellytettävä huolellisuusvaatimus täyttyy, jolloin hänen syykseen ei voida lukea tuottamusta, vaikka myöhemmin selviäisi, että tilintarkastuksen kohteena olleen aineiston virheistä tai puutteista on aiheutunut tarkastuskohteelle tai kolmannelle vahinkoa. ISA-standardit kuvaavat näin hyvän tilintarkastustavan edellyttämää varmuuden tasoa. Täl-

³⁰⁰ ISA 320.4. Ks. myös Horsmanheimo ym. 2007, s. 359. Olennaisuus on keskeinen kriteeri, kun arvioidaan tilintarkastuslakiin nähden esimerkiksi korkeimman oikeuden ratkaisun KKO 1997:48 perusteluissa mainittuja seikkoja, joihin tilintarkastuksessa on kiinnitettävä huomiota. Perustelujen mukaan tilintarkastajan tulee erityisesti selvittää, että i) kirjanpito- ja valvontajärjestelmään kuuluvat valvontatoiminnot ovat käytössä; ii) hyväksytyt liiketapahtumat käsitellään oikein; ja että iii) tosittien ovat oikeita.

³⁰¹ Tilintarkastuksessa korkea varmuustaso, mutta ei ehdoton varmuus (ISA 320.13 m).

³⁰² ISA 200 -standardi, kohdat 5 ja 17. Ks. lisäksi standardin soveltamista koskeva ja muu selittävä ohjeistus, kohdat A28-A52. Ks. myös ISA 315 ”Olennaisen virheellisyyden riskien tunnistaminen ja arvioiminen yhteisöstä ja sen toimintaympäristöstä muodostetun käsityksen avulla”, ISA 330 ”Tilintarkastajan toimenpiteet arvioituihin riskeihin vastaamiseksi” sekä ISA 500 ”Tilintarkastusevidenssi”.

³⁰³ Horsmanheimo ym. 2007, s. 360.

lainen tulkinta tilintarkastajan tuottamuksesta vastaa yritysjohtoa koskevan niin sanotun ”business judgement rule” -periaatteen mukaista huolellisuusvaatimusta.³⁰⁴

Euroopan komissio on myös havainnut kehityksen lakisääteisen tilintarkastuksen siirtymisestä tulojen, menojen, varojen ja velkojen konkreettisesta tarkistamisesta riskilähtöisen lähestymistavan soveltamiseen. Nykyisen käytännön mukaan ”kohtuullisella varmuudella” ei niinkään varmisteta sitä, että tilinpäätös antaa oikeat ja riittävät tiedot, vaan pikemminkin se, että tilinpäätös on laadittu noudatettavan tilinpäätössäännösten mukaisesti. Finanssikriisi on osoittanut sen, että tilintarkastuskertomuksissa olisi keskityttävä sisältöön muodon sijasta ja varmistettava, ettei eri lainkäyttöalueiden sääntelykehysten välisiä eroja voi käyttää keinotteluun. Komissio haluaa tutkia seikkoja, jotka puoltavat ”olennaiseen palaamista”, jossa keskitytään vahvasti taseen konkreettiseen tarkistamiseen ja luotetaan aiempaa vähemmän sääntöjenmukaisuuteen ja järjestelmien toimintaan eli tehtäviin, joiden olisi ensisijaisesti jäätävä asiakkaan vastuulle, ja jotka sisäisen tarkastuksen olisi pääosin katettava. Tulee muistaa, että kansainväliset tilinpäätösstandardit perustuvat kahteen periaatteeseen: oikeiden ja riittävien tietojen periaatteeseen sekä sisältöpainotteisuuden periaatteeseen.³⁰⁵

Oikeiden ja riittävien tietojen käsite on suhteellinen. Se koostuu tilintarkastajan yksittäistapauksellisesti suorittamaan ammatilliseen harkintaan perustuvista kohtuullisen varmuuden ja olennaisuuden osatekijöistä. Kun tähän vielä lisätään hyvä tilintarkastustapa ja ammattietiikka, on tuloksena niin monen muuttujan yhtälö, että lopputuloksissa esiintyy väistämättä varianssia. Toisaalta periaatepohjaisen sääntelyn tavoitteena voidaan nimenomaisesti nähdä sellaisen käsitteellisen joustavuuden luominen, joka mahdollistaa tilintarkastusalan dynamiikasta johtuvien muutosten integroimisen tarkoituksenmukaisesti osaksi kulloinkin vallitsevia tulkintakäsityksiä ja -käytäntöjä. Komission vihreässä kirjassa tekemä huomautus sisältöpainotteisuuden keskeisestä merkityksestä tilintarkastuksessa on kuitenkin aiheellinen muistutus siitä, että tilintarkastuksen tavoite säilyy, vaikka käytännöt sen saavuttamiseksi muuttuisivat.

4.5.4 Johdon vahvistuskirje

Keskeisen osan oikean ja riittävän kuvan arvioinnista tilintarkastuksessa muodostaa ISA 580 -standardin mukaiset kirjalliset vahvistusilmoitukset.³⁰⁶ Standardin 7 kohdan mukaan kirjallisella vahvistusilmoituksella tarkoitetaan kirjallista lausuntoa, jonka toimiva johto antaa tilintarkastajalle tiettyjen seikkojen vahvistamiseksi tai muun tilintarkastusevidenssin tueksi. Tässä yhteydessä kirjallisiin vahvistusilmoituksiin ei lueta tilinpäätöstä, siihen sisältyviä kannanottoja eikä sitä tukevia kirjanpitokirjoja ja -aineistoa. Standardin 10 kohdan mukaan tilintarkastajan tulee pyytää toimivalta johdolta kirjallinen vahvistusilmoitus siitä, että toimiva johto on tilintarkastustoimeksiannon ehdoissa tarkoitettulla tavalla täyttänyt velvollisuutensa, joka koskee tilinpäätöksen laatimista sovellettavan tilinpäätösnormiston mukaisesti, mihin relevanteissa tapauksissa kuuluu, että tilinpäätös on oikein esitetty. Li-

³⁰⁴ Horsmanheimo ym. 2007, s. 363–364. ”Business judgement rule” eli liiketoimintapäätösperiaate rakentuu olettamalle siitä, että johdolle ei synny korvausvastuuta myöhemmin epäasianmukaiseksi tai tappiolliseksi osoittautuneesta toimesta, jos se on valmisteltu, päätetty ja toteutettu rationaalisin, liiketaloudellisin perustein, riittävien tietojen pohjalta sekä hyvässä uskossa. Ks. Mähönen – Villa 2006, s. 112–115; Mähönen 2001, s. 189.

³⁰⁵ KOM(2010) 561 lopullinen, s. 6–7.

³⁰⁶ ISA 580 ”Kirjalliset vahvistusilmoitukset” -standardia sovelletaan tilintarkastuksiin, jotka kohdistuvat 15.12.2009 tai sen jälkeen alkavilta tilikausilta laadittaviin tilinpäätöksiin. Standardia on Suomessa tulkittu siten, että johdon tulisi antaa tilintarkastajalle kansainvälisten mallien mukainen erillinen johdon vahvistuskirje (management representation letter). Ks. Mähönen – Villa 2010, s. 366 viitteineen.

säksi, standardin 11 kohdan mukaan tilintarkastajan tulee pyytää toimivalta johdolta kirjallinen vahvistusilmoitus siitä, että a) tämä on antanut tilintarkastajalle kaikki relevantit tiedot, pääsyn aineistoon ja kommunikointimahdollisuuden tilintarkastustoimeksiannon ehdoissa sovitulla tavalla; ja b) kaikki liiketapahtumat on kirjattu ja sisältyvät tilinpäätökseen.

Standardin A7 kohdan mukaan tilintarkastuksen aikana hankittu tilintarkastusevidenssi siitä, että toimiva johto on täyttänyt kohdissa 10 ja 11 tarkoitetut velvollisuutensa, ei ole riittävä ilman toimivalta johdolta saatavaa vahvistusta siitä, että se katsoo täyttäneensä kyseiset velvollisuutensa. Näin on siksi, että tilintarkastaja ei pysty ratkaisemaan yksinomaan muun tilintarkastusevidenssin perusteella, onko toimiva johto laatinut ja esittänyt tilinpäätöksen ja antanut tilintarkastajalle tietoja sen mukaan, mitä toimiva johto on vahvistanut velvollisuuksiensa hyväksymisestä ja ymmärtämisestä. Mikäli tilintarkastaja tekee johtopäätöksen, että toimivan johdon rehellisyydestä on riittävästi epäilyjä siten, että standardin kohtia 10 ja 11 koskevat kirjalliset vahvistusilmoitukset ovat epäluotettavia, tai jos toimiva johto ei anna näitä kirjallisia vahvistusilmoituksia, tilintarkastaja ei pysty hankkimaan tarpeellista määrää tarkoitukseen soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä. ISA 705 -standardin ”Riippumattoman tilintarkastajan tilintarkastuskertomukseen sisältyvän lausunnon mukauttaminen” mukaisesti tilintarkastajan on tällaisissa olosuhteissa jätettävä lausunto tilinpäätöksestä antamatta.³⁰⁷

ISA 580 -standardin soveltamisen selventämiseksi Valtion tilintarkastuslautakunta (VALA) on antanut kaksi kannanottoa hyvän tilintarkastustavan mukaisesta menettelystä niin sanotussa johdon vahvistuskirjeiden käytössä. Molemmissa kannanotoissaan VALA toteaa olevan hyvän tilintarkastustavan mukaista, että tilintarkastaja pyytää kirjanpitovelvollisen johtoa antamaan ISA 580 -standardin mukaisia kirjallisia vahvistusilmoituksia. Hyvä tilintarkastustapa (TTL 22.1 §) edellyttää, että tilintarkastajat noudatettavat kansainvälisiä tilintarkastusstandardeja (TTL 13 §).³⁰⁸ Tilintarkastuslain 18 §:stä puolestaan seuraa, että kirjanpitovelvollisen puolesta toimivien on avustettava tilintarkastajaa siinä, että hän voi suorittaa tilintarkastuksen standardien mukaisesti.³⁰⁹

VALA:lta pyydettiin kannanottoa myös siitä, keneltä kirjallisia vahvistusilmoituksia tarkastuskohteessa tulisi pyytää. ISA 580.9:n mukaan tilintarkastajan tulee pyytää kirjallisia vahvistusilmoituksia toimivalta johdolta, jolla on asiaankuuluvat velvollisuudet tilinpäätöksen laatimisessa ja näitä koskevien asioiden tuntemusta.³¹⁰ Standardin tarkoittama ”toimiva johto” voidaan VALA:n mukaan rinnastaa TTL 18 §:ssä käytettävään määritelmään ”yhtiömiehet, hallitus ja toimitusjohtaja tai vastaava toimielin”.³¹¹

³⁰⁷ ISA 580 -standardi, kohdat 20 ja A26.

³⁰⁸ Ks. HE 194/2006 vp., s. 6, 36–37.

³⁰⁹ VALA 2/2009 ”Johdon vahvistuskirjeet”; VALA 1/2011 ”Johdon vahvistuskirjeet”.

³¹⁰ Kirjallisia vahvistusilmoituksia pyydetään niiltä, jotka vastaavat tilinpäätöksen laatimisesta. Kyseiset henkilöt voivat vaihdella yhteisön hallintorakenteen sekä relevantin säädöksen tai määräyksen mukaan (ISA 580.A2). Ks. tarkemmin toimivan johdon määritelmistä ISA 580.8 sekä ISA 200.13 h.

³¹¹ VALA 1/2011. Tilintarkastajan on itse harkittava, ottaen huomioon standardi ja Suomen lainsäädäntö, kenen antama vahvistusilmoitus on standardin mukaan hyväksyttävä, toisin sanoen, kenellä tarkastuskohteessa on vastuu tilinpäätöksen laatimisesta. Osakeyhtiölain systematiikassa toimivalla johdolla tarkoitetaan hallitusta (OYL 6:2.1) sekä mahdollista toimitusjohtajaa (OYL 6:17.1), joiden vastuulla on yhtiön kirjanpidon ja varainhoidon asianmukainen järjestäminen ja valvonta. Tilintarkastajien tulee huomioida erityisesti talousjohtajien muuttunut rooli kirjallisten vahvistusilmoitusten osalta, sillä talousjohtaja ei osakeyhtiölain systematiikassa ole osa toimivaa johtoa (Mähönen 2011, s. 47).

Kirjallinen vahvistusilmoitus ei muuta voimassaolevan osakeyhtiölain nojalla hallitukselle ja toimitusjohtajalle allokoituvaa yhtiöoikeudellista vastuuta.³¹² Standardin kohtien 10 ja 11 mukaisten toimivan johdon velvollisuuksia koskevien vahvistusilmoitusten voidaan tulkita jo sisältyvän TTL 18, OYL 6:2.1 ja 6:17.1 pykäliin, joita menettelyllisesti tukevat hyvä kirjanpito tapa (KPL 1:3 §), oikean ja riittävän kuvan vaatimus (KPL 3:2 §) sekä yleiset tilinpäätösperiaatteet (KPL 3:3 §). Nähtäväksi jää, miten tilintarkastajat ammattikuntana ja yksilöinä ottavat uuden 580 -standardin vaatimukset huomioon käytännössä. Ennen ISA-standardien hyväksymistä unionitasolla, kyse on hyvän tilintarkastustavan tulkinnasta, mutta kuten esitettyä, sisällöllisesti standardi on yksiselitteinen.

5 Tilintarkastuskertomuksen asema

5.1 Tilintarkastuskertomuksen sisältö

Tärkein kirjanpidon, tilinpäätöksen, toimintakertomuksen sekä hallinnon tarkastuksesta annettava raportti on tilintarkastuskertomus. Tilintarkastuskertomuksen muoto ja sisältö määräytyvät TTL 15 §:n, hyvän tilintarkastustavan sekä ISA-standardien perusteella. Tilintarkastuslain 15.1 §:n mukaan:

”Tilintarkastajan on annettava kultakin tilikaudelta päivätty ja allekirjoitettu tilintarkastuskertomus. Tilintarkastuskertomuksessa on yksilöitävä sen kohteena oleva tilinpäätös sekä ilmoitettava, mitä tilinpäätössäännöstöä tilinpäätöksen laatimisessa on noudatettu. Tilintarkastuskertomuksessa on ilmoitettava kansainvälisten tilintarkastusstandardien noudattamisesta.”

Lain vaatimus tilikausittain annettavasta, päivätystä ja allekirjoitetusta tilintarkastuskertomuksesta on aiemman käytännön mukainen: päiväys sekä allekirjoitus ovat kuuluneet hyvän tilintarkastustavan mukaisesti laadittuun tilintarkastuskertomukseen tähänkin asti, vaikka niitä ei ETTL:ssa nimenomaisesti vaadittu.³¹³ Vastaavasti tilintarkastuskertomuksessa on aiemminkin yksilöity sen kohteena oleva tilinpäätös ilmoittamalla tarkastuskohteen nimi ja lisäksi tilikausi, jonka tilintarkastuskertomus kattaa.³¹⁴ Tarkastettavan yhteisön virallisen nimen ja tilikauden ohella tilintarkastuslain esitöiden mukaan tilinpä-

³¹² Sviili 2009, s. 17. OYL 7:1.1:n viittaussäännöksestä seuraa, että tilintarkastuslain vastaisesti suoritettu tilintarkastus on osakeyhtiölain vastainen, mikä johtaa muun muassa OYL 22 luvun ja TTL 51 §:n vahingonkorvausta koskevien säännösten soveltamiseen (Mähönen 2009, s. 315; Horsmanheimo ym. 2007, s. 328). Koska tilintarkastajan tulee hyvän tilintarkastustavan nojalla pyytää yhtiön hallitukselta ja mahdolliselta toimitusjohtajalta ISA 580 -standardissa tarkoitettu kirjallinen vahvistusilmoitus, tästä seuraa TTL 18 §:n sekä OYL 6:2.1 ja 6:17.1:ien nojalla, että hallitus ja toimitusjohtaja eivät voi kieltäytyä kirjallisen vahvistusilmoituksen antamisesta rikkomatta tilintarkastuslakia ja osakeyhtiölakia. Mikäli tilintarkastaja on pyytänyt kirjallista vahvistusilmoitusta, mutta ei ole sellaista saanut tai se ei ole standardin mukainen, tilintarkastaja ei voi rikkomatta standardia antaa tilintarkastuskertomuksessa TTL 15.2 §:ssä säädettyjä lausuntoja tilinpäätöksestä ja toimintakertomuksesta, ja hänen tulee ilmoittaa tilintarkastuskertomuksessa perustelut lausuntojen antamatta jättämiselle.

³¹³ Vaatimus päiväämisestä ja allekirjoittamisesta perustuu tilinpäätösdirektiivin 51 a artiklan 2 kohtaan samoin kuin konsernitalinpäätösdirektiivin 37 artiklan 3 kohtaan. Ks. lisäksi kansainvälinen tilintarkastusstandardi 700 ”Tilinpäätöstä koskevan lausunnon laatiminen ja kertomuksen antaminen”, kohdat 40–41.

³¹⁴ Vaatimus tilinpäätöksen yksilöinnistä perustuu tilinpäätösdirektiivin 51 a artiklan 1 kohdan a alakohtaan ja konsernitalinpäätösdirektiivin 37 artiklan 2 kohdan a alakohtaan Ks. ISA 700, kohdat 22–23.

töksen yksilöimisen osalta keskeisenä voidaan pitää esimerkiksi tarkastuskohteen yhtiömuodon ja yritys- ja yhteisötunnuksen yksilöimistä.³¹⁵

Tilintarkastuskertomuksessa on myös ilmoitettava, mitä tilinpäätössäännöstöä tilinpäätöksen laatimisessa on noudatettu. Säännöksessä ei edellytetä tilinpäätöksen laadinnassa noudatettujen säännösten yksilöimistä, vaan riittävänä pidetään sitä, että tilintarkastuskertomuksesta ilmenee, minkä tilinpäätösnormiston mukaan tilinpäätös on laadittu.³¹⁶ Säännös on tarpeen selkeyden vuoksi, sillä suomalaisen yhtiön on mahdollista laatia tilinpäätöksensä joko Suomen kirjanpitolainsäädännön mukaisesti (niin sanottu FAS-tilinpäätös, Finnish Accounting Standards) tai EU:ssa hyväksytyjen IFRS-standardien mukaisesti (niin sanottu IFRS-tilinpäätös). On tavanomaista, että esimerkiksi pörssi-yhtiö laatii emoyhtiön tilinpäätöksen Suomen kirjanpitolainsäädännön mukaisesti ja konsernitilinpäätöksen IFRS-standardien mukaisesti.³¹⁷

Lisäksi tilintarkastuskertomuksessa on ilmoitettava kansainvälisten tilintarkastusstandardien noudattamisesta. Säännös ei edellytä tilintarkastuksessa noudatettujen kansainvälisten tilintarkastusstandardien yksilöimistä, vaan riittävänä pidetään tilintarkastuskertomukseen sisältyvää mainintaa tilintarkastusta koskevien standardien noudattamisesta.³¹⁸ Kuten todettua, laissa tarkoitettuja EU:ssa hyväksytyjä kansainvälisiä tilintarkastusstandardeja ei vielä ole, joten säännöstä voidaan pitää tältä osin ennakoivana. Riittäneekin aiemman käytännön mukaisesti, että tilintarkastuskertomuksessa todetaan tilintarkastus suoritetuksi hyvän tilintarkastustavan mukaisesti, sillä se sisältää kansainvälisten tilintarkastusstandardien noudattamisen niiden asianmukaiseen hyväksymiseen asti.³¹⁹

Konsernissa emoyhtiön tilintarkastajan on annettava erityinen kertomus konsernista noudattaen soveltuvin osin TTL 15 §:n 1–4 momentteja (TTL 15.5 §). Konsernia koskevat tilintarkastuskertomuksen tiedot on tarkoituksenmukaista esittää osana emoyrityksen tilintarkastuskertomusta, sillä konsernitilinpäätös on osa emoyrityksen tilinpäätöstä (KPL 6:1 §).³²⁰ Tilintarkastuskertomuksen laatimista täydentää TTL 15 §:n ohessa mahdolliset tarkastuskohdetta koskevat erityislainsäädäntöön perustuvat lausunnot.³²¹

Tilintarkastuskertomus on luovutettava tarkastuskohteen hallitukselle tai vastaavalle toimielimelle viimeistään kaksi viikkoa ennen sitä kokousta, jossa tilinpäätös on esitettävä vahvistettavaksi (TTL 15.6 §). ISA 700 -standardin mukaan kertomuksen tulee olla osoitettu toimeksiannon olosuhteiden edellyttämälle taholle. Tavallisesti yleiseen käyttöön tarkoi-

³¹⁵ HE 194/2006 vp., s. 37.

³¹⁶ HE 194/2006 vp., s. 37. Vaatimus noudatetun tilinpäätössäännösten ilmoittamisesta perustuu alaviitteessä 301 mainittuihin tilinpäätösdirektiivien artikloihin. Ks. lisäksi ISA 700, kohta 23c, jossa epäsuorasti veloitetaan tilintarkastaja ilmoittamaan tilinpäätöksen laadinnassa noudatettu tilinpäätössäännöstö tilintarkastuskertomuksen johdantokappaleessa. Tämän ohella noudatettu tilinpäätössäännöstö tulee mainituksi sekä toimivan johdon tilinpäätösvastuuta koskevassa tilintarkastuskertomuksen osassa (ISA 700.26) että tilintarkastajan lausuntoa koskevassa osassa (ISA 700, kohdat 35–37). Vrt. tutkielman liite 2.

³¹⁷ Alakare ym. 2008, s. 76.

³¹⁸ HE 194/2006 vp., s. 37. Vaatimus ilmoittaa kansainvälisten tilintarkastusstandardien noudattamisesta perustuu tilinpäätösdirektiivin 51 a artiklan 1 kohdan b alakohtaan ja konsernitilinpäätösdirektiivin 37 artiklan 2 kohdan b alakohtaan. Säännös vastaa myös ISA 700 -standardin kohtaa 30, joka on tosin sisällöltään hieman laajempi. Ks. lisäksi ISA 700 -standardin kohdat 44–45, jotka koskevat sekä ISA-standardien että kansallisten standardien mukaisesti suoritetusta tilintarkastuksesta annettavaa kertomusta.

³¹⁹ Alakare ym. 2008, s. 76.

³²⁰ Ks. myös tilintarkastusstandardi 600 ”Erityisiä näkökohtia – konsernitilinpäätösten tilintarkastukset”.

³²¹ Esimerkkeinä erityislainsäädännön tilintarkastuskertomusta koskevista lausuntovaatimuksista mainittakoon AML 2:6.4 §, säätölain (109/1930) 12.4 § ja sähkömarkkinalain (386/1995) 31 §.

tetusta tilinpäätöksestä annettava tilintarkastuskertomus osoitetaan niille, joita varten se laaditaan, usein sen yhteisön osakkeenomistajille tai hallintoelimille, jonka tilinpäätös on tilintarkastuksen kohteena.³²² Osakeyhtiössä varsinaisen yhtiökokouksen on aina päätettävä tilinpäätöksen vahvistamisesta, mikä emoyhtiön osalta käsittää myös konsernitilinpäätöksen vahvistamisen (OYL 5:3.2:n 1 kohta). Niinpä osakeyhtiössä tilintarkastuskertomus osoitetaan osakkeenomistajille.

5.1.1 Tilintarkastuskertomuksen lausunnot

Tilintarkastuslain 15.2 §:n 1 kohdan mukaan: *”Tilintarkastuskertomuksessa on oltava lausunto siitä, antavatko tilinpäätös ja toimintakertomus noudatetun tilinpäätössäännösten mukaisesti oikeat ja riittävät tiedot yhteisön tai säätiön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta—”*.³²³ Kumotun tilintarkastuslain 19.1 §:n 1 kohdan mukaan tilintarkastajan tuli antaa lausunto siitä, oliko tilinpäätös laadittu kirjanpitolain ja tilinpäätöksen laatimista koskevien muiden säännösten ja määräysten mukaisesti. TTL:n esitöiden mukaan tällainen lausunto ei kuitenkaan enää ole tarpeen, sillä tilinpäätösdirektiivien vaatimukset tulevat katetuiksi lausunnolla oikeista ja riittävästä tiedoista. Kirjanpitolain muutoksessa omaksutun terminologian mukaisesti säännökseen lisättiin puhtaasti teknisluonteisena selvennyksenä myös sana toimintakertomus; tämä on johdonmukaista, sillä tilinpäätös ja toimintakertomus ovat kumpikin mainittuina TTL 11.1 §:ssa tilintarkastuksen kohteina. Samalla säännöksen terminologia yhdenmukaistettiin tilinpäätösdirektiivien vaatimusten mukaiseksi korvaamalla ETTL 19.1 §:n 2 kohdan sanat ”kirjanpitolaissa tarkoitettulla tavalla” sanoilla ”noudatetun tilinpäätössäännösten mukaisesti”. Muutos on perusteltu, kun huomioidaan kirjanpitolain sisältämä sääntely IFRS-standardien mukaisen tilinpäätöksen tai konsernitilinpäätöksen laatimisesta.³²⁴

Tilintarkastuslain 15.2 §:n 2 kohdan mukaisesti tilintarkastuskertomuksessa on oltava myös: *”lausunto siitä, ovatko tilikauden toimintakertomuksen ja tilinpäätöksen tiedot ristiriidattomia.”*³²⁵ Vaatimus lausunnon sisällyttämisestä tilintarkastuskertomukseen on nimellinen, joten asiasta tulee lausua olivatpa tiedot keskenään ristiriitaisia tai eivät, tai jos tilanne olisi sellainen, että lausuntoa ei voitaisi antaa.³²⁶ Säännöksen sanamuodoksi valittu ”ristiriidattomia” vaikuttaa tässä yhteydessä paremmalta käännokseltä alkuperäisestä versiosta (is in consistency with) kuin suomenkielisen direktiivin ehdottoman oloinen sanamuoto ”yhdenmukaisia”.

Tilintarkastuslain 15.3 §:n mukaan: *”Edellä 2 momentissa tarkoitettu lausunto on vakiomuotoinen, ehdollinen tai kielteinen. Jos tilintarkastaja ei voi antaa lausuntoa, tilin-*

³²² ISA 700 -standardi, kohdat 22 ja A16.

³²³ Säännös perustuu tilinpäätösdirektiivin 51 a artiklan 1 kohdan c alakohtaan ja konsernitilinpäätösdirektiivin 37 artiklan 2 kohdan c alakohtaan. Säännös vastaa ISA 700 -standardin kohtaa 35.

³²⁴ HE 194/2006 vp., s. 37–38; Horsmanheimo ym. 2007, s. 101–102.

³²⁵ Säännös perustuu tilinpäätösdirektiivin 51 a artiklan 1 kohdan e alakohtaan ja konsernitilinpäätösdirektiivin 37 artiklan 2 kohdan e alakohtaan. Tilinpäätösdirektiivin suomenkielisessä versiossa puhutaan toimintakertomuksen sijasta vuosikertomuksesta, mikä on tulkittavissa lapsukseksi (Horsmanheimo ym. 2007, s. 102), sillä vuosikertomuksesta ei Suomessa säännellä lain tasolla, joskin sekä tilinpäätös että toimintakertomus tavanomaisesti sisältyvät julkaistuihin vuosikertomukseen. Vrt. KPL 3:1.7 §, jonka mukaan tilinpäätökseen kuuluvien ja siihen liitettyjen asiakirjojen on oltava selkeitä ja niiden on muodostettava yhtenäinen kokonaisuus. ISA-standardista ei ole asetettu tilintarkastajalle vastaavaa velvoitetta lausua tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen yhdenmukaisuudesta.

³²⁶ Horsmanheimo ym. 2007, s. 102.

tarkastajan on ilmoitettava tästä tilintarkastuskertomuksessa”.³²⁷ Tilintarkastuskertomus voidaan antaa vakimuotoisena (niin sanottu puhdas tilintarkastuskertomus) eli muodoltaan ja sisällöltään tiettyä kaavaa noudattavana, kun tilintarkastus on voitu suorittaa kansainvälisten tilintarkastusstandardien ja hyvän tilintarkastustavan mukaisesti eikä tilintarkastuksessa ole ilmennyt mitään sellaista, joka antaisi aiheita poiketa vakimuodosta.³²⁸ Tilintarkastuskertomus annetaan *vakimuotoisena* silloin, kun

- tilinpäätös ja toimintakertomus antavat noudatetun tilinpäätössäännösten mukaisesti oikeat ja riittävät tiedot tarkastuskohteen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta;
- tilikauden toimintakertomuksen ja tilinpäätöksen tiedot ovat keskenään ristiriidattomia;
- huomauttamiselle tilintarkastuskertomuksessa ei ole syytä;
- lisätietojen antamiselle ei ole tarvetta;
- erityislainsäädännön edellyttämät lausumat tai tilintarkastuskertomukset voidaan antaa vakimuotoisina.³²⁹

Tilintarkastajan tulee mukauttaa tilintarkastuskertomukseen sisältyvä lausunto silloin, kun a) hän toteaa, että hankitun tilintarkastusevidenssin perusteella tilinpäätöksessä kokonaisuutena on olennainen virheellisyys; tai b) hän ei pysty hankkimaan tarpeellista määrää tarkoitukseen soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä sen toteamiseksi, ettei tilinpäätöksessä kokonaisuutena ole olennaista virheellisyyttä.³³⁰ Mukautettuja lausuntoja on kolmen tyyppiä: ehdollinen lausunto, kielteinen lausunto ja lausunnon antamatta jättäminen. Päätös siitä, minkä tyyppinen mukautettu lausunto on asianmukainen, riippuu a) mukauttamiseen johtavan seikan luonteesta: onko tilinpäätös olennaisesti virheellinen, tai, jos kyse on siitä, ettei pystytä hankkimaan tarpeellista määrää tarkoitukseen soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä, voiko tilinpäätös olla olennaisesti virheellinen; ja b) siitä, kuinka laajalle ulottuvia kyseisen seikan vaikutukset tai mahdolliset vaikutukset tilinpäätökseen ovat tilintarkastajan harkinnan mukaan.³³¹

Tilintarkastusstandardi 705 mukaan tilintarkastajan tulee antaa *ehdollinen* lausunto silloin, kun hän hankittuaan tarpeellisen määrän tarkoitukseen soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä toteaa, että virheellisyydet ovat yksin tai yhdessä tilinpäätöksen kannalta olennaisia, mutta eivät laajalle ulottuvia. Ehdollinen lausunto tulee antaa myös silloin, kun tilintarkastaja ei pysty hankkimaan lausuntonsa perustaksi tarpeellista määrää tarkoitukseen soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä, mutta hän toteaa, että havaitsemattomien virheellisyyksien, jos niitä

³²⁷ Säännös perustuu tilinpäätösdirektiivin 51 a artiklan 1 kohdan c alakohtaan ja konsernitiilinpäätösdirektiivin 37 artiklan 2 kohdan c alakohtaan. Vakimuotoisen tilintarkastuskertomuksen sisältöä koskee ISA 700 -standardi. Vakimuotoisesta poikkeavia, mukautettuja tilintarkastuskertomuksia koskevat standardit ISA 705 ”Riippumattoman tilintarkastajan tilintarkastuskertomukseen sisältyvän lausunnon mukauttaminen” sekä ISA 706 ”Riippumattoman tilintarkastajan tilintarkastuskertomukseen sisältyvät tiettyjä seikkoja painottavat kappaleet ja muita seikkoja koskevat kappaleet”.

³²⁸ Muotoseikkojen havainnollistamiseksi tutkielmaan on liitetty vakimuotoinen konsernin (IFRS) ja emoyhtiön (FAS) tilintarkastuskertomus (ks. liite 2). IFRS-sääntelyn vaikutuksesta FAS:n mukainen tilintarkastuskertomus ei sellaisenaan sovellu listayhtiölle.

³²⁹ Horsmanheimo ym. 2007, s. 98–99.

³³⁰ ISA 705.6. Ks. myös standardin soveltamista koskeva ja muu selittävä ohjeistus, kohdat A2–A12.

³³¹ ISA 705.2. Ks. myös standardin soveltamista koskeva ja muu selittävä ohjeistus, kohta A1.

olisi, mahdolliset vaikutukset tilinpäätökseen voisivat olla olennaisia, mutta eivät laajalle ulottuvia.³³²

Kielteinen lausunto tulee antaa silloin, kun hankittuaan tarpeellisen määrän tarkoitukseen soveltuva tilintarkastusevidenssiä tilintarkastaja toteaa, että virheellisyydet ovat yksin tai yhdessä tilinpäätöksen kannalta sekä olennaisia että laajalle ulottuvia. Lausunto tulee puolestaan *jättää antamatta* ensinnäkin silloin, kun tilintarkastaja ei pysty hankkimaan lausuntoja perustaksi tarpeellista määrää tarkoitukseen soveltuva tilintarkastusevidenssiä ja mahdollisten havaitsemattomien virheellisyyksien vaikutukset saattavat olla sekä olennaisia että laajalle ulottuvia. Lausunto tulee jättää antamatta myös silloin, kun tilintarkastaja erittäin harvinaisissa, useita epävarmuustekijöitä sisältävissä olosuhteissa toteaa, että vaikka asianmukaista evidenssiä on hankittu tarpeellinen määrä jokaisesta yksittäisestä epävarmuustekijästä, tilinpäätöksestä ei ole mahdollista laatia lausuntoa johtuen epävarmuustekijöiden mahdollisesta vaikutuksesta toisiinsa ja niiden mahdollisesta kokonaisvaikutuksesta tilinpäätökseen.³³³

Tilintarkastusstandardin 705 mukaan aina kun tilintarkastajan lausunto ei ole vakio-muotoinen, tilintarkastuskertomukseen tulee sisällyttää ISA 700:n nimenomaisesti edellyttämien elementtien lisäksi kappale, jossa kuvataan mukauttamiseen aiheuttanutta seikkaa. Tällainen tieto tulee esittää erillisessä kappaleessa, joka välittömästi edeltää tilinpäätöstä koskevaa lausuntokappaletta, ja sen otsikkona tulee käyttää ”Ehdollisen lausunnon perustelut”, ”Kielteisen lausunnon perustelut” tai ”Perustelut lausunnon antamatta jättämiselle” sen mukaan, mikä näistä on asianmukainen.³³⁴ Käytännössä mukautetun lausunnon antamista voidaan perustella vielä laajemmin ja yksityiskohtaisemmin tilintarkastuspöytäkirjassa. On kuitenkin huomioitava, että tilintarkastuspöytäkirja ei koskaan voi korvata tilintarkastuskertomusta: jos tilintarkastuskertomuksessa tulee lausua jotain, sitä ei voi korvata lausumalla asiasta tilintarkastuspöytäkirjassa.³³⁵

5.1.2 Tilintarkastuskertomuksesta pois jätetyt lausunnot

Tilinpäätösdirektiivien ja tilintarkastusstandardien tarkoituksena on yhdenmukaistaa tilintarkastuskertomusten sisältö unionin alueella. Tämän tavoitteen mukaisesti tilintarkastuslain 15 § ei enää edellytä aikaisemmin Suomessa käytössä olleita lausuntoja tilinpäätöksen vahvistamisesta (ETTL 19.1 §:n 1 kohta), tuloksen käsittelystä (ETTL 19.1 §:n 4 kohta) eikä vastuuvapaudesta (ETTL 19.1 §:n 5 kohta). Tilinpäätöksen vahvistamista koskevan lausunnon poisjättäminen tilintarkastuskertomuksesta on ollut tarkoituksenmukaista, koska tilintarkastaja antaa kertomuksessaan jo lausunnon tilinpäätöstietojen oikeellisuudesta ja riittävydestä, eikä erillinen lausunto tilinpäätöksen vahvistamisesta toisi tässä yhteydessä tilintarkastuskertomukseen mitään lisäinformaatiota. Tilinpäätösdirektiivit tai ISA 700 -standardi eivät edellytä erityistä lausumaa tilinpäätöksen vahvistamisesta.³³⁶

³³² ISA 705.7. Ks. myös HE 194/2006 vp., s. 39.

³³³ ISA 705 -standardi, kohdat 8–10. Ks. myös HE 194/2006 vp., s. 39.

³³⁴ ISA 705.16. Ks. lisäksi standardin kohdat 17–21, jotka käsittelevät tarkemmin mukautetut lausunnon perustelemista, sekä kohdat A17–A20.

³³⁵ KHT-yhdistys 2010a, s. 118. ISA-standardien kääntämisessä on syksyllä 2010 päädytty siihen, ettei termi ”ehdollinen” kuvaa riittävän tarkasti sitä, mitä sillä sisällöllisesti tarkoitetaan. Tämän johdosta standardin osalta on päädytty muuttamaan termi muotoon ”varauman sisältävä”. Termin uusi käänös ei vaikuta toistaiseksi lakisääteisten tilintarkastuskertomusten sisältöön, mutta tavoitteena on, että tilintarkastuslakiin saataisiin tältä osin muutos. Asian valmistelu on vireillä (KHT-yhdistys 2010a, s. 118–119).

³³⁶ HE 194/2006 vp., s. 37–38; Horsmanheimo ym. 2007, s. 103.

Tuloksen käsittelyä ja vastuuvapautta koskevien lausuntojen poisjättämiselle ei lain esitöissä ole esitetty aineellisia perusteita. Molempien osalta viitataan tilinpäätösdirektiiveihin ja ISA 700 -standardiin todeten, ettei kumpikaan edellytä tilintarkastajalta erillistä lausuntoa näistä seikoista.³³⁷ Tilinpäätösdirektiivit tai tilintarkastusstandardi 700 eivät sinänsä kuitenkaan estä kyseisten lausuntojen sisällyttämistä tilintarkastuskertomukseen.³³⁸ Tilintarkastusstandardissa 700 nimenomaisesti viitataan siihen, että tilintarkastajalla saattaa olla myös muita asioita koskevia raportointivelvoitteita sen lisäksi, että hänellä on ISA-standardien mukaan velvollisuus antaa lausunto tilinpäätöksestä. Näitä muita raportointivelvoitteita tulee käsitellä tilintarkastuskertomuksessa erillisessä osiossa, joka tulee otsikoida ”Säädöksiin ja määräyksiin perustuviin muihin vaatimuksiin liittyvä kertomus” tai muulla kyseisen osion sisällön mukaan asianmukaisella tavalla.³³⁹

Siitä huolimatta, ettei tilintarkastaja anna nimenomaista lausuntoa tuloksen käsittelystä, tilintarkastuslain esitöiden mukaan tilintarkastajan olisi kuitenkin puututtava siihen, jos esitys voitonjaosta tai tuloksen käsittelystä olisi asianomaisen yhteisölain, yhtiöjärjestyksen, yhtiösopimuksen tai sääntöjen vastainen. Tilintarkastajan tulee huomauttaa tällaisesta seikasta TTL 15.4 §:ssä tarkoitetulla tavalla.³⁴⁰ Esimerkiksi osakeyhtiön toimintakertomuksessa on oltava hallituksen esitys yhtiön voittoa koskeviksi toimenpiteiksi sekä esitys mahdollisesta muun vapaan oman pääoman jakamisesta (OYL 8:5.2). Tällöin tilintarkastajan arvioitavaksi jää kyseisen esityksen hyväksyttävyyden OYL 13:2:n mukaisen maksukykyisyystestin asettamissa rajoissa.³⁴¹

Vastaavasti, vaikka tilintarkastaja ei enää anna nimenomaista lausuntoa vastuuvapaudesta, hänen tulee kuitenkin huomauttaa tilintarkastuskertomuksessa TTL 15.4 §:ssä tarkoitetulla tavalla, jos yhtiön johto on syyllistynyt tekoon tai laiminlyöntiin, josta saattaa seurata vahingonkorvausvelvollisuus yhtiötä kohtaan tai jos johto on rikkonut lakia tai yhtiöjärjystä, yhtiösopimusta tai sääntöjä.³⁴² Huomautuksen, tai sen puutteen, katsotaan antavan informaatiota tarkastuskohteen vastuuvapaudesta päättävälle toimielimelle, ja tarkastuskohteen asianmukainen toimielin voi näin rekonstruoida tilintarkastajan näkemyksen vastuuvapauden myöntämisestä. On myös huomioitava, ettei ETTL:n edellyttämä tilintarkastajan lausunto vastuuvapaudesta sitonut tarkastuskohteen yhtiökokousta tai vastaavaa toimielintä sen tehdessä päätöstä vastuuvapauden myöntämisestä.³⁴³

Tilintarkastajan ei siten edellytetä nimenomaisesti lausuvan kaikista sellaisista asioista, jotka kuuluvat esimerkiksi osakeyhtiölain mukaan yhtiökokouksessa päätettäviin asioihin. Tällaiset asiat tulevat riittävällä tavalla katetuiksi tilintarkastuskertomukseen sisältyvillä muilla lausunnoilla ja tiedoilla, eikä asioiden käsittely yhtiökokouksessa tai esimerkiksi yhtiön johdon vastuun vuosittainen arviointi edellytä tilintarkastajan nimenomaista lausun-

³³⁷ HE 194/2006 vp., s. 38.

³³⁸ Horsmanheimo ym. 2007, s. 103.

³³⁹ ISA 700 -standardi, kohdat 38–39. Ks. lisäksi standardin kohdat A34–A36.

³⁴⁰ HE 194/2006 vp., s. 38. Tarkemmin TTL 15.4 §:n mukaisesta huomautuksesta ks. luvut 4.3.4 ja 5.1.3.

³⁴¹ Tarkemmin OYL 13:2:n mukaisesta maksukykyisyystestistä ks. esimerkiksi Mähönen 2009, s. 363–370. Maksukykyisyystestin tarkoituksena ei ole asettaa yhtiön johdolle, osakkeenomistajille tai tilintarkastajille kohtuuttomia vaatimuksia maksukykyyn arvioinnissa (HE 109/2005 vp., s. 126).

³⁴² HE 194/2006 vp., s. 38.

³⁴³ Horsmanheimo ym. 2007, s. 105. Esitettyä päättelymallia ja sen mukaista huomautuksen informaatioarvoa voidaan kuitenkin kritisoida nojautuen ETTL:n systematiikan mukaisen muistutuksen tekemisen vaikutukseen vastuuvapautta koskevaan lausuntoon (Horsmanheimo ym. 2007, s. 105).

toa asiasta.³⁴⁴ Päätöksiä tehdessään yhtiökokouksella on siis käytössään tilintarkastuskertomuksen kaksi lausuntoa sekä mahdolliset huomautukset ja lisätiedot.

Tilintarkastuslain uudistamisesta lähtien Suomessa on käyty keskustelua uudesta tilintarkastuskertomusmallista ja siitä poistettujen lausuntojen asemasta. Useita puheenvuoroja on käytetty kertomuksesta poisjätettyjen lausuntojen puolesta niiden palauttamiseksi käytännössä osaksi tilintarkastuskertomuksia ja jopa osaksi tilintarkastuslakia.³⁴⁵ Kritiikin kärki on kohdistunut nykymuotoisen, lausunnoiltaan suppeamman tilintarkastuskertomuksen informaatioarvoon ja tiukkaan standardiperusteisuuteen, joiden johdosta tilintarkastajan asiantuntemuksen hyväksikäytön mahdollisuuksien on katsottu kaventuneen erityisesti pk-yrityskentässä. *Aikavuoren* haastattelema *Ossi A. Saarinen* toteaa puolustaessaan ”kansallisten lausuntojen” merkitystä, että nyt ollaan tilanteessa, jossa sisältöpainotteisuus on sivuutettu. Itäsuomalaiselle pienyritykselle kansainväliset tilintarkastusstandardit eivät merkitse mitään, vaan häntä kiinnostaa tilintarkastuskertomuksessa se, onko hänen yrityksessään kaikki hyvin.³⁴⁶

Voiko tilintarkastaja sitten ottaa kumotun tilintarkastuslain edellyttämiä lausuntoja tilintarkastuskertomukseen vapaaehtoisesti? Tilintarkastuskertomus saa vakiintuneen käytännön mukaan sisältää tietoja, joita laki ei edellytä. Vapaaehtoisen informaation tai lausuntojen lisääminen tilintarkastuskertomukseen ei ole hyvän tilintarkastustavan vastaista, jos menettelylle on asialliset perustelut. Hieman tähän suuntaan viittaa myös tilintarkastajan oikeus antaa tilintarkastuskertomuksessa lisätietoja. Lisätiedot ja lisälausunnot ovat toki eri asia, eikä lisälausuntoja tilintarkastuskertomuksessa pitäisi antaa lisätietoina. Pääsääntönä osakeyhtiössä nykyisen lain mukaan kuitenkin on, että tilinpäätöksen vahvistamisesta, voitonjaosta ja vastuuvapaudesta päätetään ilman tilintarkastajan näistä asioista antamia nimenomaisia lausuntoja.³⁴⁷

Voitaneen sanoa, että hyvä tilintarkastustapa oli sisällöltään epäyhtenäinen tilintarkastuskertomukseen sisällytettävien lausuntojen osalta alkuvuodesta 2009, kun oli ensimmäisten uuden tilintarkastuslain mukaisten tilintarkastuskertomusten laatimisen aika.³⁴⁸ Esitettävissä oli kolme erilaista tulkintaa TTL 15.2 §:stä: i) vain tilintarkastuslaissa säädetyt lausunnot saa sisällyttää tilintarkastuskertomukseen; ii) vapaaehtoisten lausuntojen esittäminen ei ole tilintarkastuslain eikä hyvän tilintarkastustavan vastaista, jos niiden antaminen perustuu TTL 22.2 §:n säännökseen; sekä iii) koska laissa ei kielletä vapaaehtoisia lausuntoja, niiden antaminen erikseen vain selkeyttää tilintarkastuskertomusta; vapaaehtoisille lausunnoille esitetään myös malli KHT-yhdistyksen vakiomuotoisen kertomuksen kaavassa.³⁴⁹

³⁴⁴ HE 194/2006 vp., s. 38.

³⁴⁵ Kritiikistä tilintarkastuskertomuksesta poisjätettyjen lausuntojen osalta ks. esimerkiksi Aikavuori 2009, s. 22–25; Blummé 2008b, s. 14–16; Tuokko 2007, s. 34–37; sekä kootusti KTM 8:2004, s. 33–34, 51–52.

³⁴⁶ Aikavuori 2009, s. 24.

³⁴⁷ Horsmanheimo 2008, s. 39. Horsmanheimon tulkinnan mukaan tilintarkastaja ei saa omasta aloitteestaan ottaa tilintarkastuskertomukseen kumotun tilintarkastuslain mukaisia lausuntoja; tällaista menettelyä voidaan perustellusti pitää hyvän tilintarkastustavan vastaisena. Laki sallii vapaaehtoisten lausuntojen käytössä pääsääntöisesti kaksi menettelytapaa: i) vapaaehtoiset lausunnot voidaan ottaa tilintarkastuskertomukseen tilintarkastusasiakkaan pyynnöstä (TTL 22.2 §); tai ii) yhtiökokouksessa tai muussa tilinpäätöstä käsittelevässä kokouksessa esitettäessä tilintarkastajalle kysymyksiä liittyen vapaaehtoisten lausuntojen edellytyksiin, tilintarkastaja antaa vapaaehtoisen lausunnon vastaamalla suullisesti sitä koskevaan kysymykseen.

³⁴⁸ Tilintarkastuslain sisältöä koskevat säännökset astuivat voimaan 1.7.2007 tai sen jälkeen alkavan tilikauden tilintarkastuksen yhteydessä (TTL 57.1 §).

³⁴⁹ Aikavuori 2009, s. 25.

Tilanteen selventämiseksi Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunta³⁵⁰ (TILA) pyysi valtion tilintarkastuslautakunnalta³⁵¹ (VALA) alkuvuodesta 2009 kannanottoa siihen, millä edellytyksillä vakiomuotoisissa tilintarkastuskertomuksissa voidaan antaa vapaaehtoisia lausuntoja koskien tilinpäätöksen vahvistamista, voitonjakoehdotusta ja vastuuvapautta. Kannanotossaan VALA toteaa:

”Hyvään tilintarkastustavan vähimmäisvaatimukseen eivät lähtökohtaisesti kuulu tilintarkastajan tilintarkastuskertomuksen lausumat tilinpäätöksen vahvistamisesta, vastuuvapauden myöntämisestä tai hallituksen esityksestä varojenjaoksi. Tämä ei kuitenkaan ole esteenä sille, että tilintarkastaja sopii kirjanpitovelvollisen hallituksen tai, mikäli kirjanpitovelvollisella on tarkastusvaliokunta, jonka tehtäviin kuuluu seurata tilinpäätöksen ja konsernitilinpäätöksen lakisääteistä tilintarkastusta, tarkastusvaliokunnan kanssa, että hän lausuu näistä seikoista. Jos yhtiöjärjestyksessä on määrätty, että tilintarkastajan on lausuttava edellä mainituista seikoista, tilintarkastajan on noudatettava yhtiöjärjestyksen määräystä. Mikäli hallitus, sen tarkastusvaliokunta, yhtiökokous tai yksimieliset osakkeenomistajat pyytävät tilintarkastajaa lausumaan näistä seikoista, hyvää tilintarkastustapa edellyttää, että pyyntöön on suostuttava.”³⁵²

TTL 15 §:n sanamuoto ja perustelut viittaavat siihen, että kumotun tilintarkastuslain 19.1 §:n 3–5 kohtien mukaisista lausunnoista oli nimenomaisesti tarkoitus luopua. Valtion tilintarkastuslautakunnan mukaan tilintarkastuslain 15 § ei oikeuta tilintarkastajaa ottamaan oma-aloitteisesti kantaa tilinpäätöksen vahvistamiseen, vastuuvapaudesta päättämiseen ja hallituksen esitykseen varojenjaosta. Lain 15 §:stä ei kuitenkaan seuraa, että ottaessaan tilintarkastustoimeksiannon vastaan tilintarkastaja ei voisi sopia kirjanpitovelvollisen kanssa lausuvansa tilintarkastuskertomuksissa näistä kysymyksistä.³⁵³ ISA 700 -standardin mukaisesti vapaaehtoiset lausunnot tulee erottaa selkeästi niistä lausunnoista, jotka lain ja standardin mukaan ovat pakollisia (ISA 700.39).

VALA:n kannanotto jättää siis vapaaehtoisten lausuntojen antamisen tarkastuskohteen ja tilintarkastajan väliseksi asiaksi. Lausuntojen antamista pyrittiin VALA:ssa tarkastelemaan osakeyhtiön toimivallanjaon näkökulmasta, jossa tilinpäätöksestä vastaavan hallituksen rooli on keskeinen: hallituksen harkittavaksi jää, edistääkö vapaaehtoisten lausuntojen antaminen osakkeenomistajien etua ja haluaako se tilintarkastajan lausuvan näistä seikoista. Mikäli VALA:n kannanotto johtaa vaihtelevaan käytäntöön vapaaehtoisten lausuntojen osalta yksittäisissä yhtiöissä, jää tällaisen epä johdonmukaisuuden merkitys puolestaan sijoittajien arvioitavaksi. TTL 15.2 §:n korostaa yhdenmukaisen käytännön merkitystä niin listayhtiöissä, luottolaitoksissa, vakuutusyhtiöissä kuin pienyhtiöissä, vaikka onkin todennäköistä, että listaamattomat yhtiöt haluavat toistaiseksi säilyttää vapaaehtoiset lausunnot tilintarkastuskertomuksissaan.³⁵⁴

Epäyhtenäinen raportointitapa ei edistä tilintarkastuksesta saatavaa kokonais kuvaa, eikä pienennä odotuskuilua tilintarkastajan ja tilinpäätöksen käyttäjän välillä. Olisikin tärkeää, että tilintarkastajat suhtautuisivat VALA:n kannanottoon asianmukaisesti, sillä erityisesti

³⁵⁰ Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunta huolehtii tilintarkastajien hyväksymiseen ja hyväksytyjen tilintarkastajien toiminnan valvontaan liittyvästä ohjauksesta ja kehittämisestä (TTL 39.2 §).

³⁵¹ Valtion tilintarkastuslautakunta vastaa tilintarkastuksen yleisestä ohjauksesta, kehittämisestä ja valvonnasta (TTL 39.1 §).

³⁵² VALA 1/2009.

³⁵³ Ks. VALA 1/2009, jossa eritellään tällaisen sopimisen asiallisia edellytyksiä osakeyhtiössä. Vapaaehtoisia lausuntoja koskeva pyyntö tai sopimus tulee dokumentoida asianmukaisesti, jotta se on tarvittaessa jälkikäteen todennettavissa.

³⁵⁴ Sviili 2009, s. 16–19.

ulkomaalaisten sijoittajien lienee vaikea ymmärtää standardeista poikkeavia, kansallisin lausunnoin täydennettyjä tilintarkastuskertomuksia. Listayhtiöiden ohella tilintarkastuskertomusten vakiomuotoisuuden merkitystä tulee korostaa yleisesti.

5.1.3 Lisätieto ja huomautus

TTL 15.3 §:n mukaan: ”*Tilintarkastuskertomuksessa on annettava tarpeelliset lisätiedot*”.³⁵⁵ Säännös on aiempaa velvoittavampi, sillä kumotun tilintarkastuslain mukaan tilintarkastuskertomuksessa voitiin antaa lisätietoja, jos tilintarkastaja katsoi sen olevan tarpeen (ETTL 19.3 §). Direktiivien vaatimus merkityksellisten seikkojen esiintuomisesta on kuitenkin ehdoton, eikä tilintarkastajan raportointiin tältä osin liity harkinnanvaraisuutta. Tilintarkastajan tulee näin ollen antaa tilintarkastuskertomuksessa tietoja myös asioista, joihin tilintarkastaja kiinnittää erityistä huomiota, mutta jotka eivät ole niin merkittäviä, että ne edellyttäisivät ehdollisen tai kielteisen lausunnon antamista. Kynnys lisätietojen antamiseen on siten nykyistä matalampi. Säännöksen katsotaan myös lisäävän tilintarkastuskertomuksen informatiivisuutta.³⁵⁶ Lisätietokappaletta tulisi kuitenkin käyttää vain, mikäli siihen on erityinen syy, sillä jo pelkän lisätietokappaleen sisällyttäminen tilintarkastuskertomukseen tulkitaan käytännössä korostuneesti merkiksi erityisestä syystä poiketa vakiomuotoisesta tilintarkastuskertomuksesta.³⁵⁷

ISA 706 -standardin mukaan tietyissä tilanteissa tilintarkastuskertomus voidaan mukauttaa sisällyttämällä siihen *tietyä seikkaa painottava kappale* sellaisen tilinpäätökseen vaikuttavan seikan painottamiseksi, joka sisältyy asianmukaisesti tilinpäätökseen, mutta joka tilintarkastajan harkinnan mukaan on perustavanlaatuisen tärkeä käyttäjien tilinpäätöksestä saaman käsityksen kannalta.³⁵⁸ Tällaisen lisäkommunikaatiokappaleen sisällyttäminen kertomukseen ei vaikuta tilintarkastajan lausuntoon.³⁵⁹ Tiettyä seikkaa painottava kappale tulisi esittää tilintarkastajan tilinpäätöstä koskevan lausuntokappaleen jälkeen, mutta ennen muita mahdollisia raportointivelvoitteita koskevaa osiota, sisältäen tavallisesti maininnan siitä, ettei tilintarkastajan lausunto ole kyseisen asian suhteen ehdollinen.³⁶⁰

Jos tilintarkastaja katsoo tarpeelliseksi kommunikoida jostakin muusta kuin tilinpäätöksessä esitetystä seikasta, joka hänen harkintansa mukaan on relevantti käyttäjien tilintarkastuksesta, tilintarkastajan velvollisuuksista tai tilintarkastuskertomuksesta saaman käsityksen kannalta, eikä säädös tai määräys tätä estä, hänen tulee tämä tehdä tilintarkastuskertomukseen sisältyvässä kappaleessa, jonka otsikko on ”Muut seikat” tai muu asianmukainen otsikko. Tällainen *muuta seikkoja koskeva kappale* tulee tilintarkastuskertomuksessa sijoittaa välittömästi lausuntokappaleen ja mahdollisen tiettyä seikkaa pai-

³⁵⁵ Säännös perustuu tilinpäätösdirektiivin 51 a artiklan 1 kohdan d alakohtaan ja konsernitilinpäätösdirektiivin 37 artiklan 2 kohdan d alakohtaan. Ks. lisäksi ISA 706 -standardi ”Riippumattoman tilintarkastajan tilintarkastuskertomukseen sisältyvät tiettyjä seikkoja painottavat kappaleet ja muita seikkoja koskevat kappaleet”, kohdat 6–9.

³⁵⁶ HE 194/2006 vp., s. 39; Alakare ym. 2008, s. 79.

³⁵⁷ KHT-yhdistys 2010a, s. 119.

³⁵⁸ ISA 706.6. KPL 3:2 §:ssä tarkoitetut lisätiedot ovat eri lisätietoja kuin TTL 15.3 §:ssä tarkoitetut tilintarkastuskertomuksessa mahdollisesti esitettävät lisätiedot (KHT-yhdistys 2010a, s. 122).

³⁵⁹ ISA 706 -standardi, kohta A3. Mukautetun tilintarkastuskertomuksen systematiikan mukaan lisätiedon antaminen ei vaikuta tilintarkastuskertomuksen lausuntojen sisältöön, ts. tilintarkastuskertomuksen lausunnot annetaan vakiomuotoisina, minkä lisäksi kertomuksessa esitetään lisätieto(ja). Tällöin puhutaan yleisesti lisätietokappaleen sisällyttämisestä tilintarkastuskertomukseen (KHT-yhdistys 2010a, s. 117).

³⁶⁰ ISA 706.7. Ks. lisäksi standardin kohdat A1-A4 sekä liite 1, jossa on luettelo ISA-standardeista, joihin sisältyy vaatimuksia tiettyjä seikkoja painottavista kappaleista.

nottavan kappaleen jälkeen tai mahdollisesti kertomuksen muuhun osaan.³⁶¹ Muita seikkoja koskeva kappale ei myöskään vaikuta tilinpäätöstä koskevaan lausuntoon, sillä kyse on seikoista, joita ei edellytetä esitettävän tilinpäätöksessä.

Kumotussa tilintarkastuslaissa tilintarkastajalle asetettua velvollisuutta tarvittaessa täydentää tilinpäätöstietoja tilintarkastuskertomuksessa (ETTL 19.3 §) ei otettu uuteen tilintarkastuslakiin. Säännöksen poistamisella selvennetään tilinpäätöksen laatijan ja tilintarkastajan rooleja: tilinpäätöksen laatiminen kuuluu kirjanpitovelvolliselle ja tilintarkastajan tehtävänä on antaa tilintarkastuslain mukaiset lausunnot tilinpäätöksestä ja toimintakertomuksesta. Säännöksen poistamisella korostetaan myös tilintarkastajan riippumattomuutta tarkastuskohteesta.³⁶² Käytännössä säännöksen soveltaminen oli jäänyt harvinaiseksi, sillä tilinpäätöksen virheet ja puutteet tulevat tilintarkastuksessa tyypillisesti esille ajoissa, ja ne voidaan korjata ennen tilintarkastuskertomuksen antamista.³⁶³

Huomauttaminen tilintarkastuskertomuksessa on läheisesti kytköksissä hallinnon tarkastukseen, jota on käsitelty edellä kappaleessa 4.3.4. Hallinnon tarkastuksen tarkoituksena on tuottaa tilintarkastusevidenssiä sen arvioimiseksi, onko tarkastuskohteen johto syyllistynyt tekoon tai laiminlyöntiin, josta saattaa seurata vahingonkorvausvelvollisuus tarkastuskohdetta kohtaan, tai onko johto rikkonut tarkastuskohdetta koskevaa lakia, yhtiöjärjestystä, yhtiösopimusta tai sääntöjä (TTL 15.4 §). Hallinnon tarkastuksen yhteydessä tulee käytännössä esille myös mahdollinen tarve huomauttamiselle tilintarkastuskertomuksessa.

5.2 Informaation merkitys

Tilinpäätöstä ja tilintarkastusta koskevat säännökset ovat osa kappaleessa 2.2 käsiteltyä institutionaalista järjestelyä, jolla julkinen valta täydentää osakeyhtiön sidosryhmien välisiä sopimusjärjestelyjä. Kuten todettua, osakeyhtiö instituutiona on ymmärrettävissä laaja-alaisena yritystoiminnan hallintajärjestelmänä. Osakeyhtiön institutionaalisessa järjestelyssä yhteiskunta säätelee yrityksen organisoimiseksi sekä yrityksen ja sen intressitahojen välisen relaatioiden hallitsemiseksi yhteiset pelisäännöt, jotka ohjaavat toimijoiden käyttäytymistä organisaatiossa, ja jotka antavat yrityksen muille etutahoille oikeuden ja mahdollisuuden olettaa osakeyhtiömuotoon organisoidun yrityksen noudattavan kaikessa liiketoiminnassaan osakeyhtiön institutionaalisen viitekehyksen mukaisia yleisiä pelisääntöjä. Pelisäännöt mallintavat organisaatiota ja vähentävät transaktiokustannuksia. Institutionaalinen järjestely määrittää osakeyhtiön ja sen etutahojen oikeussuhteiden normaalisäätöjä, jota on pidettävä kunkin toimijan aseman ja riskiposition arvioinnin lähtökohtana.³⁶⁴

Osakeyhtiölaki on perusväline, jonka avulla yhteiskunta tarjoaa toimijoille tavan liittyä yhteen. Osakeyhtiöinstituutiota koskevien pelisääntöjen tarkoituksena on tukea mahdollisimman hyvin yrityksen pääoman hankintaa, organisaation toimintaa sekä eri intressitahojen suojan asianmukaista järjestämistä. Nimenomaan eri etutahojen ja vä-

³⁶¹ ISA 706.8. Ks. lisäksi standardin kohdat A5-A11 sekä liite 2, jossa on luettelo ISA-standardeista, joihin sisältyy vaatimuksia muita seikkoja koskevista kappaleista.

³⁶² HE 194/2006 vp., s. 39.

³⁶³ Horsmanheimo ym. 2007, s. 112.

³⁶⁴ Villa 2003, s. 23–24. Toimijan riskipositio on tässä yhteydessä ymmärrettävissä laajassa merkityksessä. Riskipositioarvioinnissa on kyse tällöin siitä, minkä sisältöinen käsitys on muodostettavissa osakeyhtiötä koskevassa kokonaisjärjestelyssä kunkin toimijan asemasta ja tämän oikeussuhteen sisällöstä ja luonteesta yritystä koskevan virallisen informaation perusteella. Toimijoilla on oltava perusteltu oikeus luottaa siihen, että muiden toimijoiden toiminta pysyy normaalipuitteissa (Mähönen – Villa 2006, s. 275).

hemmistöosakkeenomistajien suojan sekä markkinoiden uskottavuuden ja luotettavuuden kannalta on perusteltua ja taloudellisesti tehokasta, että osa osakeyhtiötä koskevasta sääntelystä perustuu pakollisiin säännöksiin. Pakottava sääntely helpottaa etutahoja hahmottamaan osakeyhtiömuotoisen organisaation käyttäytymismallin. Tarve yhtiöoikeudelliselle sääntelylle kuitenkin vähenee, jos yrityksen toimintaympäristön eri osatekijät toimivat tehokkaasti. Korostuneessa asemassa osakeyhtiön institutionaalisessa järjestelyssä on yritystä koskeva informaatio, johon yrityksen valvonta ja markkinoiden toiminta ovat sidoksissa.³⁶⁵

Velvollisuus standardoidun taloudellisen informaation antamiseen muodostaa yhtiön johdolle kannustimen täyttää agentin velvollisuutensa hoitaa yhtiötä sen tarkoituksen mukaisesti, eli voiton tuottamiseksi. Standardoimalla tätä informaatiota ja tekemällä sen antamisen pakolliseksi julkinen valta täydentää yhtiön sidosryhmien välisten sopimusjärjestelyjen aukkoja ja samalla vähentää niihin liittyviä transaktiokustannuksia, kun informaation antamista koskevista seikoista ei tarvitse erikseen sopia. Velkojien näkökulmasta standardoidun taloudellisen informaation antamisvelvollisuutta voidaan perustella myös osakkeenomistajien rajoitetulla vastuulla yhtiön velvoitteista; rajoitettu vastuu muodostaa velkojalle riskin, jonka arvioiminen edellyttää tuekseen luotettavaa taloudellista informaatiota yhtiön taloudellisesta asemasta. Tilintarkastusinstituution tarkoitus on tukea osakeyhtiön institutionaalista järjestelyä antamalla osakkeenomistajien valitsemille asiantuntijoille oikeus varmistaa johdon antaman informaation oikeellisuus.³⁶⁶

5.2.1 Arvopaperimarkkinalain mukainen tiedonantovelvollisuus

Velvollisuudella standardoidun taloudellisen informaation antamiseen viitataan tässä ensinnäkin arvopaperimarkkinalain 2 luvussa oleviin säännöksiin liikkeellelaskijan *säännöllisestä* tiedonantovelvollisuudesta (AML 2:5–6 c §).³⁶⁷ Säännökset koskevat tilinpäätöstä ja toimintakertomusta, tilinpäätöstiedotetta, osavuositarkastusta, johdon osavuotista selvitystä ja vuosikatsausta, joista tilintarkastuksen näkökulmasta keskeisiä ovat tilinpäätöstä ja toimintakertomusta sekä osavuositarkastusta koskeva arvopaperimarkkinaoikeudellinen sääntely. Säännöllisestä tiedonantovelvollisuudesta säännellään lisäksi valtiovarainministeriön asetuksessa liikkeellelaskijan säännöllisestä tiedonantovelvollisuudesta (SäännA, 153/2007), Rahoitustarkastuksen standardissa 5.1 ”Säännöllinen tiedonantovelvollisuus” (dnro 1/210/2008), Helsingin pörssin säännöissä sekä Suomen listayhtiöiden hallinnointikoodissa.

AML 2:6.1 §:ssä on säännös julkisen kaupankäynnin kohteena olevan arvopaperin liikkeeseenlaskijan velvollisuudesta julkistaa tilinpäätöksensä ja toimintakertomuksensa ilman aiheutonta viivytystä viimeistään viikkoa ennen yhtiökokousta, jossa tilinpäätös on tarkoitus vahvistaa, mutta kuitenkin viimeistään kolmen kuukauden kuluessa tilikauden päättymisestä. Sisällöllisen perussäännöksen (AML 2:6.3 §) mukaan tilinpäätöksen ja toimintaker-

³⁶⁵ Mähönen – Villa 2006, s. 270–277. Kirjanpitoa ja tilinpäätöstä koskevat säännökset ovat olennainen osa sijoittajansuojaa (Mähönen 2009, s. 63).

³⁶⁶ Mähönen – Villa 2010, s. 311–312. Oikeus yritystä koskevaan informaatioon on toimijan olennainen riskienhallintaväline. Yritystä koskevan informaation avulla sopimusverkon jäsen voi arvioida oman riskipositionsa sisältöä suhteessa yhtiöön ja muihin verkon jäseniin ja varautua ennakolta riskipositioiden muutoksiin (Mähönen – Villa 2006, s. 199). Yrityksen velvollisuus ilmoittaa riskipositioiden muuttumisesta on korostunut, kun tietoa tietynt sopimuksen, esimerkiksi velkainstrumentin, tavallisesta poikkeavista ehdoista ei ole saatavissa yhtiötä koskevasta julkisesta informaatiosta (Villa 2003, s. 141).

³⁶⁷ AML 2 luvun säännökset perustuvat Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiiviin 2004/109/EY säännellyillä markkinoilla kaupankäynnin kohteeksi otettavien arvopaperien liikkeeseenlaskijoita koskeviin tietoihin liittyvien avoimuusvaatimusten yhdenmukaistamisesta ja direktiivin 2001/34/EY muuttamisesta (niin sanottu avoimuusdirektiivi) sekä siihen tehtyihin muutoksiin.

tomuksen tulee antaa oikea ja riittävä kuva liikkeeseenlaskijan toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Liikkeeseenlaskijan on lisäksi esitettävä toimintakertomuksessa tai erillisessä kertomuksessa selvitys hallinto- ja ohjausjärjestelmästä.

Tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen ohessa on julkistettava tilintarkastuskertomus. Jos tilikauden aikana kuudelta ensimmäiseltä kuukaudelta tai pidennetyn tilikauden 12 ensimmäiseltä kuukaudelta laadittua osavuosikatsausta ei tilintarkastajien käsityksen mukaan ole laadittu sitä koskevien säännösten mukaisesti, tästä on ilmoitettava tilintarkastuskertomuksessa. Liikkeeseenlaskijan on julkistettava tilinpäätös ja toimintakertomus sekä tilintarkastuskertomus välittömästi, jos tilintarkastaja antaa muun kuin tilintarkastuslain 15.3 §:ssä tarkoitetun vakiomuotoisen lausunnon tai esittää suorittamansa tilintarkastuksen perusteella tilintarkastuslain 15.4 §:ssä tarkoitetun huomautuksen taikka toteaa, että selvitystä hallinto- ja ohjausjärjestelmästä ei ole annettu tai että se ei ole yhdenmukainen tilinpäätöksen kanssa (AML 2:6.4 §).

Osavuosikatsausta koskevan perussäännöksen (AML 2:5.1 §) mukaan julkisen kaupankäynnin kohteena olevan arvopaperin liikkeeseenlaskijan on laadittava osavuosikatsaus kultakin yli kuuden kuukauden pituiselta tilikaudeltaan. Tietyissä tapauksissa (AML 2:5.3 §) osavuosikatsaus on laadittava tilikauden kolmelta, kuudelta ja yhdeksältä ensimmäiseltä kuukaudelta. Osavuosikatsauksen tulee antaa oikea ja riittävä kuva liikkeeseenlaskijan taloudellisesta asemasta ja tuloksesta, ja se on laadittava noudattaen samoja kirjaamis- ja arvostusperiaatteita kuin tilinpäätöksessä (AML 2:5 a.1 §). Jos liikkeeseenlaskijan tilintarkastaja on tarkastanut osavuosikatsauksen, tilintarkastajan on ilmoitettava lausunnossaan, missä laajuudessa tarkastus on suoritettu. Tilintarkastajan lausunto on liitettävä osavuosikatsaukseen. Jos tilintarkastaja ei ole tarkastanut osavuosikatsausta, liikkeeseenlaskijan on ilmoitettava tästä osavuosikatsauksessa (AML 2:5 a.7 §). AML 2:5 b §:n mukaan osavuosikatsaus on julkistettava ilman aiheutonta viivytystä, mutta kuitenkin viimeistään kahden kuukauden kuluessa katsauskauden päättymisestä. Osavuosikatsauksesta sanottu koskee vastaavasti tilinpäätöstiedotetta (AML 2:6 a.2 §).

Säännöllisen tiedonantovelvollisuuden ohella arvopaperimarkkinalaissa on säännökset *jatkuvasta tiedonantovelvollisuudesta*, jonka avulla pyritään turvaamaan markkinoilla toimivien sijoittajien yhdenvertainen, tasapuolinen ja samanaikainen mahdollisuus tiedon saantiin.³⁶⁸ Sijoittajien ohella myös muut sidosryhmät hyötyvät jatkuvasta tiedonantovelvollisuudesta. AML 2:7.1 §:ssä olevan pääsäännön mukaan julkisen kaupankäynnin kohteena olevan arvopaperin liikkeeseenlaskijan on ilman aiheutonta viivytystä julkistettava ja toimitettava asianomaiselle julkisen kaupankäynnin järjestäjälle tiedoksi kaikki sellaiset päätöksensä sekä liikkeeseenlaskijaa ja sen toimintaa koskevat seikat, jotka ovat omiaan olennaisesti vaikuttamaan sanotun arvopaperin arvoon. Säännös koskee myös liikkeellelaskijaa, joka on hakenut arvopaperinsa ottamista julkisen kaupankäynnin kohteeksi (AML 2:7 b §).

Jatkuva tiedonantovelvollisuus koskee pääsääntöisesti kaikkien julkisen kaupankäynnin kohteeksi otettujen arvopaperien liikkeellelaskijoita riippumatta arvopaperin tyypistä. AML 2:7.4 §:ssä säädetään kuitenkin liikkeellelaskijakohtaisista poikkeuksista. Hyväksyttävästä syystä liikkeellelaskija voi lykätä AML 2:7.1 §:ssä tarkoitetun tiedon julkistamista ja toimitamista asianomaiselle julkisen kaupankäynnin järjestäjälle, jos tiedon julkistamatta jät-

³⁶⁸ HE 137/2004 vp., s. 51.

täminen ei vaaranna sijoittajien asemaa ja liikkeeseenlaskija pystyy varmistamaan tiedon säilymisen luottamuksellisena (AML 2:7.2 §).³⁶⁹

5.2.2 Informaation ja arvopaperimarkkinoiden suhde

Informaatio ja kehittyneet arvopaperimarkkinat liittyvät erottamattomasti toisiinsa. Julkisen noteerauksen kohteena olevien arvopapereiden hinta muodostuu informaation sekä sitä koskevan jatkuvan arvioinnin ja analyysin perusteella.³⁷⁰ Voidaankin sanoa, että arvopaperimarkkinoilla käydään kauppaa arvopapereihin liittyvällä informaatiolla ja siihen perustuvilla tuotto-odotuksilla. Markkinoiden eri tasoilla informaatiota analysoidaan eri tavoin, ja erilaiset arviot suodattuvat lopulta arvopaperin hintaan monimuotoisen mekanismin jälkeen. Informaatio on näin turvaamassa, että markkinoilla oleva käsitys arvopaperin arvosta on mahdollisimman rationaalinen: mitä tarkemmin kurssi heijastaa informaatiota, sitä hyödyllisempi ohje se on sijoittajien päätöksenteon kannalta.³⁷¹

Markkinataloudessa kannustetaan uuden informaation hankkimiseen ja tuottamiseen juuri sen hyödyllisyydestä johtuen. Koska arvopaperi hankitaan lähes poikkeuksetta sijoitustarkoituksessa, ja informaation merkitystä arvioidaan erityisesti suhteessa arvopaperin arvoon sijoituskohteena, tämä johtaa siihen, että sama informaatio on useimmille sijoittajille yhtä arvokasta.³⁷² Käytännössä markkinoiden dynamiikka muodostuukin huomattavalta osin siitä, että informaation merkitys sijoituskohteelle arvioidaan eri tavoin sijoittajien keskuudessa. Tämän kanssa on johdonmukaista ja välttämätöntä, että tiedollisen ylivoiman hyväksikäyttäminen on lähtökohtaisesti sallittua, sillä tietoa ei olisi rationaalista hankkia ja tuottaa, jos sitä ei voitaisi hyödyntää eri muodoissaan erilaisissa transaktioissa. Oikeus informaatioedun hyväksikäyttöön arvopaperimarkkinoilla ei kuitenkaan ole rajoittamatonta. Sisäpiirisääntelyn avulla puututaan tilanteisiin, joissa informaatioepäsymmetrian hyväksikäyttö muuttuu kannustettavasta ja sallitusta toiminnasta kielletyksi.³⁷³

Kim Ittonen tarkastelee väitöskirjassaan tilintarkastajan antaman toiminnan jatkuvuudesta tai sisäisen valvonnan heikkouksista huomauttavan tilintarkastuskertomuksen aiheuttamia reaktioita osakemarkkinoilla. Empiirisen tutkimuksen tulosten perusteella kyseisten mukautettujen tilintarkastuskertomusten julkaiseminen ei aiheuta tilastollisesti merkittäviä epänormaaleja tuottoja osakemarkkinoilla, mutta sekä volatilitetissä että systemaattisen riskissä on havaittavissa kasvua. Lisäksi tutkimustulokset osoittavat, että yrityksen informaatioympäristöllä ja velkaperusteisilla agentuurikustannuksilla on huomattava vaikutus tilintarkastuskertomusinformaation merkityksellisyyteen; julkinen mielenkiinto tilinpäätösinformaatiota kohtaan, informaation määrä ja laatu sekä johdon kurinalaisuus ovat muun muassa tekijöitä, jotka vaikuttavat markkinareaktioihin julkistettaessa mukautettu kertomus.³⁷⁴ Tutkimus vahvistaa tutkielmassa esitetyn väitteen siitä, että tilintarkastus vaikuttaa positiivisesti tilinpäätöksen informaatioarvoon ja siitä syntyvään laatuvaikutelmaan sekä uskottavu-

³⁶⁹ Yksityiskohtaisemmin säännöllisestä ja jatkuvasta tiedonantovelvollisuudesta ks. Karjalainen ym. 2008, s. 113–177. Tiedonantovelvollisuuden tarkoituksena on antaa sijoittajille luotettavaa, kattavaa ja vertailukelpoista tietoa arvopaperista ja sen liikkeeseenlaskijasta (HE 27/2008 vp., s. 2).

³⁷⁰ Perustan markkinoiden informaatiotasolle muodostaa AML:n mukaiset tiedonantovelvollisuudet.

³⁷¹ Annola 2005, s. 27–28.

³⁷² Sijoittajien informaatiotarpeet luonnollisesti vaihtelevat, jolloin informaatio näyttäytyy sijoittajille arvoltaan erilaisena riippuen esimerkiksi sijoittajan riskinkantokyvystä ja -halusta sekä sijoitushorisontista.

³⁷³ Annola 2005, s. 28–32. Ks. lisäksi AML 5 luku ”Markkinoiden väärinkäyttöä koskevat säännökset”.

³⁷⁴ Ittonen 2009, s. 172–182. Ittonen tutkimusaineisto koostuu Russell 3000 -indeksiin sisällyvistä yhdysvaltalaisista listatuista yhtiöistä.

teen. On huomionarvoista, että mukautettu tilintarkastuskertomus viestii tilintarkastajan mielipiteen tarkastetun yhtiön taloudellisesta asemasta huomioiden myös sellaisen informaation, joka ei ole julkisesti saatavilla.

5.2.3 Tilintarkastuskertomus osana odotuskuiluproblematiikkaa

Tilintarkastajan tehtävänä on riippumattomana asiantuntijana antaa tilintarkastuskertomuksessa edellä käsitellyt TTL 15.2 §:n mukaiset lausunnot tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen oikeellisuudesta ja ristiriidattomuudesta. Tilintarkastajan vastuut ja velvollisuudet tilintarkastuksen suorittamisen suhteen on määritelty tilintarkastuslaissa, erityislainsäädännössä, kansainvälisissä tilintarkastusstandardeissa sekä erilaisissa suosituksissa, ohjeissa ja kannanotoissa. On selvää, että kaikki yrityksen sidosryhmät ja niiden yksittäiset edustajat eivät voi olla tietoisia tilintarkastajan tehtävistä yhtä yksityiskohtaisesti kuin ammattikunta itse. Kullakin tilinpäätösinformaation hyväksikäyttäjällä on oma näkemyksensä tilintarkastuksesta, ja niinpä myös odotukset tilintarkastuksen suhteen saattavat vaihdella. Odotuskuilu käsitteenä määritelläänkin yleisesti eroavaisuudeksi tarkastuskohteen sidosryhmien tilintarkastukseen kohdistamien odotusten ja säännösten mukaan toimivien tilintarkastajien suoritusten välillä.³⁷⁵

Tilintarkastuksen odotuskuilu on tunnettuna ilmiönä ollut olemassa pitkään, mutta se käsitteellistettiin vasta 1970-luvulla.³⁷⁶ Odotuskuilun syntymistä ja kehittymistä on tarkasteltu monissa tutkimuksissa³⁷⁷, joista useimmissa on päädytty siihen lopputulokseen, että syyllisiä odotuskuilun syntymiseen ovat sekä tilintarkastajat että suuri yleisö. Tutkimuksissa on todettu, että tilintarkastajat ovat hitaita ja jopa haluttomia vastaamaan sidosryhmien jatkuvasti muuttuviin ja kasvaviin odotuksiin, sillä tämä saattaisi tuoda mukanaan tilintarkastajille lisää vastuuta ja velvollisuuksia. Toisaalta on osoitettu, että sidosryhmät eivät usein ymmärrä riittävän hyvin tilintarkastuksen luonnetta, sen luontaisia rajoitteita sekä tilintarkastajien roolia, minkä seurauksena sidosryhmien odotukset tilintarkastuksen suhteen saattavat olla epärealistisen korkealla.³⁷⁸ Suuri yleisö usein mieltää tilintarkastajan tehtävän väärinkäytösten etsimiseksi. Tilintarkastus on kuitenkin varmennustoimeksianto, eikä tilintarkastaja ole ensisijaisesti virheiden ja väärinkäytösten etsijä; niitä estävien kontrollien (sisäinen tarkastus) luominen on johdon vastuulla.³⁷⁹

Tilintarkastajien raportointi, lähinnä tilintarkastuskertomus ja sen sisältö, on tutkituin ja eniten keskustelua herättänyt odotuskuilun osa-alue. Sidosryhmien näkökulmasta tilintarkastuskertomuksen merkitys on vähäinen: kertomukset ovat kaavamaisia, vaikeaselkoisia, mitäänsanomattomia ja niihin mahdollisesti sisältyvien huomautusten tai lisätietojen syyt ja merkitykset ovat vaikeasti ymmärrettävissä. Sidosryhmät toivoisivatkin tilintarkastuskertomusten olevan informatiivisempia esimerkiksi tarkastusprosessin vaiheiden, tarkastusmenetelmien, rajoitteiden sekä tuloksensa suhteen. Tilintarkastajat ovat puolestaan puo-

³⁷⁵ Näin muun muassa Viitanen 1995, s. 175; Kärkkäinen 1998, s. 24–34; Riistama 1999, s. 22; Saarinen 2005, s. 4; sekä Hayes 2006, s. 68.

³⁷⁶ Tarkemmin odotuskuilun historiasta ks. Humphrey et al. 1992, s. 137–161. Suomessa käsite tuli tunnetuksi vasta 1990-luvun laman yhteydessä, kun tilinpäätösinformaation luotettavuus ja tilintarkastajien vastuukysymykset nousivat yleisiksi keskustelun aiheiksi (Riistama 1999, s. 22).

³⁷⁷ Ks. esimerkiksi Porter 1993; Sikka et al. 1998; Troberg – Viitanen 1999.

³⁷⁸ Viitanen 1995, s. 175.

³⁷⁹ Saarinen 2005, s. 4–5.

lustaneet lyhyttä, vakiomuotoista tilintarkastuskertomusta sen selkeyden, tehokkuuden ja yksiselitteisyyden johdosta.³⁸⁰

Viitanen tutkimus osoittaa merkittäviä eroavaisuuksia siinä, minkälaiseksi tilintarkastajat ja sidosryhmät kokevat tilintarkastuskertomuksen aseman. Siinä, missä tilintarkastajat näkivät kertomuksen olevan tärkeä ja hyödyllinen väline sidosryhmille päätöksenteon apuna, sidosryhmät kokivat tilintarkastuskertomuksesta saatavan hyödyn varsin pieneksi. Tilintarkastajien näkemyksen mukaan vakiomuotoinen tilintarkastuskertomus takaa tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen luotettavuuden ja lainmukaisuuden. Sidoryhmien näkemys vakio-
muotoisesta kertomuksesta oli päinvastainen: se ei takaa, että tilinpäätös ja toimintakertomus antavat oikean ja riittävän kuvan. Tilanne olisi sidoryhmien näkemyksen mukaan osittain ratkaistavissa laajentamalla tilintarkastuskertomuksen sisältöä kattamaan vallitsevien olosuhteiden ja tarkastuskohteen erityispiirteiden edellyttämän informaation. Tilintarkastajat suhtautuivat ehdotukseen varauksellisesti.³⁸¹

Odotuskuilun kaventamiseksi onkin esitetty erilaisia ehdotuksia, jotka voidaan jakaa karkeasti kahteen luokkaan. *Defensiivisen* lähestymistavan edustajat korostavat sidoryhmien odotusten epärealistisuutta ja pyrkivät koulutuksen ja informoinnin avulla vaikuttamaan näihin odotuksiin.³⁸² *Konstruktiivinen* lähestymistapa puolestaan näkee ratkaisuna odotuskuilun kaventamiseen sen, että tilintarkastajien tehtäväkenttää ja raportointia laajennetaan ja kehitetään sidoryhmien tarpeiden suuntaan.³⁸³ Suomessakin on julkisuudessa käytetty puheenvuoroja, joissa tilintarkastajan raportointia, erityisesti tilintarkastuskertomusta, on arvosteltu turhasta niukkuudesta.³⁸⁴ KHT-yhdistys teki vuonna 2010 kyselyn 500 suurimman suomalaisyrityksen talousjohtajalle, jossa tiedusteltiin talousjohdon näkemyksiä tilintarkastuksesta, hyvästä hallinnoinnista ja taloudellisesta raportoinnista. Kyselyyn vastanneista talousjohtajista 66 % suhtautui tilintarkastuskertomuksen informaatioarvoon myönteisesti, ja 27 % vastanneista piti sitä riittämättömänä. Tilintarkastuskertomukseen kaivattiin lisää tietoa tarkastuskohteen riskeistä, sen niukkaa nykymuotoa arvosteltiin ja osa vastaajista kaipasi takaisin kumotun tilintarkastuslain mukaisia kansallisia lausuntoja.³⁸⁵

Tilintarkastusammattikunta on joutunut kohtaamaan ainakin kolme ”odotuskuiluaaltoa”. Ensimmäinen näistä oli 1980- ja 90-luvun vaihteen säästö- ja lainafiasko. Toinen oli 1990-luvun lopun niin sanottu it-kupla ja sen jälkeinen romahdus, ja kolmanneksi voidaan nostaa vuosituhanenvaihteen jälkeen Wall Streetillä kovaa tulosta tehneet yritykset, joiden tilinpäätöstiedot osoittautuivat väärennetyiksi, kuten Enron.³⁸⁶ Voitaneen sanoa, että viime vuodet globaaleita talousmarkkinoita ravistellut finanssikriisi oli neljäs odotuskuiluaalto. Euroopan komissio pohtiikin uudessa vihreässä kirjassaan sitä, vastaavatko tilintarkastukset nykyajan liiketoimintaympäristön vaatimuksia. Sidoryhmien voi olla vaikea ymmärtää, että jonkin organisaation tilinpäätöksessä puhutaan asianmukaisuudesta ja huomattavasta vakaudesta, vaikka samalla organisaatiolla tosiasiallisesti on taloudellisia ongelmia. Koska

³⁸⁰ Viitanen 1995, s. 177.

³⁸¹ Viitanen 1995, s. 178.

³⁸² Ks. tähän liittyen IASB Framework, kohta 25 ”Understandability” sekä ISA 320.4.

³⁸³ Humphrey et al. 1992, s. 137–139.

³⁸⁴ Ks. esimerkiksi Ilmarisen varatoimitusjohtaja Timo Ritakallion haastattelu Tilintarkastus-lehdessä (1/2010, s. 6–9), jossa Ritakallio peräänkuuluttaa tilintarkastuskertomuksilta lisää tietoja tilintarkastajan tekemistä keskeisistä havainnoista: olennainen informaatio tulisi saattaa osakkeenomistajien ja muiden sidoryhmien käyttöön, sillä tulee muistaa, että tilintarkastaja toimii osakkeenomistajan valitsemana.

³⁸⁵ Ks. Sviili 2010a, s. 48–49.

³⁸⁶ Hayes 2006, s. 69.

sidosryhmät eivät välttämättä tunne tilintarkastuksen rajoituksia, kuten olennaisuusrajaa, tarkastusotantamenetelmiä, tilintarkastajan merkitystä petosten havaitsemisessa ja yritysjohdon vastuuta, syntyy helposti vääriä odotuksia. Komissio suosittelee kattavaa keskustelua siitä, miten voitaisiin varmistaa, että sekä tilinpäätösten tarkastukset että tilintarkastuskertomukset olisivat asianmukaisia.³⁸⁷

Komissio toteaa, että on tärkeää määritellä selkeästi, millaisia tietoja tilintarkastajien olisi annettava sidosryhmille kertomuksessaan ja havainnoissaan. Tämä tarkoittaa, että tilintarkastuskertomus otetaan uudelleen arvioitavaksi. Sen lisäksi on harkittava, pitäisikö tiedottamista tarkastusmenetelmästä lisätä ilmoittamalla, missä määrin tarkastetun yrityksen tase on tarkistettu konkreettisesti. Tilintarkastajien olisi tilinpäätösinformaation käyttäjän näkökulmasta annettava sidosryhmille erittäin hyvä varmuus taseen osatekijöistä ja niiden arvostamisesta tilinpäätöspäivänä. Vaikka ensisijainen vastuu moitteettomien taloudellisten tietojen toimittamisesta onkin tarkastettavan yhteisön yritysjohdolla, tilintarkastajat voisivat ottaa tärkeän tehtävän antamalla yritysjohdolle aktiivisesti haasteita käyttäjän näkökulmasta. Olisi ratkaisevan tärkeää suhtautua tarkastettavaan yhteisöön ”ammattillisen kriittisesti”.³⁸⁸ Tällainen kriittisyys olisi aiheellista myös tilinpäätöksessä esitettävien avaintietojen osalta ja se voi johtaa siihen, että tilintarkastuskertomukseen lisätään tiettyä kysymystä koskeva tarkennus.³⁸⁹ On kuitenkin vältettävä sidosryhmien kannalta merkityksettömien tietojen esittämistä, sillä mukautettuun tilintarkastuskertomukseen liittyy yleisesti kielteinen mielikuva. Tämän mielikuvaongelman lieventämiseksi tulee mahdollisen lisäinformaation esittämisen osalta harkita sellaista esittämistapaa, joka tuottaa lisäarvoa sidosryhmille.³⁹⁰

Tilintarkastajan ulkoiseen tiedottamiseen liittyen tulee harkita, miten laajalti tilintarkastajien saatavilla olevia yleistä etua koskevia tietoja olisi välitettävä yleisölle. Tällaisia yleistä etua koskevia tietoja ovat esimerkiksi tiedot yrityksen altistumisesta tuleville riskeille tai tapahtumille, tiedot immateriaalioikeuksiin kohdistuvista riskeistä sekä siitä, missä määrin aineettomalle omaisuudelle voi aiheutua haittaa. On myös pohdittava, kuinka nopeasti ja kuinka usein tilintarkastajan olisi välitettävä tietoja sidosryhmille, sillä usein väitetään, että tilintarkastajien kertomukset ovat liian suppeita ja annetaan liian myöhään. Sisäisen tiedottamisen osalta olisi huolehdittava säännöllisestä vuoropuhelusta yrityksen tarkastusvaliokunnan, lakisääteisen tilintarkastajan ja sisäisen tarkastajan välillä sääntöjenmukaisuuden kokonais kattavuuden ja riskien valvonnan varmistamiseksi. Vuoropuhelun lisäämisen ei tule vaarantaa lakisääteisen tilintarkastajan riippumattomuutta.³⁹¹

Tilintarkastajan tiedottamiseen liittyen komissio toteaa yleisesti, että tiedottamisvelvollisuuksia tulisi arvioida uudelleen, jotta voitaisiin parantaa koko tiedotusprosessia ja samalla käsitystä tilintarkastuksen tuottamasta lisäarvosta. On tärkeää myös pohtia, missä määrin tilintarkastajien olisi arvioitava yrityksen antamia ennakoivia tietoja, ja missä määrin tilintarkastajien olisi annettava tietoja yrityksen talous- ja rahoitusnäkymistä. Yrityksen toiminnan jatkuvuuden periaatetta (going concern) sovellettaessa tarvittaisiin erityisesti viimeksi

³⁸⁷ KOM(2010) 561 lopullinen, s. 3–4.

³⁸⁸ Ammatillisella kriittisyydellä voi olla tärkeä asema myös petosten havaitsemisessa ja torjunnassa. Vrt. ”Ammatillinen skeptisyys” (ISA 200.13 l).

³⁸⁹ Tarkennus sisällytetään tilintarkastuskertomukseen, kun on kyse poikkeuksellisesta tapahtumasta, joka tilintarkastajan mielestä on oleellinen ja josta on sen vuoksi ilmoitettava, jotta tilinpäätöksen käyttäjät voivat ymmärtää tilinpäätöstietoja paremmin. Kohta, jossa on tiettyä kysymystä koskeva tarkennus, ei vaikuta tilinpäätöstä koskevaan tilintarkastajan kertomukseen (KOM(2010) 561 lopullinen, s. 8, av. 17).

³⁹⁰ KOM(2010) 561 lopullinen, s. 7–8.

³⁹¹ KOM(2010) 561 lopullinen, s. 8–9.

mainittuja tietoja. Tilintarkastajan roolia olisi laajennettava tähän suuntaan vain, mikäli sidosryhmät saisivat siitä lisäarvoa.³⁹²

Kuten todettua, tilintarkastuksen toimintaympäristö on hyvin dynaaminen ja sen johdosta tilintarkastukseen kohdistuvat odotukset muuttuvat ajan myötä, mikä puolestaan näkyy muutoksena tilintarkastajien tehtäväkentässä. Yritysten yhteiskuntavastuu ja yhteiskuntavastuuraportointi on yksi yhä ajankohtaisemmista aiheista, joka usein nousee esille puhuttaessa tilintarkastustehtävän laajentamisesta. Yritysten sosiaalinen vastuu ja ympäristövastuu tarkoittavat sitä, että yritykset vapaaehtoisesti omaksuvat yhteiskunnalliset ja ympäristöön liittyvät kysymykset osaksi liiketoimintaansa sekä vuorovaikutustaan sidosryhmiensä kanssa. Komissio arvioi, että tältä osin selkeämmät raportointisäännöt voisivat edistää EU:n yritysten parempaa arvostamista ja sitä, että yritykset ja sijoittajat keskittyisivät tarkemmin kestävyyskysymyksiin. Ilmoitettujen tietojen riittävän laadun ja luotettavuuden varmistamiseksi olisi pohdittava, tarvitaanko ilmoitettujen tietojen riippumatonta tarkastusta ja olisiko tilintarkastajien otettava se tehtäväkseen.³⁹³

5.3 Yritysten yhteiskuntavastuu

Toiviainen toteaa, että nykyaikaisessa yhteiskunnassa, jossa suurten yhtiöiden omistus on laajaa ja omistajien vaihtelevat motiivit yhtiön ohjaamisessa rajoittuvat yleensä tuoton maksimointiin joko osinkoina tai myyntivoitoina, on paradoksaalista ajatella, että nykyisten osakkeenomistajien voitonmaksimoiminen johtaisi yhteiskunnan kannalta parhaaseen tulokseen. Rahoitusmarkkinoiden kehityksen seurauksena ”omistaminen” on muuttunut lyhyen aikavälin ”sijoittamiseksi” johonkin aineettomaan hyödykkeeseen, arvopaperiin. Tästä syystä omistajat ovat menettäneet oikeutensa vaatia, että yrityksen toiminnan koko ylijäämä tulisi vain heidän hyödykseen, sillä yritys on periaatteessa perustettu määräämättömäksi ajaksi, ja se tarvitsee myös itse tuottamaansa ylijäämää. Yrityksen kilpailukyvyin ja kestäväen kehityksen aspektin säilyttäminen edellyttää luopumista yksinkertaisesta osakkeenomistajan voiton maksimoimisesta sosiaalisten toimintojen, kuten ympäristön, työllisyyden ja yhteiskunnan, tukemistavoitteiden hyväksi.³⁹⁴

Beate Sjøffell näkee ”corporate social responsibility” -ajattelun yrityksen sidosryhmien vastuuksena osakkeenomistajien näkökulmaa korostavalle corporate governancelle. CSR on

³⁹² KOM(2010) 561 lopullinen, s. 9. Tilintarkastajien ulkoisesta tiedottamisesta ja vakiomuotoisen tilintarkastuskertomuksen informaatioarvosta käydään tällä hetkellä laajaa kansainvälistä keskustelua. Kansainvälinen arvopaperimarkkinavalvojen yhteisö IOSCO (International Organization of Securities Commissions) on julkaissut syyskuussa 2009 raportin tilintarkastajien tiedottamisesta (Consultation Report on Auditor Communications), jossa esitetään ehdotuksia tilintarkastuskertomuksen parantamiseksi [saatavilla: <http://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD303.pdf>]. Myös IAASB on tunnistanut tilintarkastajan kommunikointiin ja raportointiin liittyvät epäkohdat ja on ottanut ne huomioon osana tammikuussa 2011 julkaisemaansa etenemissuunnitelmaa (Proposed IAASB Strategy and Work Program for 2012–2014), jossa todetaan, että ISA 700 -standardi saatetaan ottaa uudelleen arvioitavaksi [saatavilla: <http://www.ifac.org/Guidance/EXD-Details.php?EDID=0151>].

³⁹³ KOM(2010) 561 lopullinen, s. 9.

³⁹⁴ *Toiviainen* 2004, s. 423–432. Komissio kiinnittää vastaavasti huomiota osakkeenomistajien muuttuneeseen asemaan toteamalla rahoituskriisin osoittaneen, että luottamus malliin, jossa osakkeenomistaja kuuluu yrityksen omistajiin ja osallistuu sen pitkän aikavälin elinkelpoisuuden ylläpitämiseen, on vähintäänkin voimakkaasti heikentynyt. Rahoitustoiminnan alati kasvava merkitys taloudessa on synnyttänyt uudenlaisia osakkeenomistajia, joita eivät useinkaan tunnu kiinnostavan hallinto- ja ohjausjärjestelmien pitkän aikavälin tavoitteet yrityksissä ja rahoituslaitoksissa, joihin he sijoittavat. Komissio onkin kiinnostunut yleisesti siitä, ovatko hallinto- ja ohjausjärjestelmää koskevat säännöt tehokkaita silloin, kun ne perustuvat oletukseen osakkeenomistajien harjoittamasta tehokkaasta valvonnasta (KOM(2010) 284 lopullinen, s. 8–9).

jatkuvasti kasvattanut merkitystään kansainvälisissä yhtiöissä ja nostanut esiin kysymyksen yhtiöiden normatiivisesta roolista yhteiskunnassa. Keskustelu yhtiöiden yhä laajemmasta yhteiskuntavastuusta³⁹⁵ on aiheuttanut voimakasta vastusta osakkeenomistajakeskeisen ajattelun kannattajien joukossa, mikä vaikuttaa oudolta, sillä iso osa kansainvälisistä suuryrityksistä on jo tiedostanut CSR:n positiivisen vaikutuksen liiketoimintansa ja ryhtynyt toimiin sen integroimiseksi osaksi menettelytapojaan ja raportointiaan. Osa CSR:ää kohdanneesta kritiikistä tiivistyy väitteeksi siitä, että yritykset käyttävät hyväksi CSR:n soveltamisen tarjoamaa positiivista yrityskuvaa ainoastaan parantaakseen tuottavuuttaan, ja sitoutuvat siihen ainoastaan sen vuoksi, että markkinat tällä hetkellä edellyttävät sitä. Lisäksi CSR:n soveltamisen arvioidaan johtavan kilpailukyvyyn heikentymiseen kilpailijoihin verrattuna sekä väärinkäyttötilanteisiin.³⁹⁶

Ovatko osakkeenomistajakeskeinen ajattelu ja yhtiöiden yhteiskuntavastuu ristiriidassa keskenään? *Mähönen* ja *Villa* tulkitsevat, ettei näin ole. Yhtiöiden vastuu työntekijöitään, kuluttajia ja markkinoita kohtaan aktualisoituu lähtökohtaisesti korvausvastuuna tai hallinnollisina maksuina, kuten sakkoina. Tällainen maksuvelvollisuus alentaa osakkeenomistajien residuaalivoittoa. Toimimalla huolimattomasti johto on rikkonut fidusiarisia velvollisuuksiaan osakkeenomistajia kohtaan ja on aiheuttamastaan vahingosta korvausvelvollinen osakkeenomistajille. Osakkeenomistajakeskeinen ajattelutapa kannustaa näin johtoa huomioimaan yhteiskuntavastuun osana osakkeenomistajien intressejä: yhteiskuntavastuu realisoituu johdon vahingonkorvausvastuuna ja se voidaan sisäistää yhtiöoikeudellisen corporate governance -järjestelmän kautta osakkeenomistajakeskeiseen ajatteluun. Usein yhteiskuntavastuu liitetään juuri sidosryhmäkeskeiseen ajatteluun väittäen, että osakkeenomistajakeskeisessä yhtiössä yhteiskuntavastuu unohtuu.³⁹⁷

Osakeyhtiöoikeudellisesta näkökulmasta äärimmäinen keino huomioida yhteiskuntavastuu yhtiön toiminnassa on ottaa yhtiöjärjestykseen nimenomainen määräys siitä, että yhtiön toiminnan tarkoituksena ei ole tuottaa voittoa osakkeenomistajille (OYL 1:5), vaan esimerkiksi ympäristönsuojelu. Johdon tulisi tällöin informoida asiasta yhtiön osakkeenomistajia ja potentiaalisia sijoittajia, jotka voisivat omalla käyttäytymisellään reagoida tilanteeseen. Ongelmaksi tällaisissa laajennetun yhteiskuntavastuun yhtiöissä muodostuu kontrolli: kuinka osakkeenomistajat voivat valvoa, että johto täyttää velvollisuutensa, ja että johdon toiminta täyttää hyväksytyt eettiset arvot.³⁹⁸

Eräänlaisen kompromissin osakkeenomistajakeskeisen ja sidosryhmäkeskeisen ajattelun välille on esitellyt *Michael Jensen* ”valistuneen arvonmaksimoinnin” (enlightened value maximization, enlightened stakeholder theory) muodossa. Valistunut arvonmaksimointi

³⁹⁵ Euroopan komissio määrittelee julkaisemissaan vihreässä kirjassa (KOM(2001) 366 lopullinen, s. 7) sekä tiedonannossa (KOM(2002) 347 lopullinen, s. 5) yhteiskuntavastuun käsitteeksi, jossa yritykset yhdistävät vapaaehtoisesti sosiaaliset ja ekologiset näkökohdat liiketoimintaansa ja vuorovaikutukseensa sidosryhmiensä kanssa. Ks. myös komission tiedonanto KOM(2006) 136 lopullinen, jossa muun muassa listataan toimia, joilla edistetään eurooppalaisten yritysten yhteiskuntavastuukäytänteiden laajempaa omaksumista unionissa.

Kaikkien mainittujen komission julkaisujen alkuperäisessä, englanninkielisessä tekstissä käytetään termiä ”Corporate Social Responsibility” (CSR), joka vastaaviin suomennoksiin on käännetty puutteellisesti sanoilla ”yritysten sosiaalinen vastuu”. Tässä tutkielmassa sanaa yhteiskuntavastuu käytetään englanninkielisen ”corporate social responsibility” -termin käännöksenä ja synonyyminä termille yritysvastuu. Yhteiskuntavastuu jakautuu kestävä kehityksen kolmijaon mukaisesti taloudelliseen, ympäristölliseen ja sosiaaliseen vastuuseen, joista kahteen viimeksi mainittuun keskitytään tässä luvussa.

³⁹⁶ Sjøfjell 2009, s. 41–43.

³⁹⁷ Mähönen – Villa 2006, s. 81–82. Tarkemmin shareholder–stakeholder-debatista ks. esimerkiksi Lan – Heracleous 2010, s. 294–314; Sjøfjell 2009, s. 37 ss.

³⁹⁸ Mähönen – Villa 2006, s. 83–84. Ks. tiedottamiseen liittyen AML 2:1 § arvopaperien markkinoinnista.

korostaa kaikkien yhtiön liikkeellelaskemien arvopaperien, sekä oman että vieraan pääoman ehtoisten, arvon maksimointia. Tämä edellyttää yhtiön kaikkien sidosryhmien huomioimista ja näiden tarpeiden tyydyttämistä. Valistunut arvonmaksimointi perustuu pitkälti sidosryhmäkeskeiselle ajattelulle, mutta siinä hyväksytään toiminnan tavoitteeksi yhtiön arvon maksimointi pitkällä aikavälillä.³⁹⁹

Huomiota on kiinnitettävä myös enemmistöosakkeenomistajien ja vähemmistöosakkeenomistajien väliseen suhteeseen. Tämä on laajennettavissa kysymykseksi määräysvaltaa käyttävien, yleensä institutionaalisten, osakkeenomistajien vastuusta koko yhtiöstä ja sen kaikista sidosryhmistä. Tällöin on kyse siitä, miten tämä vastuu konkretisoidaan. Ensisijaisesti kyseeseen tulee tiedonantovelvollisuuksien laajentaminen. Eräs esimerkki sellaisesta informaatiosta, jota institutionaalisten sijoittajien tulisi antaa, on normaalia poikkeava sijoittajakäyttäytyminen. Osakkeenomistajien oletetaan käyttäytyvän sijoituksensa arvoa maksimoiden, mutta markkinoilla voi kuitenkin olla sijoittajia, jotka tietoisesti poikkeavat tästä perusolettamuksesta esimerkiksi eettisistä syistä. Tällainen toiminta on luonnollisesti hyväksyttävää, mutta merkittävän institutionaalisen sijoittajan tulisi informoida siitä muita osakkeenomistajia, yhtiön johtoa ja markkinoita.⁴⁰⁰ Muut sidosryhmät tarvitsevat tiedon määräysvaltaa käyttävän osakkeenomistajan poikkeavasta käyttäytymisestä voidakseen arvioida uudelleen kyseisen toimijan ja oman riskipositionsa sisällön yhtiön kokonaisjärjestyksessä.

5.3.1 Lakisääteinen yhteiskuntavastuuraportointi

Modernisointidirektiivillä (2003/51/EY) laajennettiin ja harmonisoitiin toimintakertomukseen liittyvät vaatimukset, jotta toimintakertomukset antaisivat oikean kuvan kirjanpitovelvollisen liiketoiminnan kehittymisestä ja yhtiön tilasta. Direktiivin perustelujen mukaan toimintakertomuksessa annettavat tiedot eivät saisi rajoittaa yhtiön liiketoiminnan taloudellisiin näkökohtiin. Tämän odotetaan tarvittaessa johtavan yhtiön kehityksen, tuloksellisuuden ja tilan ymmärtämisen kannalta merkityksellisten ympäristönäkökohtien, sosiaalisten ja muiden näkökohtien analysointiin.⁴⁰¹ Modernisointidirektiivillä lisättiin tilinpäätösdirektiiviin (78/660/ETY) artikla 46.1 b, jonka mukaan toimintakertomuksen on sisällettävä yhtiön kehityksen, tuloksen tai aseman ymmärtämisen kannalta tarvittavassa laajuudessa tärkeimmät sekä taloudelliset että tarvittaessa muut kuin taloudelliset tulosindikaattorit, jotka ovat merkityksellisiä yhtiön liiketoiminnalle, mukaan lukien tiedot ympäristöä ja työntekijöitä koskevista seikoista.

Modernisointidirektiivi saatettiin Suomessa voimaan kirjanpitolain muutoksella (1304/2004). Kirjanpitovelvollisen lakisääteinen velvollisuus raportoida henkilöstö- ja ympäristötunnuslukuja ja -tietoja perustuu KPL 3:1.5 §:ään, joka sisältää keskeiset säännöt toimintakertomuksen laatimisesta. KPL 3:1.5 §:n mukaan:

”Toimintakertomuksessa on arvioitava kirjanpitovelvollisen toiminnan laajuuteen ja rakenteeseen nähden tasapuolisesti ja kattavasti merkittävimpiä riskejä ja epävarmuustekijöitä sekä muita kirjanpitovelvollisen liiketoiminnan kehittymiseen vaikuttavia seikkoja samoin kuin sen taloudellista asemaa ja tulosta. Arvion tulee sisältää keskeisimmät tunnusluvut kirjanpitovelvollisen liiketoiminnan sekä taloudellisen

³⁹⁹ Jensen 2010, s. 33, 38–39. Jensen ei varsinaisesti pidä sidosryhmäkeskeistä ajattelua osakkeenomistajakeskeisen ajattelun haastajana tai edes vaihtoehtona, sillä se ei kykene täydellisesti määrittelemään osakeyhtiön tarkoitusta ja toiminnallista tehtävää (Jensen 2010, s. 32), minkä seurauksena johto ei kykene toimimaan optimaalisella tehokkuudella. Ks. myös Hansmann – Kraakman 2000, s. 1.

⁴⁰⁰ Mähönen – Villa 2006, s. 85–86.

⁴⁰¹ 2003/51/EY, johdantokappale 9.

aseman ja tuloksen ymmärtämiseksi. Tässä tarkoituksessa on myös esitettävä tunnusluvut ja muut tiedot henkilöstöstä ja ympäristötekijöistä sekä muista mahdollisista kirjanpitovelvollisen liiketoiminnassa merkityksellisistä seikoista. Tarvittaessa arvioissa on esitettävä täydentävää tietoa ja lisäselvityksiä tilinpäätöksessä ilmoituista luvuista.”

KPL 3:2.1 §:n vaatimus oikeista ja riittävästä tiedoista koskee myös henkilöstöstä ja ympäristötekijöistä toimintakertomuksessa esitettyjä tunnuslukuja ja tietoja.⁴⁰² Henkilöstöä ja ympäristöä koskevien tietojen käsittelyssä on noudatettava KPL 3:1.6 §:n 1 virkkeestä ilmenevää olennaisuusperiaatetta sekä tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen laadintaa koskevia yleisiä periaatteita. KILA pitää näistä periaatteista keskeisimpinä olennaisuusperiaatteen lisäksi, johdonmukaisuuden, varovaisuuden sekä sisältöpainotteisuuden periaatteita. Yleisohjeessa todetaan olennaisuudesta:

”Jos jotakin seikkaa koskeva tieto on omiaan vaikuttamaan käsitykseen tilikauden tuloksesta ja taloudellisesta asemasta, pitää tieto olennaisena sisällyttää toimintakertomukseen. — Informaatio on olennaista, jos sen esittämättä jättäminen saattaisi vaikuttaa taloudellisiin päätöksiin. — Edellä esitetty koskee myös tietoja ympäristöstä ja henkilöstöstä.”⁴⁰³

Henkilöstötietojen osalta KILA katsoo, että kirjanpitovelvollisen on toimintakertomuksessa esitettävä pakollisina tietoina päättyneeltä ja kahdelta sitä edeltäneeltä tilikaudelta henkilöstön keskimääräinen lukumäärä tilikauden aikana sekä palkkojen ja palkkioiden kokonaissumma tilikaudella.⁴⁰⁴ Ympäristöä koskevien tietojen osalta KILA ei ole tehnyt vastaavaa yksilöintiä pakollisista toimintakertomustiedoista.

5.3.2 Vapaaehtoinen yhteiskuntavastuuraportointi

Monet yritykset julkaisevat tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen lisäksi muita raportteja, jotka ylittävät lainsäädännössä asetetut ympäristö- ja henkilöstötietoja koskevat raportointivaatimukset. Kansainvälisesti käytetyin yhteiskuntavastuuraportointiohjeisto on *Global Reporting Initiativen* kehittämä GRI-raportointiviitekehys. GRI:n tavoitteena on edistää yhteiskuntavastuuraportointia sekä sen muodostumista yhtä rutiininomaiseksi ja vertailukelpoiseksi kuin yhtiön taloudellinen raportointi. Vuonna 2006 julkaistu viimeisin GRI-ohjeisto (versio 3.0, G3) koostuu raportointiperiaatteista ja -ohjeista sekä niin sanotusta perussisällöstä.⁴⁰⁵ Toinen yleisesti käytetty yhteiskuntavastuuraportointiviitekehys on YK:n *UN Global Compact* (UN GC), joka perustuu yhtiöiden omaan julistautumiseen kymmenen keskeisen UN GC -periaatteen käyttäjiksi osana yhtiöiden strategiaa. UN GC:iin sitoutuneet yhtiöt julkaisevat vuosittain edistymisraportin, jossa yhtiöt tiedottavat sidosryhmilleen keskeisten periaatteiden soveltamisesta osana toimintaansa.⁴⁰⁶

Toimintakertomuksessa voidaan esittää edellä mainittuja pakollisia henkilöstötietoja laajemmin tunnuslukuja ja muita tietoja henkilöstöstä. Tämä on perusteltua silloin, kun sosiaa-

⁴⁰² Kirjanpitolausokunnan yleisohje toimintakertomuksen laatimisesta 12.9.2006, s. 10. KILA:n mukaan muiden kuin taloudellisten tietojen merkitys toimintakertomukselle tulee arvioida sen mukaan, mikä vaikutus niillä on oikean ja riittävän kuvan saamiseksi kirjanpitovelvollisen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta.

⁴⁰³ KILA:n yleisohje toimintakertomuksen laatimisesta 12.9.2006, s. 10–11.

⁴⁰⁴ KILA:n yleisohje toimintakertomuksen laatimisesta 12.9.2006, s. 21.

⁴⁰⁵ KHT-yhdistys 2008, s. 11–12. Ks. tarkemmin Global Reporting Initiative -organisaatiosta osoitteessa <http://www.globalreporting.org/Home>, mistä löytyy myös G3-ohjeiston suomenkielinen versio.

⁴⁰⁶ KHT-yhdistys 2008, s. 12. Tarkemmin UN GC:sta ks. <http://www.unglobalcompact.org/>.

liseen vastuuseen liittyvät seikoilla on olennainen merkitys kirjanpitovelvollisen liiketoiminnan kehityksen, tuloksen tai taloudellisen aseman ymmärtämisen kannalta, tai kun sosiaaliseen vastuuseen liittyvät seikat vaikuttavat olennaisesti kirjanpitovelvollisen liiketoiminnan tavoitteisiin pitkällä aikavälillä. Vapaaehtoisten henkilöstötunnuslukujen esittämisessä ja jaottelussa on suositeltavaa soveltaa parhaiden nykykäytäntöjen mukaisia raportointiohjeistoja, kuten GRI-ohjeistoa.⁴⁰⁷

Ympäristötietojen osalta ei ole määritelty tunnuslukuja, jotka olisi välttämätöntä esittää toimintakertomuksessa. Toimintakertomuksen tulee kuitenkin sisältää oikeat ja riittävät tiedot myös ympäristöasioista. Milloin ympäristökysymykset liittyvät olennaisesti kirjanpitovelvollisen taloudelliseen tulokseen tai asemaan tai kirjanpitovelvollisen liiketoiminnan kehitykseen, toimintakertomuksen tulee sisältää kuvaus näistä ympäristöasioista ja niitä koskevista kirjanpitovelvollisen toimenpiteistä. Yleisohjeessaan KILA antaa suosituksen toimintakertomuksessa ilmoitettavista ympäristötiedoista sekä -tunnusluvuista ja muista tiedoista.⁴⁰⁸

Kirjanpitovelvollisen tulee varmistaa, että vuosikertomuksessa tai erillisessä yhteiskuntavastuu-, ympäristö- tai henkilöstöraportissa ilmoitetut tiedot ovat yhdenmukaisia kaikkien niihin liittyvien toimintakertomuksessa ja tilinpäätöksessä esitettyjen tietojen kanssa. Jos kirjanpitovelvollinen julkaisee erillisen yhteiskuntavastuu-, ympäristö- tai henkilöstöraportin, on tämä suositeltavaa mainita toimintakertomuksessa. Lisäksi toimintakertomuksessa suositellaan ilmoitettavaksi, onko erillinen yhteiskuntavastuuraportti ulkopuolisen riippumattoman tahon toimesta varmennettu. Toimintakertomuksen käyttäjien on tärkeää tietää, sisältääkö raportti objektiivista, tarkastettavissa olevaa tietoa.⁴⁰⁹

Viime vuosina yhteiskuntavastuuraportointi on kehittynyt ja sen käyttö kasvanut nopeasti. 1990-luvun ympäristöpainotteinen raportointi on laajentunut erityisesti sosiaalisen vastuun suuntaan, mikä on tarkoittanut raportoitavien tietojen ja tunnuslukujen huomattavaa kasvua. Tästä johtuen on tullut entistä tärkeämmäksi pohtia sitä, mitä henkilöstö- ja ympäristöasioita julkaistaan yhteiskuntavastuuraportissa, mitä vuosikertomuksessa ja mitä lakisääteisessä toimintakertomuksessa. Sekä kirjanpitolaki, KILA:n yleisohje toimintakertomuksen laatimisesta että GRI-ohjeisto korostavat olennaisuuden merkitystä jaoteltaessa henkilöstö- ja ympäristöasioita mainittujen raporttien kesken.⁴¹⁰

Toimintakertomuksen kannalta olennaiset seikat eivät välttämättä ole olennaisia tilinpäätökselle ja päinvastoin, ja siksi olennaisuuden määrittelemiseksi on pohdittava toimintakertomuksen tarkoitusta. Toimintakertomus suuntautuu tulevaisuuteen. Sen tarkoitus on kuvata sellaiset kehityssuunnat ja tekijät, jotka ovat merkityksellisiä kirjanpitovelvollisen osakkaille tai jäsenille samoin kuin muille sidosryhmille kirjanpitovelvollisen nykyisen ja vastaisen toiminnan arvioimiseksi pitkän tähtäyksen tavoitteiden toteutumisen kannalta.⁴¹¹ Tiedonkäyttäjän näkökulma on korostunut määriteltäessä mitä tietoja on esitettävä toimintakertomuksessa olennaisina. Arvioitaessa toimintakertomuksessa ilmoitettavien henkilöstö- ja ympäristötietojen olennaisuutta tulee huomioida ainakin raportoitavan tiedon luonne, tiedon vaikutus käsitykseen tilikauden tuloksesta ja taloudellisesta asemasta, kes-

⁴⁰⁷ KILA:n yleisohje toimintakertomuksen laatimisesta 12.9.2006, s. 21–22.

⁴⁰⁸ KILA:n yleisohje toimintakertomuksen laatimisesta 12.9.2006, s. 26. Ks. myös KILA:n yleisohje ympäristöasioiden kirjaamisesta, laskennasta ja esittämisestä tilinpäätöksessä 24.10.2006, s. 7.

⁴⁰⁹ KILA:n yleisohje toimintakertomuksen laatimisesta 12.9.2006, s. 21, 32.

⁴¹⁰ KHT-yhdistys 2008, s. 25.

⁴¹¹ KILA:n yleisohje toimintakertomuksen laatimisesta 12.9.2006, s. 8.

keiset kehityssuunnat ja tekijät, todennäköinen tuleva kehitys, tutkimus- ja kehittämistoiminta sekä merkittävimmät riskit ja epävarmuustekijät.⁴¹²

5.3.3 Varmentaminen

Toimintakertomukseen otetut henkilöstö- ja ympäristötiedot ovat lakisääteisen tilintarkastuksen kohteena. Tilintarkastaja lähestyy tällöin henkilöstö- ja ympäristöasioita tarkastusmetodologian kautta arvioimalla niiden vaikutusta tarkastuskohteen tilinpäätöskokonaisuuteen ja hankkimalla käsityksen tarkastuskohteen olennaisista menettelytavoista ja toimenpiteistä henkilöstö- ja ympäristöasioiden valvomisen ja kontrollien osalta suunnitellakseen tarvittavia tarkastustoimenpiteitä. Tilintarkastajan tulee perehtyä tarpeellisessa määrin tarkastuskohteen kontrolliympäristöön voidakseen arvioida johdon asenteita, tietoisuutta ja toimintaa sekä sisäisen tarkastuksen toimintaa yhteiskuntavastuuraportointia koskien. Tietyillä toimialoilla on lisäksi toisia toimialoja enemmän riskejä jo luonteensa vuoksi, kuten kemian-, öljy- ja metalliteollisuudessa. Tällaisilla toimialoilla esimerkiksi ympäristölainsäädännön muutoksilla saattaa olla olennaisia vaikutuksia tarkastuskohteen toimintoihin.⁴¹³

Henkilöstö- ja ympäristöasiat sisältyvät tilinpäätöksessä tuloslaskelmaan, taseeseen tai liitetietoihin. Niihin voi liittyä vastuita ja velvoitteita, joiden todentaminen ja kirjaus- tai esittämiskäytäntö tilinpäätöksessä ovat tilintarkastuksen keskeisiä kohteita. Toimintakertomuksessa voi henkilöstö- ja ympäristöasioiden osalta olla sekä erilaisia tunnuslukuja että sanallisia kuvauksia. Tilintarkastuksessa tilintarkastajan tulee varmistua siitä, että tilinpäätöksessä ja toimintakertomuksessa esitettävät henkilöstö- ja ympäristötiedot antavat noudatetun tilinpäätöissäännösten mukaisesti oikeat ja riittävät tiedot tarkastuskohteen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta, ja että ne on esitetty ristiriidattomasti toimintakertomuksessa ja tilinpäätöksessä.

Osa organisaatioista haluaa sitoutua yhteiskuntavastuuraportointiin lakisääteistä raportointivelvoitetta laajemmin välittääkseen sidosryhmilleen läpinäkyvää informaatiota erityisesti vastuulliseen toimintaansa liittyvistä toimenpiteistä ja niiden vaikutuksista. Vapaaehtoisen yhteiskuntavastuuraportin riippumaton varmentaminen luonnollisesti vahvistaa organisaation viestinnän uskottavuutta sidosryhmien silmissä, ja usein vapaaehtoisesti henkilöstö- ja ympäristöasioista raportoiva organisaatio pyytääkin riippumatonta ja asiantuntevaa osapuolta varmentamaan raportissa esitettävien tietojen oikeellisuuden. Tällainen varmennustoimeksianto voi koskea koko yhteiskuntavastuuraporttia tai vain osaa siitä, ja sen laajuutta voidaan lisätä vuosittain raportoijan tiedonkeruujärjestelmien ja kontrollien kehittyessä.⁴¹⁴ Vapaaehtoinen yhteiskuntavastuuraportointi ei kuulu lakisääteisen tilintarkastuksen piiriin, ja sen mahdollinen varmentaminen tapahtuu varsinaisesta tilintarkastuksesta erillisen toimeksiannon puitteissa.

Yhteiskuntavastuuraporttia koskevan varmennustoimeksiannon toteuttajalle ei ole lain tasolla asetettu pätevyysvaatimuksia, ja varmentajilla on käytössään erilaisia ohjeistuksia, standardeja ja lainsäädäntöä. Kun varmennustoimeksiannon suorittaa tilintarkastaja, tulee toimeksiannossa noudattaa KHT-yhdistyksen hyväksymää varmennus-

⁴¹² KHT-yhdistys 2008, s. 27–31.

⁴¹³ KHT-yhdistys 2008, s. 38–40. Relevanttien ISA-standardien ohella tilintarkastajan tulee ympäristöasioiden tarkastamisen yhteydessä huomioida IAASB:n julkaisema ja KHT-yhdistyksen hyväksymä soveltamisohje (International Auditing Practice Statement, IAPS) 1010 ”Ympäristöasioiden huomioon ottaminen tilinpäätöstarastuksessa”.

⁴¹⁴ KHT-yhdistys 2008, s. 41–43.

toimeksiantostandardia (International Standard on Assurance Engagement, ISAE) 3000 ”Muut varmennustoimeksiannot kuin menneitä kausia koskevaan taloudelliseen informaatioon kohdistuva tilintarkastus tai yleisluonteinen tarkastus” sekä muita relevantteja varmennustoimeksiantostandardeja.⁴¹⁵

Tilintarkastajan tulee suunnitella ja suorittaa toimeksianto ammatillisella skeptisyydellä tiedostaen, että voi olla olemassa seikkoja, joiden seurauksena kohdetta koskeva tieto on olennaisesti virheellinen tai puutteellinen (ISAE 3000.14). Tilintarkastajan tulisi muodostaa riittävä käsitys kohteesta ja muista toimeksiannon olosuhteista pystyäkseen tunnistamaan riskit siitä, että kohdetta koskeva tieto on olennaisesti virheellinen tai puutteellinen, ja arvioimaan näitä riskejä sekä suunnittelemaan ja suorittamaan evidenssin hankkimistoimenpiteet (ISAE 3000.15). Varmennustoimeksiantoa suunnitellessaan tilintarkastajan tulee huomioida olennaisuus ja varmennustoimeksiantoriski ja alentaa se toimeksiannon olosuhteissa hyväksyttävän alhaiselle tasolle (ISAE 3000, kohdat 22, 24). Yhteiskuntavastuuraportin varmentaminen voidaan suorittaa joko kohtuullisen varmuuden antavana tai rajoitetun varmuuden antavana toimeksiantona, joista yleisemmin käytössä on rajoitetun varmuuden antava toimeksianto.⁴¹⁶

Tilintarkastajan tulee laatia toimeksiannosta kirjallinen varmennusraportti, joka sisältää tilintarkastajan johtopäätöksen yhteiskuntavastuuraportista. Varmennusraportti räätälöidään toimeksiannon olosuhteiden mukaisesti, ja sen kaava vaihtelee sen mukaan, mikä esittämistapa kulloinkin edistää tehokasta kommunikointia käyttäjille (ISAE 3000, kohdat 46–48). Varmennusraportin johtopäätös voi olla vakioimuotoinen, ehdollinen tai kielteinen taikka varmennusraportissa voidaan jättää johtopäätös ilmaisematta. Jos tilintarkastaja esittää muun kuin vakioimuotoisen johtopäätöksen, varmennusraportissa tulee kuvata selkeästi kaikki tähän johtaneet syyt.⁴¹⁷

Suomessa on järjestetty vuodesta 1996 lähtien vuosittain yhteiskuntavastuuraportointi-kilpailu.⁴¹⁸ Yhteiskuntavastuuraportointi 2010 -kilpailun parhaaksi yritys vastuun raportoi-jaksi yleisessä sarjassa valittiin Wärtsilä Oyj. Vastuullisuuteen liittyvien riskien ja mahdollisuuksien sekä turvallisuusnäkökohtien raportoinnin kehittäminen olivat Wärtsilän raportoinnin vahvuuksia. Lisäksi sidosryhmäyhteistyöhön ja ilmastonmuutokseen liittyvien näkökohtien raportointi sekä aktiivinen yritys vastuuraportoinnin kehittäminen nähtiin myönteisinä Wärtsilän raportoinnissa. GRI:n G3-ohjeiston mukaisesti laadittu raportti on ulkopuolisen tahon verifioima ja se on yhdistetty osaksi vuosikertomusta. Suomessa onkin yleistymässä yhteiskuntavastuuraportin ja vuosikertomuksen yhdistäminen. Lisääntyneen verkkoraportoinnin katsotaan myös vastaavan myönteisellä tavalla tiettyjen sidosryhmien tiedonsaantitarpeisiin ja edistävän uusien sidosryhmien tavoittamista.⁴¹⁹

⁴¹⁵ KHT-yhdistys 2008, s. 43–44; ISAE 3000.3.

⁴¹⁶ KHT-yhdistys 2008, s. 44. Rajoitetun varmuuden antavassa toimeksiannossa varmennustoimeksiantoriski on korkeampi kuin kohtuullisen varmuuden antavassa toimeksiannossa. Ero muodostuu tarkastusevidenssin hankkimistoimenpiteistä, jotka eroavat luonteeltaan, ajoitukseltaan ja laajuudeltaan, mutta jotka jo rajoitetun varmuuden antavassa toimeksiannossa ovat vähintäänkin riittäviä mielekkään varmuustason saavuttamiseksi (ISAE 3000.24).

⁴¹⁷ Tarkemmin varmennusraportin sisällöstä ks. ISAE 3000, kohdat 49–53. Ks. myös varmennustoimeksiantojen viitekehys.

⁴¹⁸ Vuonna 2010 kilpailuun ilmoittautui erikseen 15 organisaatiota. Lisäksi alustavassa arvioinnissa käytiin läpi kaikkien 128 Helsingin pörssin päälistalla olevan yhtiön yhteiskuntavastuuraportointi. Kaikkiaan 27 pörssiyhtiön raportointi taloudellisesta, sosiaalisesta ja ympäristövastuusta oli riittävän laajaa. Näin olleen lopulliseen arviointiin pääsi mukaan 42 organisaatiota. Ks. tarkemmin osoitteesta: http://www.fibsry.fi/images/stories/yhteenvetoraportti_2010.pdf.

⁴¹⁹ Sviili 2010b, s. 58–59.

Pitäisikö yhteiskuntavastuuraportoinnin olla vapaaehtoista vai pakollista? Esimerkiksi Ruotsissa on vuodesta 2008 lähtien valtionyhtiöiden tullut laatia GRI-raportti, ja Tanskassa vuodesta 2009 lähtien yhteiskuntavastuuraportointipakko on koskenut 1100 suurinta yritystä – joukossa niin pörssiyrityksiä kuin valtionyhtiöitä. Kuitenkin nimenomaan vapaaehtoisuuden ja sääntelyn yhdistäminen vaikuttaisi olevan ratkaisu olennaiset asiat sisältävään ja läpinäkyvään vastuullisuusraportointiin. Pakottavilla säännöksillä voitaisiin asettaa raportoinnille minimivaatimukset, jotka kehittäisivät sitten koko raportointikenttää yhä edelleen. Syy yrityksille panosta innovointiin yhteiskuntavastuuraportoinnissa on luonnollisesti kilpailuetu nyt ja tulevaisuudessa.⁴²⁰

Yritysvastuuraportoinnin lisääntyessä raportoidun tilinpäätösinformaation kokonaismäärä kasvaa entisestään. On todennäköistä, että raportoivat organisaatiot haluavat vapaaehtoisen yhteiskuntavastuuraporttinsa ainakin osittain myös varmennettavan. Tämä laajentaa tilintarkastajien toimenkuvaa, vaikka sillä ei olekaan suoranaista vaikutusta lakisääteisen tilintarkastuksen laajuuteen, sillä luultavasti tilintarkastajat tulevat pääsääntöisesti suorittamaan vapaaehtoisten yhteiskuntavastuuraporttien varmentamisen ammatillisten valmiuksiensa ja tilintarkastajiin kohdistetun julkisen valvonnan johdosta. Vapaaehtoisen yhteiskuntavastuuraportoinnin varmentamista ei ole mielekäästä kuitenkaan pitää itseisarvona, ja varmentamiseen tulisi ryhtyä vain silloin, kun se kykenee tarjoamaan yhtiölle ja sen sidosryhmille lisäarvoa verrattuna tilanteeseen, jossa yhteiskuntavastuuraporttia ei varmenneta.

Raportointikäytäntöjen ja -trendien kehittyessä lakisääteisen ja vapaaehtoisen yritysvastuuinformaation jaotteluperusteena käytettävän olennaisuus-käsitteen määritelmä tulee laajenemaan siihen suuntaan, että yhä suurempi osa yritysvastuuraportoinnista on tulkittavissa toimintakertomukseen kuuluvaksi ja näin lakisääteisen tilintarkastuksen kohteeksi. Odotuskuiluproblematiikan kannalta vapaaehtoisen raportoinnin kehitys ei ole ongelmonta. Sidosryhmien voi olla vaikea erottaa yhtiöiden vuosikertomuksista toisistaan osat, jotka i) kuuluvat lakisääteisen tilintarkastuksen piiriin; ii) tilintarkastaja on varmentanut, mutta jotka eivät ole osa tilinpäätökseen liitettävää toimintakertomusta; sekä iii) ovat kirjanpito-velvollisen tilintarkastetun tilinpäätöksen yhteydessä esittämää lisäinformaatiota: lakisääteistä, kuten selvitys hallinto- ja ohjausjärjestelmästä (AML 2:6.3 §), tai vapaaehtoista, kuten yritysesittely.⁴²¹

6 Loppupäätelmiä

Osakeyhtiö on mielekkäästi hahmotettavissa sopimuksenomaisten suhteiden verkkona. Päämies-agenttiteoria tarjoaa hedelmällisen työkalun mallinnettaessa näiden sopimus-suhteiden sisältöä. Osana osakeyhtiön institutionaalista järjestelyä tilintarkastus voidaan määritellä päämies-agenttiteoriaa hyväksikäyttäen siten, että tilintarkastajan päämiehinä nähdään samanaikaisesti sekä osakkeenomistajat että tilintarkastajien ammattikunta. Tilintarkastus instituutiona näyttäytyy tällöin yhtiön tavoin osakkeenomistajakeskeisesti (*shareholder primacy*).

Lakisääteisen tilintarkastuksen funktio on vahvistaa tilinpäätösinformaation oikeellisuus. Tilintarkastuksessa korostuu laillisuustarkastusnäkökulma: tilintarkastajan tehtävänä on

⁴²⁰ Turri 2010, s. 60–63.

⁴²¹ Ks. tähän liittyen ISA 700 -standardin kohdat 46–47 sekä ISA 720 ”Tilintarkastajan velvollisuudet tilintarkastetun tilinpäätöksen sisältävissä asiakirjoissa olevan muun informaation suhteen”.

varmentaa, että osakeyhtiön johto on toiminut voimassa olevan lainsäädännön mukaisesti ja yhtiöjärjestyksen puitteissa. Toimeksiantosopimuksensa mukaisesti tilintarkastaja valvoo osakeyhtiössä ensisijaisesti osakkeenomistajien etua (OYL 5:3.2 ja 1:5). Lakisääteistä tilintarkastusta suorittaessaan tilintarkastaja on osakeyhtiön toimielin.

Tilintarkastuksella on kiistatta kuitenkin myös laajempi, yhteiskunnallinen tehtävä. Tilintarkastajan tulee toiminnassaan huomioida yleinen etu (TTL 20 §). Yleisen edun huomioimisen vaatimus ei välittömästi vaikuta lakisääteisen tilintarkastuksen keskeiseen funktioon, mutta se laajentaa tilintarkastajan toimenkuvaa kattamaan myös sellaisten aspektien huomioimisen tilintarkastustyössä, mitkä puhtaasti osakkeenomistajakeskeisestä näkökulmasta eivät vastaavalla tavalla fokusoidu. TTL 20 §:n voidaan normatiivisella tasolla ajatella olevan tekijä, joka ikään kuin yhdistää tilintarkastusoikeuteen sidosryhmäkeskeisen (*stakeholder primacy*) elementin.

Tilintarkastus on kehittyneen markkinatalouden kannalta keskeinen väline informaation oikeellisuuden ja läpinäkyvyyden varmennuksessa. Sillä on laajoja yhteiskunnallisia vaikutuksia, ja on selvää, että tilintarkastuksesta ja sen tuloksista hyötyvät osakkeenomistajien ohella myös muut osakeyhtiön sidosryhmät.⁴²² Sidoryhmäkeskeisyyden elementti tilintarkastusoikeudessa tulee kuitenkin hahmottaa tilintarkastuksen tavoitteen näkökulmasta. Tämä ei tarkoita, että tilintarkastajan päämiehenä toimisi jokin muu taho kuin osakkeenomistajat, kuten yhtiö, vaan ajattelumallia, jossa tilintarkastaja tunnistaa työhönsä kohdistuvat yhteiskunnalliset odotukset. Kyse on eräänlaisesta valistuneesta arvonmaksimoinnista tilintarkastuksen toimintaympäristössä: tilintarkastajan tulee pyrkiä tilintarkastuksen tavoitteen toteutumisessa huomioimaan yleisen edun mukainen aspekti.

Voidaan myös kysyä, missä suhteessa yhtiön tulisi auttaa tilintarkastajaa yleisen edun huomioimisessa? Johdon vahvistuskirjeen yhteydessä todettiin TTL 18 §:stä seuraavan, että tarkastuskohteen toimivan johdon tulee avustaa tilintarkastajaa, jotta tämä pystyy suorittamaan tilintarkastuksen ISA-standardien ja hyvän tilintarkastustavan mukaisesti. Tästä voidaan analogisesti johtaa, että toimivan johdon tulee auttaa tilintarkastajaa vastaavasti myös yleisen edun huomioimisessa. Yleinen etu näyttäytyy tällöin ikään kuin osana yhtiön corporate governancea. Olennaista on myös se, miten yhtiön etu määritellään. Osana kehittyneitä corporate governancea tilintarkastus on keskeinen työkalu, jolla valvotaan osakeyhtiön päämiehen etuja. Corporate governancen kannalta osakeyhtiön tärkeimpänä eturyhmänä nähdään perinteisesti osakkeenomistajat, mutta tilintarkastuksen osalta osakkeenomistajien rinnalle on nostettavissa muitakin eturyhmiä, kuten velkojat, työntekijät ja fiskus. Yhtiön edun ja yleisen edun käsitteet näyttävät näin toisiaan täydentävinä osina osakeyhtiön kokonaisjärjestelyä.⁴²³

Hyvä tilintarkastustapa toimii tilintarkastajan ohjeena tulkintatilanteissa. Ammattieettisten periaatteiden ja yleisen edun käsitteen sisältö määrittyvät osittain hyvän tilintarkastustavan kautta käytännön tilintarkastustyössä. Hyvä tilintarkastustapa on esimerkki kirjanpito-oikeudelle ja tilintarkastusoikeudelle tyypillisistä, monipuolisista periaatepohjaisista menettelysäännöistä, joilla voidaan joustavasti ohjata tulkintakäytäntöjä kulloinkin vallitsevien arvoarvostelmien mukaisesti.

Kansainväliset tilintarkastusstandardit vaikuttavat keskeisesti hyvän tilintarkastustavan kehittymiseen. Tällä hetkellä vaikuttaa siltä, ettei ISA-standardeja tulla hyväksymään unioni-

⁴²² Tilintarkastuksen yhteiskunnallinen rooli tunnustettiin yleisesti vihreään kirjaan vastanneiden tahojen keskuudessa. Ks. European Commission, Brussels, 4 February 2011. Summary of Responses. Green Paper. Audit Policy: Lessons from the Crisis, s. 6–12 [saatavilla: http://ec.europa.eu/internal_market/consultations/docs/2010/audit/summary_responses_en.pdf].

⁴²³ Ks. Mähönen – Villa 2006, s. 306.

tasolla ainakaan laintasoisesti velvoittaviksi aivan lähitulevaisuudessa, sillä vihreään kirjaan saadut vastaukset standardien hyväksymisestä EU:ssa ovat melko ristiriitaisia. Tilintarkastajien ammattiyhdistykset, suurimmat tilintarkastusyhteisöt, viranomaiset ja tiedeyhteisöjen jäsenet ovat vahvimmin standardien hyväksymisen kannalta. Sijoittajat ja yritykset puolestaan suhtautuvat standardien hyväksymiseen suuremmalla varauksella.⁴²⁴ Komissio ottanee ISA-standardien hyväksymiseen kantaa vuoden 2011 aikana.

Hyväksytyinä tai ei, kansainvälisillä tilintarkastusstandardeilla on vaikutuksensa tilintarkastuksen tavoitteeseen. Tilintarkastuksen perimmäisenä tarkoituksena on tilinpäätösinformaation luotettavuuden varmentaminen. Tähän tavoitteeseen tilintarkastaja pyrkii tarkastamalla tilinpäätösaineiston oikeellisuuden ja antamalla tarkastuksestaan tilintarkastuskertomuksen, jossa todetaan, antavatko tilinpäätös ja toimintakertomus noudatetun tilinpäätössäännösten mukaisesti oikeat ja riittävät tiedot tarkastuskohteen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta sekä ovatko tilikauden toimintakertomuksen ja tilinpäätöksen tiedot ristiriidattomia (TTL 15.2 §).

Oikean ja riittävän kuvan käsite on nähtävissä eräänlaisena hyvää kirjanpitoa ja hyvää tilintarkastustapaa ohjaavana yläkäsitteenä, ja se on toinen hyvä esimerkki alan joustavasta periaatepohjaisesta sääntelystä. Oikeiden ja riittävien tietojen periaate korostaa tilinpäätöksen laatijan vastuuta tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen yhtiöstä antamasta kokonaiskuvasta. Käsitteen tulkinta tilintarkastustyössä on vaikeaa. Tilintarkastuksen luontaisista rajoitteista johtuen tilintarkastaja tukeutuukin tavoitteeseen päästäkseen erilaisiin ammatillisiin konstruktioihin, kuten kohtuullisen varmuuden ja olennaisuuden käsitteisiin. Noudattaessaan kaikkia tilintarkastuksen kannalta relevantteja säännöksiä, standardeja, suosituksia ja ohjeita sekä ammattieettisiä periaatteita ja hyvää tilintarkastustapaa tilintarkastaja voi olla varma tarkastustoimenpiteidensä riittävydestä lausuntojensa perustaksi. Tässä mielessä oikean ja riittävän kuvan käsite näyttäytyy ainakin osittain sopimuksenomaisena: sille ei ole olemassa absoluuttista määritelmää, vaan se määritellään aina ikään kuin tapauskohtaisesti uudelleen huomioiden lainsäädännön ja toimintaympäristön vaatimukset sekä sidosryhmien odotukset.

Kaikki yrityksen sidosryhmät eivät voi olla yksityiskohtaisesti tietoisia tilintarkastustyön mekanismeista. Kullakin tilinpäätösinformaation hyväksikäyttäjällä on oma näkemyksensä tilintarkastuksesta, ja niinpä myös tilintarkastukseen kohdistetut odotukset vaihtelevat. Odotuskuluproblematiikka muodostaakin keskeisen osan tilintarkastajien ammattikunnan ja yhteiskunnan välisestä keskustelusta: tulisiko tilintarkastajan raportoinnin olla laajempaa, yksityiskohtaisempaa ja ajankohtaisempaa? Vakiomuotoisen tilintarkastuskertomuksen asema tarkastetun tilinpäätösinformaation sisällöllisen ja muodollisen oikeellisuuden ja ristiriidattomuuden osoittajana on yleisesti hyväksytty. Vakiomuodosta koituvat mittakaavaedut ovat selkeät. Toisaalta vakiomuotoisuutta kohtaan esitetty kritiikki sen mitänsanomattomuudesta on ymmärrettävää. Vakiomuotoisen tilintarkastuskertomuksen informaatioarvo asiaan perehtymättömälle lukijalle on vähäinen.

Voitaneen kuitenkin kysyä, mikä on tilintarkastuskertomuksen arvo yksittäiselle sijoittajalle? Piensijoittajan sijoituspäätös perustuu todennäköisesti korostuneesti sijoituskohdetta koskeviin tilinpäätöstietoihin ja muihin tietoihin eikä tilintarkastuskertomukseen. Ammattimainen sijoittaja puolestaan kytkee tulkitsemaan tilintarkastuskertomusta. Sen suuntaiset argumentit, joissa pienyrittäjän näkökulmasta puolustetaan tilintarkastuskertomuksen kansallisia lausuntoja tai monisanaisuutta vakiomuotoisuuden kustannuksella, ovat kyseenalaisia. Yrittäjä voinee keskustella tilintarkastajalta saamansa vakiomuotoisen kerto-

⁴²⁴ European Commission, Brussels, 4 February 2011. Summary of Responses. Green Paper. Audit Policy: Lessons from the Crisis, s. 12–14.

muksen tarkemmista perusteista kahdenkeskisesti tilintarkastajansa tai kirjanpitäjänsä kanssa. Tilintarkastuspöytäkirjan asemaa ei myöskään tule unohtaa. Mikäli (pien-)sijoittaja tai yrittäjä kokee tilintarkastuskertomuksen määrämuotoisuuden rasitteeksi, hän perehtynee tarkemmin tilintarkastustyön mekanismeihin ja tilintarkastuskertomuksen systematiikkaan.

Vakiomuotoisen tilintarkastuskertomuksen informaatioarvoa voidaan varmasti parantaa pienin direktiivi- ja/tai standardiperusteisin tarkennuksin. Tulee kuitenkin muistaa, että tällöin vain laajennetaan vakiomuotoa. Mukautettuun tilintarkastuskertomukseen yleisesti liittyvän negatiivisen mielikuvan johdosta tulisi pidättäytyä tarpeettomista tarkennuksista ja lisäyksistä ja keskittyä miettimään mahdollisten tarkennusten sijoittajille tarjoamaa faktista lisäarvoa; onko ”ei pieni lisätieto ketään haittaa” -tie kuljettu jo loppuun?

Dynaamista toimialaa on mielekästä ohjata joustavin menetelmin. Vihreän kirjan perusteella mahdollisesti harkittaviksi nousevien konstruktivisen lähestymistavan mukaisten lainsäädännöllisten toimien ohella vakiomuotoisen tilintarkastuskertomuksen informaatioarvoa tulisi pyrkiä parantamaan myös defensiivisin, tiedollisin menetelmin. Kansallisella tasolla jonkin asianmukaisen toimijan, kuten KHT-yhdistyksen, tai toimijoiden yhteenliittymän, kuten Arvopaperimarkkinayhdistyksen ja tilintarkastajien ammattiyhdistysten yhdessä, tulisi harkita uudenlaista informatiivista työkalua, jolla lähestyä odotuskuiluproblematiikkaa. Odotuskuilua voitaisiin kaventaa laitimalla sekä tilintarkastajille ja tarkastettaville yhtiöille että tilinpäätösinformaation käyttäjille (sijoittajille) suunnattu itsesääntelytyyppinen, kansallisen tilintarkastussäännösten viitekehys, ”yleiset opit”, koskien tilintarkastuksen mekanismeja ja systematiikkaa. Viitekehysten tulisi olla selkeä, tilintarkastusraportointiin perehtymättömälle lukijalle soveltuva, ja siinä tulisi pääpiirteittäin selkokielisesti esitellä ainakin: i) tilintarkastuksen normatiivinen perusta; ii) tilintarkastuksen tavoite ja tähän liittyen sen luontaiset rajoitteet; iii) tilintarkastustyön vaiheet; sekä iv) tilintarkastajan raportoinnin osat ja raportoinnin systematiikka.⁴²⁵

Tällainen hyvään tilintarkastustapaan rakentuva tilintarkastuksen kansallinen viitekehys olisi varmasti laajalti yhtiöiden, eri sidosryhmien sekä tilintarkastajien intresseissä. Viitekehysten laatiminen tulisi nimenomaisesti antaa sellaisen yhteistyöelimen tehtäväksi, jolla on arvovaltainen asema taloudellisella toimikentällä, jotta viitekehys saavuttaisi asianmukaisen hyväksynnän ja uskottavuuden. Kansallinen viitekehys olisi helposti päivitettävissä sekä kustannusrakenteeltaan kevyt. Mikäli viitekehys osoittautuisi käyttökelpoiseksi, sen sitovuuden astetta olisi mahdollista kasvattaa. Koska kyse olisi ainakin osittain uudenaikaisesta corporate governance -käytännöstä, tarvittaessa voitaisiin harkita viitekehysten integroimista Suomen listayhtiöiden hallinnointikoodiin. Hallinnointikoodissa voitaisiin edellyttää yhtiöitä esimerkiksi osana hallinnointi- ja ohjausjärjestelmästä annettavaa selvitystä ilmoittamaan tieto siitä, mistä on saatavilla tarkempaa tietoa yhtiön tilintarkastuskertomuksen tulkitsemista varten, kuten internet-sivu, josta kansallinen tilintarkastuksen viitekehys on saatavilla. Tämä ei tarkoita, että viitekehys ei olisi käytettävissä listayhtiöiden ulkopuolisten tilintarkastusten yhteydessä – päinvastoin.

Veijo Riistama on todennut, että taloudellisesti ankeat ajat ovat useimmiten olleet tilintarkastuksen kehityksen kannalta merkittäviä.⁴²⁶ Sanottu pitää kiistatta paikkansa. Tämä lienee seurausta siitä, että syitä ja syyllisiä etsitään säännönmukaisesti erilaisista alisuorituksista toivuttaessa. Tilintarkastuksen kohdalla tämä on usein tarkoittanut laajaa julkista keskustelua tilintarkastusinstituution asemasta ja funktiosta yhteiskunnassa. Keskustelu

⁴²⁵ Vrt. ISA 320.4 sekä IASB:n ja FASB:n yhteistyönä valmisteltavat viitekehukset. Viitekehys voisi toimia myös apuna tulkittaessa tilintarkastuslakia, tilintarkastusstandardeja, hyvää tilintarkastustapaa ja tilanteita, joita yksittäiset säännökset tai standardit eivät välittömästi sääntelee.

⁴²⁶ Riistama 1999, s. 18.

voidaan tiivistää kysymykseksi informaation merkityksestä. Kuten edellä on osoitettu, informaatio ja arvopaperi- ja rahoitusmarkkinat liittyvät erottamattomasti toisiinsa sekä teorian että käytännön tasoilla. Yritysoikeuden kehityksessä onkin korostunut informaation tuottamisen, varmentamisen ja välittämisen merkitys. *Jukka Mähösen* mukaan yritysoikeuden lohkojen kehitykselle on ollut leimallista tietty arvopaperimarkkinoiden roolin priorisointi, mikä on siirtänyt tilinpäätöksen painopistettä yhtiöoikeudesta kohti arvopaperimarkkinaoikeutta⁴²⁷. Tämän suuntaisen kehityksen ei voida olettaa vähentävän tilintarkastuksen merkitystä (pörssi-)yhtiöissä.

Tilintarkastusala Suomessa on merkittävien organisatoristen muutosten edessä. Työ- ja elinkeinoministeriö (TEM) on päätöksellään⁴²⁸ 31.1.2011 asettanut selvitysmies *Edward Anderssonin* raportin⁴²⁹ pohjalta tilintarkastajajärjestelmän uudistamistyöryhmän, jonka tehtävät jakaantuvat kahteen kokonaisuuteen: i) tilintarkastajien tutkintojärjestelmän uudistamisen valmisteluun; sekä ii) tilintarkastajia koskevan valvonnan ja muutoksenhaun uudistamisen valmisteluun. Andersson esittää raportissaan, että tilintarkastajajärjestelmän tulisi rakentua kaikille yhteisestä, tilintarkastusdirektiivin vaatimukset täyttävästä perustutkinnosta, jonka lisäksi olisi mahdollista suorittaa niin sanotun KHT-pätevyyden ja JHTT-pätevyyden antavat lisämoduulit. Tutkintojen yhdistämisen ohella selvitysmies esittää auktorisointi- ja valvontaelimiä yhdistettäväksi siten, että kaikkien tilintarkastajien hyväksyminen ja valvonta keskitettäisiin jatkossa yhdelle toimielimelle, joka rakennettaisiin Keskukskauppakamarin tilintarkastuslautakunnan pohjalta. Selvityksessä ei esitetä välittömiä muutoksia Valtion tilintarkastuslautakunnan asemaan muutoksenhakuelimenä.⁴³⁰

Työryhmällä on vuosi aikaa saattaa työnsä päätökseen. Tutkintojärjestelmän uudistamisen ohella valvonnan ja muutoksenhaun uudistamisen valmisteluun kohdistunee laajaa julkista mielenkiintoa, sillä se merkitsee toteutuessaan olennaista muutosta nykytilaan. Mielenkiintoista onkin seurata, miten valvonta- ja muutoksenhakujärjestelmä tullaan organisoimaan uskottavasti ja riippumattomasti. On myös mahdollista, että työryhmän toimikaudella ajankohtaistuu vihreästä kirjasta seuraavia komission jatkotoimenpiteisiin liittyviä tehtäviä. Nämä tehtävät voidaan TEM:n päätöksen mukaisesti antaa tilintarkastajajärjestelmän uudistamistyöryhmän käsiteltäviksi.

⁴²⁷ Mähönen 2009, s. 455–456. Ks. tähän liittyen IAASB:n tammikuussa 2011 julkaisema keskustelunavaus ”The Evolving Nature of Financial Reporting: Disclosure and Its Audit Implications” [saatavilla: <http://www.ifac.org/Guidance/EXD-Details.php?EDID=0154>], jossa käsitellään juuri arvopaperimarkkinoiden nopean kehityksen seurauksena muuttuvia kirjanpito- ja tilinpäätöskäytäntöjä sekä kyseisen trendin vaikutuksia tilintarkastukseen.

⁴²⁸ Tilintarkastajajärjestelmän uudistamistyöryhmän asettaminen, TEM/3197/00.04.01/2010 [saatavilla: http://www.tem.fi/files/29301/Tilintarkastajajärjestelman_uudistamistyoryhman_asettamiskirje.pdf].

⁴²⁹ Ks. Andersson 2010.

⁴³⁰ Andersson 2010, s. 31–32, 43–44.

Liite 1. Corporate governance and the audit process – pre- and post-Sarbanes-Oxley Act

<u>Issue</u>	<u>Pre-SOX</u>	<u>Post-SOX</u>
Definition of Corporate governance	Greater focus on senior management than the board; Secondary importance to the Audit Committee (AC)	Equal emphasis on senior management and the board
Appointment and termination of external auditors	Not asked	Management has greater influence than the Audit Committee or the board in decisions relating to hiring / firing auditor
Use of corporate governance info in the audit process	Very high in the audit planning phase; moderate in the field-testing phase; and low in the manager/partner review phase	Very high in the audit planning phase; moderate in the field-testing phase and manager / partner review phase
Importance of corporate governance based on client's risk profile and industry	Almost all (majority) respondents considered client's risk profile (industry)	Majority (minority) of respondents consider client's risk profile (industry)
Frequency of meetings with the Audit Committee	2–3 times a year	Over six times a year
Primary issues discussed at AC meetings	Audit plan; and results of the audit	Audit plan; results of the audit; accounting / auditing issues; and SAS No. 61 and mandated issues
Impact of interactions with AC on phases of the audit process	Audit risk assessment; Audit program planning	Audit risk assessment; Audit program planning; and resolution of contentious issues
Role of the AC in establishing and maintaining controls	Not asked	A significant majority of respondents indicate that AC has a significant role
Whistleblowing and AC	Not asked	A significant majority of respondents indicate that AC is effective with respect to overseeing the whistleblowing process

<u>Issue</u>	<u>Pre-SOX</u>	<u>Post-SOX</u>
AC financial expertise	AC members lacked the expertise to perform their jobs effectively	AC members have sufficient financial expertise; AC financial expertise varies by industry, size, and other factors; and significant variance across AC members with respect to financial expertise
AC power to confront management	AC lacked sufficient power	AC has sufficient power, but this power varies by industry, size, etc
AC effectiveness in monitoring with respect to financial reporting	AC perceived to be typically passive, ineffective, and asking perfunctory questions	AC perceived to be proactive, have a higher level of effectiveness, and asking probing and difficult questions
Interaction with the entire board	Rarely met with the board	Limited interaction with the board
Committees of the board	Not asked	Increased focus on the compensation committee
Interaction with internal auditors	Internal audit function not emphasized	Increased reliance on the internal audit function
Impact of SOX certification requirements on integrity of the financial reporting process and the audit process	Not asked	Positive impact on the financial reporting process but little or no impact on the audit process

Lähde: Cohen et al. 2010, s. 774–776.

Liite 2. Konsernin (IFRS) ja emoyhtiön (FAS) tilintarkastuskertomus

TILINTARKASTUSKERTOMUS

[X] Oyj:n yhtiökokoukselle

Olemme tarkastaneet X Oyj:n kirjanpidon, tilinpäätöksen, toimintakertomuksen ja hallinnon tilikaudelta 1.1.–31.12.2010. Tilinpäätös sisältää* konsernin taseen, [tuloslaskelman,]** laajan tuloslaskelman, laskelman oman pääoman muutoksista, rahavirtalaskelman ja liitetiedot sekä emoyhtiön taseen, tuloslaskelman, rahoituslaskelman ja liitetiedot.

Hallituksen ja toimitusjohtajan vastuu

Hallitus ja toimitusjohtaja vastaavat tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen laatimisesta ja siitä, että konsernitilinpäätös antaa oikeat ja riittävät tiedot EU:ssa käyttöön hyväksytyjen kansainvälisten tilinpäätösstandardien (IFRS) mukaisesti ja että tilinpäätös ja toimintakertomus antavat oikeat ja riittävät tiedot Suomessa voimassa olevien tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen laatimista koskevien säännösten mukaisesti. Hallitus vastaa kirjanpidon ja varainhoidon valvonnan asianmukaisesta järjestämisestä ja toimitusjohtaja siitä, että kirjanpito on lain mukainen ja että varainhoito luotettavalla tavalla järjestetty.

Tilintarkastajan velvollisuudet

Velvollisuutenamme on antaa suorittamamme tilintarkastuksen perusteella lausunto tilinpäätöksestä, konsernitilinpäätöksestä ja toimintakertomuksesta. Tilintarkastuslaki edellyttää, että noudatamme ammattieettisiä periaatteita. Olemme suorittaneet tilintarkastuksen Suomessa noudatettavan hyvän tilintarkastustavan mukaisesti. Hyvä tilintarkastustapa edellyttää, että suunnittelemme ja suoritamme tilintarkastuksen hankkiaksemme kohtuullisen varmuuden siitä, onko tilinpäätöksessä tai toimintakertomuksessa olennaista virheellisyttä, ja siitä, ovatko emoyhtiön hallituksen jäsenet tai toimitusjohtaja syyllistyneet tekoon tai laiminlyöntiin, josta saattaa seurata vahingonkorvausvelvollisuus yhtiötä kohtaan, taikka rikkoneet osakeyhtiölakia tai yhtiöjärjestyttä.

Tilintarkastukseen kuuluu toimenpiteitä tilintarkastusevidenssin hankkimiseksi tilinpäätökseen ja toimintakertomukseen sisältyvistä luvuista ja niissä esitettävistä muista tiedoista. Toimenpiteiden valinta perustuu tilintarkastajan harkintaan, johon kuuluu väärinkäytöksestä tai virheestä johtuvan olennaisen virheellisuuden riskien arvioiminen. Näitä riskejä arvioidessaan tilintarkastaja ottaa huomioon sisäisen valvonnan, joka on yhtiössä merkityksellistä oikeat ja riittävät tiedot antavan tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen laatimisen kannalta. Tilintarkastaja arvioi sisäistä valvontaa pystyäkseen suunnittelemaan olosuhteisiin nähden asianmukaiset tilintarkastustoimenpiteet, mutta ei siinä tarkoituksessa, että hän antaisi lausunnon yhtiön sisäisen valvonnan tehokkuudesta. Tilintarkastukseen kuuluu myös sovellettujen tilinpäätöksen laatimisperiaatteiden asianmukaisuuden, toimivan johdon tekemien kirjanpidollisten arvioiden kohtuullisuuden sekä tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen yleisen esittämistavan arvioiminen.

Käsityksemme mukaan olemme hankkineet lausuntonne perustaksi tarpeellisen määrän tarkoitukseen soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä.

Lausunto konsernitilinpäätöksestä

Lausuntonamme esitämme, että konsernitilinpäätös antaa EU:ssa käyttöön hyväksytyjen kansainvälisten tilinpäätösstandardien (IFRS)*** mukaisesti oikeat ja riittävät tiedot konsernin taloudellisesta asemasta sekä sen toiminnan tuloksesta ja rahavirroista.

Lausunto tilinpäätöksestä ja toimintakertomuksesta

Lausuntonamme esitämme, että tilinpäätös ja toimintakertomus antavat Suomessa voimassa olevien tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen laatimista koskevien säännösten mukaisesti oikeat ja riittävät tiedot konsernin sekä emoyhtiön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Toimintakertomuksen ja tilinpäätöksen tiedot ovat ristiriidattomia.

[(Tilintarkastajan toimi)paikka ja päiväys]

[Tilintarkastajan allekirjoitus]

[Tilintarkastajan osoite]

* Tilintarkastuskertomuksessa on suositeltavaa käyttää tilinpäätöslaskelmista samoja nimityksiä kuin tilinpäätöksessä on käytetty (IAS 1.12).

** Yhteisö voi esittää voiton tai tappion osatekijät joko osana laajaa tuloslaskelmaa tai erillisessä tuloslaskelmassa. Silloin kun tuloslaskelma esitetään, se on osa tilinpäätöskokonaisuutta ja se on esitettävä välittömästi ennen laajaa tuloslaskelmaa (IAS 1.12). Mikäli erillistä tuloslaskelmaa ei esitetä, jätetään erillinen tuloslaskelma pois myös tilintarkastuskertomuksesta.

*** Jos konsernitilinpäätös antaa oikeat ja riittävät tiedot konsernin taloudellisesta asemasta sekä sen toiminnan tuloksesta ja rahavirroista myös kansainvälisten tilinpäätösstandardien (IFRS) – siinä muodossa kuin IASB on ne antanut – mukaisesti, voi lausuntokappaleen jälkeen esittää erillisen lausunnon IFRS-standardeihin liittyen. Lausunto voi olla esimerkiksi seuraavanlainen:

Erillinen lausunto IFRS-standardeihin liittyen

Kuten konsernitilinpäätöksen liitetiedoissa X on esitetty, sen lisäksi että yhtiö on laatinut konsernitilinpäätöksensä noudattaen EU:ssa käyttöön hyväksytyjä kansainvälisiä tilinpäätösstandardeja, se on laatinut konsernitilinpäätöksensä noudattaen kansainvälisiä tilinpäätösstandardeja siinä muodossa kuin IASB on ne antanut.

Lausuntonamme esitämme, että konsernitilinpäätös antaa kansainvälisten tilinpäätösstandardien (IFRS) mukaisesti oikeat ja riittävät tiedot konsernin taloudellisesta asemasta sekä sen toiminnan tuloksesta ja rahavirroista.

Lähde: KHT-yhdistys 2010a, s. 60–62.